

Світлана КРИШТАНОВИЧ

**ПУБЛІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ**

Монографія

**Львів
ЛДУФК
2017**

УДК 658(292.451/.454)

К 82

*Рекомендовано до друку вченою радою
Львівського державного університету фізичної культури
(протокол № 4 від 17 листопада 2016 року)*

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор,
ректор

Є.Н. Приступа

(Львівський державний університет фізичної культури);

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
директор

В. С. Загорський

*(Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентіві України);*

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та економічної безпеки

В. І. Франчук

(Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України)

Криштанович С.

К 82 **Публічний менеджмент соціально-економічного розвитку гірських територій карпатського регіону** / Світлана Криштанович. – Львів : ЛДУФК, 2017. – 208 с.

ISBN 978-617-7336-14-2

У монографії проведено комплексний аналіз соціально-економічного розвитку гірських територій в Україні й у країнах ЄС. Особливу увагу приділено питанням розробки стратегій і програм, які забезпечуватимуть сталий розвиток гірських територій. Обґрунтовано шляхи підвищення ефективності публічного менеджменту соціально-економічним розвитком гірських територій України.

Для науковців, державних службовців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться питаннями публічного менеджменту сталого розвитку гірських територій.

УДК 658(292.451/.454)

© Криштанович С. В., 2017

© Львівський державний університет
фізичної культури, 2017

ISBN 978-617-7336-14-2

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	8
1.1. Особливості гірських територій та стан наукового дослідження їх розвитку.....	8
1.2. Зарубіжний досвід публічного менеджменту у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій	20
1.3. Методологічні засади удосконалення соціально-економічного розвитку гірських територій.....	39
РОЗДІЛ 2	
ПУБЛІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	60
2.1. Розробка стратегії та програм соціально-економічного розвитку гірських територій.....	60
2.2. Публічний менеджмент щодо розвитку соціально- економічного комплексу гірських територій в умовах ринкових відносин.....	77
2.3. Механізми забезпечення сталого розвитку гірських територій.....	100
РОЗДІЛ 3	
ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	117
3.1. Удосконалення механізмів публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій.....	117
3.2. Модернізація нормативно-правових та інституційних механізмів регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій.....	132
3.3. Забезпечення механізмів гарантування перспективності розвитку гірських територій.....	148
ВИСНОВКИ	165
Список використаних джерел	169

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АЕР – Асоціація економічного розвитку

АПК – агропромисловий комплекс

АРР – Агентства регіонального розвитку

ВРУ – Верховна Рада України

ВТО – Всесвітня туристична організація

Держстат України – Державна служба статистики України

ЄАНС – Європейська агенція навколишнього середовища

Євромонтана – Європейська асоціація багатосекторіального співробітництва та розвитку гірських територій

ЄІСП – Європейський інструмент сусідства і партнерства

ЄС – Європейський Союз

ЄСХ (п) – Європейська соціальна хартія (переглянута)

ЄФРР – Європейський фонд регіонального розвитку

ІРД НАНУ – Інститут регіональних досліджень Національної академії наук України

КМРВС – Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи

КМРЄ – Комітет Міністрів Ради Європи

КМУ – Кабінет Міністрів України

МОП – Міжнародна організація праці

НАДУ – Національна академія державного управління при Президенті України

ОДА – обласна державна адміністрація

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ПАРЕ – Парламентська Асамблея Ради Європи

РДА – районна державна адміністрація

РІДУ – регіональний інститут державного управління

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СОТ – Світова організація торгівлі

УНРКЄ – Українська національна рада Карпатського євро регіону

*Зроби все, що зможеш, застосовуючи те,
що маєш, знаходячись там, де ти є.*

Теодор Рузвельт

ВСТУП

Гірські території характеризуються специфічними географічними, ландшафтними і кліматичними особливостями, недостатньо розвиненою інфраструктурою, відмінними видами господарської діяльності, притаманними конкретним територіям та пристосованими до них. Ці території зазвичай є депресивними щодо їх економічного та соціального розвитку у зв'язку з важкодоступністю населених пунктів та зазначеними особливостями. Значна частина гірських територій України, зокрема і Карпатського регіону, виявилася неспроможною ефективно функціонувати та розвиватися в ринкових умовах. Незважаючи на значні щорічні дотації з державного бюджету населенню цих територій, суттєвих змін щодо поліпшення добробуту їх мешканців, позитивних функціональних змін в інфраструктурі, економіці та соціальній сфері не відбулося. Фактичний стан гірських територій свідчить про наявність гострих проблем, а також відсутність відповідної державної інвестиційної політики як важеля їх сталого розвитку. Отже, вивчення проблем менеджменту в публічному управлінні соціально-економічним розвитком гірських територій, зокрема Карпатського регіону України, є актуальним. Насамперед це стосується питань екологічної і соціальної безпеки, розвитку рекреаційного потенціалу, які є одними із основних напрямків забезпечення сталого розвитку цих територій, оскільки дають змогу певною мірою вирішити не лише питання гідного стану життєдіяльності населення, але й збереження природної та культурно-етнографічної самобутності. Розв'язання цих питань останнім часом стало складнішим через гібридну війну, що проводить проти України Російська Федерація, однак це не применшує їх актуальності.

Проблеми в публічному управлінні щодо реалізації державної гірської політики привертали увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Різні її аспекти висвітлено в працях Г. Авакяна, О. Адамовського, Ю. Баденкова, Р. Білик, М. Білого, М. Біль, С. Бугая, М. Бутко, В. Воротіна, П. Гамана, К. Германа, М. Голубця, Б. Данилишина, В. Демченка, М. Долішнього, Я. Жаліла, П. Жука, Ф. Заставного, М. Кобельки, М. Кравченко, В. Кравціва, Г. Криницького, С. Кузика, А. Кульмана, В. Куценко, М. Ленд'єла, Н. Мандюка, С. Митрофанського, А. Михайлюка, М. Портера, А. Прийми,

О. Ріпки, М. Рутинського, П. Самольотова, В. Сельського, В. Солодкого, Ю. Стадницького, І. Шкіндюка, Л. Шодоевої та ін. Проте, незважаючи на широкий діапазон наукових поглядів і не применшуючи значення й цінності внеску вчених, слід зазначити, що теоретичні та практичні аспекти державного впливу на розвиток гірських територій досліджені фрагментарно та недостатньо. Подальшого теоретико-методологічного забезпечення потребує розгляд механізмів публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій.

Саме тому метою монографії було обґрунтувати шляхи удосконалення механізмів публічного менеджменту щодо соціально-економічного розвитку гірських територій Карпатського регіону України. З огляду на мету дослідження, не претендуючи на повне та беззаперечне висвітлення всіх аспектів цієї складної проблеми, визначено такі конкретні завдання: виокремити теоретико-методологічні засади публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій і з'ясувати сутність наявного понятійно-категоріального апарату з позиції науки щодо публічного управління; узагальнити зарубіжний досвід публічного менеджменту у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій з метою запровадження його кращих практик в Україні; розглянути діяльність органів публічного управління із формування стратегії та програм соціально-економічного розвитку гірських територій і з'ясувати проблеми в організації їх роботи з урахуванням екологічної та соціальної безпеки гірських територій; обґрунтувати шляхи удосконалення механізмів публічного менеджменту щодо забезпечення екологічної та соціальної безпеки гірських територій як компонентів сталого розвитку.

Для реалізації мети та завдань дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів (історичний та логічний, компаративний та логіко-семантичний, прогнозування тощо), які дали можливість розглянути названі проблеми в комплексі, дослідити цілісність, взаємозв'язок і взаємодію елементів публічного менеджменту в здійсненні соціально-економічного розвитку на національному, регіональному і місцевому рівнях. Досліджено зміни у виробленні стратегії і програм соціально-економічного розвитку гірських територій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Запропоновано удосконалення складових частин комплексного механізму публічного менеджменту соціально-економічним розвитком гірських територій. Ці проблеми є ключовими в монографії.

Під час роботи над монографією авторові допомогли цінними порадами та рекомендаціями професорсько-викладацького складу Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Автор висловлює щиро подяку його директорові, члену-кореспонденту Національної академії наук України В. С. Загорському, науковому керівникові доценту П. І. Шевчуку, завідувачеві кафедри європейської інтеграції та права професору О. Я. Красівському, ректорові Львівського державного університету фізичної культури професору Є. Н. Приступі, проректорові з наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ професору В. І. Франчуку. Також вдячна своєму чоловікові, професору М.Ф. Криштановичу, за розуміння, терплячість і поради.

Висловлюю сподівання, що запропонована робота зацікавить, передусім, фахівців із проблем публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій, додасть нового матеріалу для розв'язання дискусійних питань та дасть можливість окреслити деякі напрями майбутніх досліджень.

*Знання – настільки дорогоцінна річ, що їх
не соромно добувати з будь-яких джерел*
Фома Аквінський

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

1.1. Особливості гірських територій та стан наукового дослідження їх розвитку

Наукове знання стосовно публічно-управлінської діяльності у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій характеризується багатоманітністю науково-методологічних підходів до аналізу економічного, екологічного, правового забезпечення цих територій. Це пов'язано насамперед з різнобічністю і складністю самого досліджуваного явища, а також з тими конкретними завданнями, які ставлять окремі дослідники. Зважаючи на те, що проблема публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій має міждисциплінарний характер, вона потребує аналізу всіх необхідних джерел.

Особливості розвитку питань досліджуваної теми свідчать, що в ході тривалих наукових дискусій поліпшувався і збагачувався методологічний арсенал, визначалися нові принципи і підходи, удосконалювався понятійно-категорійний апарат аналізу проблем соціально-економічного розвитку регіонів України [115; 120; 133; 397]. Проте, попри значний обсяг публікацій, вони не мають єдності розуміння сутності державної гірської політики щодо соціально-економічного розвитку гірських територій. Саме державна гірська політика надає визначеності системі пріоритетів державного втручання в економіку й соціальну сферу гірських територій країни, дає змогу обґрунтовано розрізняти цілі публічного управління та засоби їх досягнення.

Сучасна наукова думка демонструє усвідомлення сутності державної гірської політики держави та вивчення особливостей її здійснення, яка є визначальною в процесі регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій. Значний інтерес щодо цього становлять праці Г. Авакяна [2], Ю. Баденкова [16], С. Білої [31], М. Голубця [79], В. Демченка

[100], В. Кравціва [190], П. Самольотова [357], Ю. Стадницького [379], С. Суразакової [394] та інших авторів, в яких обґрунтовано концептуальні підходи до визначення соціально-економічних та правових аспектів здійснення державної гірської політики.

Проблема публічного управління соціально-економічним розвитком депресивних територій, до яких належать і гірські, у понятійно-інституціональному вимірі була предметом дослідження Б. Данилишина [97], О. Коротича [183], С. Ніколаєва [259], Е. Питухіної [282] В. Поліщука [285] та інших авторів [262]. Вартою особливої уваги є монографія В. Мамонової [228], яка дає змогу побачити складний і суперечливий процес державного регулювання соціально-економічного розвитку територій, та колективна монографія за загальною редакцією П. Шевчука [273], що висвітлює організаційно-економічні та правові механізми забезпечення сталого розвитку територіальної громади.

Значну частину наукової літератури становлять дослідження, що віддзеркалюють сутність проблем інституційного забезпечення державної гірської політики, участь різних гілок органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у розв'язанні питань соціально-економічного розвитку територій. Зокрема, ґрунтовно і послідовно їх досліджують В. Адамик [4], І. Акімова [127], М. Дацишин [98], Я. Жаліло [133], В. Загорський [250], М. Мастушкін [234], О. Носова [266], Р. Рудніцька [250]. У результаті цих досліджень виявлено, що проблемами інституційного забезпечення, зокрема державної гірської політики України, лишається несистемність та зміна окремих інститутів. Дослідники наголошують також на недостатній кількості державних і недержавних органів влади, здатних у взаємодії й координації ефективно реалізовувати завдання соціально-економічного розвитку. Загалом інституційний механізм публічного управління соціально-економічним розвитком, на їхню думку, має відповідати таким основним принципам, як принцип субсидіарності, принцип достатності повноважень, принцип відповідності повноважень і відповідальності та ресурсного забезпечення.

Практика публічного управління соціально-економічним розвитком гірських територій неможлива без узагальнення досвіду здійснення регіональної політики, яка містить конкретні заходи щодо розвитку цих територій. Наукові засади формування регіональної політики, системи управління і соціально-економічного регулювання розвитку регіонів висвітлено у працях П. Беленького [28], О. Бородіної [42], О. Бражка [44], В. Воротіна

[65], М. Кусяка [210] та інших авторів [22; 107], а також у колективній монографії “Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку” [345].

Розвиткові соціально-економічної системи регіону й програмування її можливих напрямів присвячено колективну монографію за редакцією О. Васильєва та К. Фісуна [240]. У дослідженні М. Дацишина і В. Керецьмана [149] на підставі аналізу статистичних даних та положень законодавства України, аналізу літератури та результатів опитування представників центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування висвітлено основні напрями інституційного забезпечення вироблення та впровадження державної регіональної політики в Україні. Механізми управління розвитком регіону були предметом дослідження В. Афанасьєва, І. Бистрякова, В. Видяпіна та інших авторів [14].

У цілому на сьогодні існує значна кількість наукових праць, присвячених різним аспектам теорії та практики публічного управління розвитком регіонів [341; 344]. Проте сучасні соціальні трансформації, що відбуваються в Україні, зумовлюють значну кількість проблем щодо ролі органів виконавчої влади в здійсненні регулятивних функцій у процесі соціально-економічного розвитку, а тому потребують нових підходів до їх вирішення. Аналізу цих проблем присвячено низку спеціальних досліджень. Зокрема, у колективній монографії “Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону” за редакцією Є. Бойка [294] досліджено сучасні проблеми і тенденції соціально-економічного розвитку регіону, визначено особливості моделювання завдань прогнозування його розвитку, досліджено основні методи прогнозування. На прикладі Львівської області запропоновано методи й рекомендації для розробки загальноекономічного прогнозу економічного й соціального розвитку регіону, окремих його територій на тривалу перспективу.

Проблемам та шляхам удосконалення державної політики у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій присвятили свої дослідження В. Бугай [46], В. Василенко [56], З. Герасимчук [73], М. Голубець [80], А. Михайлюк [246]. Організаційно-економічні засади забезпечення розвитку депресивних регіонів проаналізовано в працях М. Латиніна, А. Чернятіна [215], В. Федоренка [410]. Предметом дослідження Т. Степури, М. Яцківа [430], Л. Шодоевої [429] були соціально-економічний розвиток регіону та рівень життя населення. З метою підвищення ефективності публічного управління процесом соціально-економічного розвитку на ре-

гіональному рівні П. Курмаєв [209], О. Шевченко [423], Н. Нижник та інші дослідники проаналізували його нормативно-правове забезпечення [251]. Вони стверджують, що головними причинами, які негативно впливають на ефективність чинного нормативно-правового регулювання з питань розвитку територій, зокрема гірських, є низька соціально-правова якість законів; невідповідність законів соціально-економічним реаліям; неспроможність законодавства забезпечити узгодження інтересів всіх суб'єктів управлінської діяльності в цій сфері. Загальна логіка розвитку системи вітчизняного законодавства у цьому плані, на їхню думку, має полягати в оперативному реагуванні на всі зміни сфер та предметів правового регулювання; у створенні доцільних концептуальних моделей розвитку національного законодавства із паралельною оцінкою результатів їх впровадження відповідно до гірського законодавства ЄС.

В умовах розбудови України як незалежної держави реформування системи господарювання та форм власності зростає увага дослідників до розроблення стратегії і програм соціально-економічного розвитку окремих територій. Це висвітлено в працях В. Вакулєнка, В. Василенко, Г. Жмаєва, В. Кравціва, Ю. Шарова [53; 56; 134], теоретичні напрацювання яких можна використати для планування розвитку гірських територій.

Науково-методичні підходи до формування регіональних програм соціально-економічного розвитку, які знайшли своє практичне застосування в розробленні відповідних програм обласного і районного рівня, обґрунтовано в працях В. Заяць [141], Д. Ісаченко [152], В. Марущака [233], В. Мінченка і Л. Чижіва [248].

Найбільший інтерес становлять праці, які безпосередньо стосуються практики здійснення соціально-економічних перетворень у гірських територіях Карпатського регіону. Важливу роль у поглибленні досліджуваної проблематики відіграє наукова діяльність Інституту регіональних досліджень НАН України, яка спрямована на розвиток фундаментальних і прикладних досліджень соціально-економічного розвитку регіонів України та розробку теоретико-методологічних основ регіональної політики в державі. Учені Інституту є авторами фундаментальних наукових праць щодо регіональної політики, територіального управління, еколого-економічного регулювання розвитку Західного регіону України, зокрема гірських територій Карпатського регіону. Значну увагу в працях Ю. Іванишина, П. Грицишина, В. Кравціва, І. Колодійчук, М. Копача, П. Самольотова, Ю. Стадницького та інших авторів було приділено проблемам раціональ-

ного використання виробничого, трудового, природно-ресурсного потенціалу гірських територій, формуванню їх ринкової інфраструктури і розвитку підприємництва, транскордонному співробітництву, а також прикладним розробкам у сфері організаційного, інституційного та програмного забезпечення розвитку цих територій [189; 192; 358]. У 2009 р. вчені Інституту на замовлення Міністерства регіонального розвитку та будівництва України розробили проект Закону України “Про розвиток гірських територій в Україні”.

Здійсненню державної гірської політики, стратегії використання природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону присвячені дисертаційні дослідження Р. Білик [33], О. Василіва [58], В. Кравціва [195], П. Самольотова [357], які є суттєвим внеском у наукове вивчення соціально-економічного розвитку гірських територій. Основними напрямками цих досліджень стали теоретичні засади, передумови, закономірності переходу цих територій до сталого розвитку та проблеми їх адаптації до специфічних природних умов. Визначено систему класифікаційних ознак та факторів, що характеризують особливості соціально-економічного розвитку гірських територій. Проаналізовано соціально-економічну та екологічну ситуації в гірських районах, що дало змогу зробити висновок про проблемність гірських територій та необхідність активної допомоги з боку держави. Розкрито зміст та обґрунтовано структуру соціально-економічного механізму реалізації принципів сталого розвитку цих територій.

Основою успішного розвитку гірських територій є стан їх соціально-економічного комплексу, який характеризується природно-ресурсним і демографічним потенціалом, а також рівнем розвитку виробничої і невиробничої інфраструктур. Наукове обґрунтування методологічного підходу до регулювання інфраструктурного забезпечення цього комплексу висвітлюється у монографії О. Васильєва [57]. Оцінювання стану і напрямки розвитку інфраструктурного комплексу Західного регіону України проаналізовані в колективній монографії вчених Інституту регіональних досліджень НАН України, що вийшла у світ у 2010 р. [151]. В аналітичних доповідях “Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти” [125] та “Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ” [126], які підготували науковці Національного інституту стратегічних досліджень, оцінено розвиток економіки України на загальнонаціональному, регіональному і місцевому рівнях, проаналізовано чинники економічного поживлення та окреслено ризики,

які стають на заваді створення умов для стійкого економічного зростання територій, однак питанням публічного управління гірських територій приділено мало уваги. Складові частини економічних процесів, що забезпечують формування та розвиток соціально-економічного комплексу гірських територій досліджуваного регіону, проаналізовано в працях А. Михайлюка [246].

Основні підсумки комплексних щорічних досліджень соціально-економічного розвитку України викладено в монографії Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України [407], в якій оцінено соціально-економічну політику та обґрунтовано перспективи оновлення стратегічних пріоритетів державної політики в цій сфері.

Дослідники обґрунтовують необхідність стратегічного планування як інструменту для визначення напрямів формування й розвитку соціально-економічного комплексу цих територій. Визначено основні підходи до економічної політики та акцентовано роль малого й середнього бізнесу як важливих джерел соціально-економічного розвитку гірських територій. Вивчаються проблеми та шляхи залучення інвестицій для сталого їх розвитку. Аналіз передумов просторової організації та розвитку провідних галузей господарства гірських районів Львівщини здійснено у колективній монографії науковців Інституту регіональних досліджень НАН України [176]. Дослідники сформулювали мету, визначили проблеми та завдання і цілі просторового розвитку, запропонували вимоги до організації окремих підсистем гірських районів Львівщини.

У колективній монографії “Економічний розвиток областей Західного регіону України: аналіз, діагноз, тенденції” [128], яку підготували науковці Інституту регіональних досліджень НАН України, на основі даних про результати функціонування економіки семи областей (Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької) Західного регіону України проведено діагностику рівня й динаміки показників основних видів економічної діяльності цих областей, сформовано аналітичну основу для прийняття відповідних програм розвитку їх господарського комплексу, включно і гірських територій Карпатського регіону. Визначено перспективні напрями розвитку основних пріоритетних сфер та шляхи їх реалізації, однак питання створення умов для соціальної безпеки населення цих територій повною мірою не вивчено.

Усі підстави зайняти в перспективі одне з провідних місць у структурі соціально-економічного комплексу гірських територій має рекреація як

економічно вигідна галузь господарювання. Отож сьогодні надзвичайно актуальним є наукове обґрунтування стратегії освоєння рекреаційного потенціалу цих територій і запровадження ефективних механізмів менеджменту її практичної реалізації. Характеристику різних видів природних ресурсів України, зокрема її Західного регіону, подано в роботі М. Корженєва [180]. Концептуальні основи формування і реалізації політики освоєння рекреаційного потенціалу гірських територій Карпатського регіону України в ринкових умовах досліджено в працях П. Гамана [69], Т. Коберніченка [168], В. Кравціва [188], Ф. Мазура [225], Н. Мандюк [230], Ю. Стадницького [379] та інших дослідників. Автори наголошують, що основою рекреаційно-просторової організації та розвитку гірських територій є три принципи: системність, яка охоплює екологічні, просторові, соціальні, політичні, культурологічні чинники; цілеспрямованість, що визначає чітко окреслену перспективу розвитку й орієнтується на інтереси не лише сьогодення, але й майбутніх поколінь, а також принцип спадковості, в якому враховано генетичний код місцевості, усталені традиції та менталітет етносу.

Значення і роль рекреаційного потенціалу гірських територій у контексті перспектив соціально-економічного розвитку Карпатського регіону досліджували О. Гулич [91], Ю. Гурбик [95], В. Кравців, Н. Павліха, В. Павлов [187], С. Кузик [188]. Автори проаналізували ефективність його використання та запропонували низку пропозицій щодо розробки концептуальних засад реформування рекреаційної сфери, її інституційного забезпечення, роздержавлення та приватизації рекреаційних об'єктів, вартості їх експлуатації.

Важливою сферою соціально-економічного комплексу гірських територій є туризм, який тісно пов'язаний з використанням природних ресурсів і активно впливає на їхній стан. Особливостям розвитку туризму в контексті стратегії економічної політики Карпатського регіону присвячено дослідження О. Бейдика [25], І. Бурнашова [49], Л. Бухаріної [51], О. Василюва [58], В. Кифяка [165], М. Рутинського і О. Стецюка [354], але вивчення системи екологічної та соціальної безпеки не було в центрі уваги їх наукових досліджень. Автори значну увагу приділили розкриттю сутності регулювання туристичної галузі, яке реалізується через сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на розвиток туристичної галузі і створення умов для ефективної співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування та приватного секто-

ра щодо розвитку туризму через різні механізми: адміністративні, організаційні, економічні, правові, екологічні тощо.

Важливою галуззю соціально-економічного комплексу гірських територій є лісове господарство. Засади сталого розвитку лісового господарства досліджували І. Букша [48], С. Генсірук [72], О. Павлішук [274] В. Парпан, Ю. Шпарик [278]. Особливості лісових ресурсів західного економічного району України проаналізував В. Бальковський [20]. Сучасний стан і завдання лісокористування в Українських Карпатах були досліджені в працях О. Адамовського [5; 6].

Помітне місце в реалізації завдань соціально-економічного розвитку гірських територій відводиться розвиткові аграрного виробництва в умовах гірського села. Ключові проблеми ідентифікації сільських депресивних територій проаналізував М. Барановський [21]. Загальний стан і перспективи розвитку сільського господарства в Карпатському регіоні досліджували С. Белей [26] і К. Прокопишак [333]. Сучасні теоретичні, методологічні та прикладні засади формування й реалізації соціально-економічної політики в українському селі висвітлено в монографії І. Гончаренка [83].

У колективній монографії “Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку)”, що вийшла у світ 2011 р. [3], у хронологічному порядку викладено законодавче забезпечення та практичне здійснення аграрної політики в Україні. Визначено позитивні сторони реформування та фактори, що стримують розвиток аграрного сектора економіки країни.

Визначальним фактором сталого соціально-економічного розвитку гірських територій є людський капітал. Концептуальні основи дослідження формування, оцінювання та використання людського капіталу в Карпатському регіоні досліджено у монографії “Регіональні особливості формування, оцінювання та використання людського капіталу” [342]. У роботі наведено приклад апробації напрацьованих методичних підходів щодо визначення оцінки обсягу людського капіталу в окремих галузях економіки Івано-Франківської області. Особливості здійснення державної політики зайнятості населення в умовах гірських територій, ефективність інституційного забезпечення розвитку людського капіталу проаналізовано у працях В. Адамика [4], О. Бегень [23], І. Гудзеляка [90], Н. Паськів [277], І. Шкіндюка [427].

У ретроспективному розгляді досліджуваної теми встановлено, що сутність менеджменту в публічному управлінні соціально-економічним

розвитком гірських територій України з достатньою повнотою можна розкрити лише за умови проведення аналізу проблем гірських територій та шляхів їх розв'язання. Низку праць присвячено питанням гарантування екологічної та соціальної безпеки гірських територій [78; 199], однак вони не містять конкретних кроків щодо модернізації складників цих систем. Метою національної екологічної безпеки як інтегрованого чинника соціально-економічного розвитку держави є стабілізація і поліпшення екологічного стану територій України, утвердження механізмів забезпечення їх переходу до сталого (екологічно збалансованого) розвитку та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування. Система поглядів на дотримання екологічної безпеки, а також найважливіші напрями державної політики в цій сфері сформульовані в публікаціях Ю. Бойчука і О. Бугая [40], М. Горбач і С. Дорогунцова [118], Ю. Єгорово [131], А. Качинського [161; 162], І. Шевченко [422] та ін. Теорію, методіку і практику екологічної політики в Україні та її Західному регіоні вивчено в монографії і дисертаційному дослідженні В. Кравців [194; 195]. У монографії А. Прийми і І. Брюховецької були проаналізовані екологічні проблеми Карпатського регіону України [289], а основи екологічного моніторингу Карпатського регіону узагальнено в колективній монографії за редакцією О. Адаменка [290].

Комплексне стратегічне оцінювання національного екологічного потенціалу, ключові рекомендації щодо його подальшого розвитку досліджено в колективній праці за редакцією В. Шевчука [256], яка була підготовлена за активної участі урядовців, політиків, учених, практиків, представників громадськості, що професійно репрезентували державу й суспільство.

Стан навколишнього природного середовища, шляхи щодо їх оздоровлення, охорони й раціонального використання висвітлюються у роботі В. Сельського [362], в якій проаналізовано наявні сьогодні в Україні економічні механізми регулювання природокористуванням та охороною навколишнього середовища.

Організаційно-правовому забезпеченню екологічної безпеки присвятили свої дослідження В. Андрейцев [9] і А. Каманін [155]. У публікації М. Коржнева, В. Міщенко і Я. Мовчана проаналізовано концептуальні підходи до удосконалення системи екологічної безпеки в Україні [179].

Велике значення для розуміння сутності соціальної безпеки гірських територій мають праці таких науковців і практиків, як О. Афоніна [15],

А. Баланда [19], Б. Данилишин [24], Д. Гомьєн [81], Є. Грабко [87], Л. Гринів [116], М. Кравченко [408], О. Снігова [372], П. Шевчук [426], які досліджували теоретичні та практичні аспекти формування й реалізації соціальної безпеки. Результати їх досліджень використовували як основу для узагальнення та вдосконалення системи організації державної соціальної безпеки та розуміння її суті. Парадигму забезпечення сталого розвитку територій шляхом створення соціальної безпеки обґрунтовано в монографії В. Куценко [211], де автор розкриває сутність соціальної безпеки, закономірності, принципи і чинники її формування.

Принципи побудови та особливості реалізації соціальної безпеки в Україні досліджено в публікації Н. Мезенцової і О. Штельмах [239], в якій проведено типізацію регіонів України за загрозами соціальній безпеці. Проте слід зазначити, що в цілому особливості дотримання соціальної безпеки гірських територій залишаються недостатньо розробленими, вимоги національної безпеки під час формування й реалізації державної гірської політики враховуються обмежено.

Значна група науковців, зокрема А. Дейнека, В. Демченко, В. Кравців, П. Самольотов, Ю. Стадницький, вивчали досвід зарубіжних країн управління розвитком гірських територій [409]. У працях цих авторів доведено, що принципи й методи здійснення державної гірської політики в зарубіжних країнах узгоджувалися із загальним курсом реалізації стратегічно важливих соціально-економічних реформ. Сучасний стан підтримки розвитку гірських територій на національному та європейському рівні проаналізовано в роботі П. Жука [135]. Автор визначає перспективи та механізми подальшого розвитку гірських територій і специфіку їх входження до системи світогосподарських зв'язків.

Методологічні та методичні підходи до формування спільної регіональної політики ЄС щодо розвитку проблемних (депресивних територій) проаналізовано в працях Г. Горжелак [85], М. Долішнього [115], Є. Матвіїшина [235]. Дослідники визначили форми й методи реалізації спільної регіональної політики ЄС, яка враховує диференціацію рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема гірських, та спрямована на поступову їх конвергенцію. Наголошується на важливості набутого досвіду спільної регіональної політики ЄС для проведення її в Україні. У посібнику, який підготували Л. Прокопенко, О. Рудік та І. Шумляєва [288], подано стислі характеристики основних компонентів регіональної політики Європейського Союзу, її витоки, мету та правові засади, а також практичні

аспекти реалізації економічного, соціального та територіального згуртування держав-членів ЄС.

Аналізу досвіду високорозвинених країн щодо формування сучасної політики регіонального економічного розвитку присвячені роботи С. Артоболевського [11], О. Зибаревої [145], Н. Лариної [214], С. Писаренко [280], С. Простотіної [334] та інших авторів [340]. Значна увага Д. Амборського, М. Дацишина, П. Сегварі та С. Слави приділена висвітленню прогресивних трансформаційних перетворень у проблемних територіях зарубіжних країн, які характеризувалися високим рівнем цільової спрямованості [370].

Складники інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку проблемних (у тому числі депресивних) територій на прикладі світової практики висвітлюються у дослідженні С. Білої [31]. Тут проаналізовано підходи країн ЄС до реалізації “стимульовального” типу регіонального розвитку, визначено роль інституту “держави” в цьому процесі, окреслено роль “агенцій регіонального розвитку” у процесі розробки та впровадження регіональної політики. Інституційним механізмам реалізації регіональної політики в Європі присвятили свої роботи С. Бакер [431], Д. Бромлей [434], В. Волошко [64], М. Лендъел [217–219], Н. Луцишин [223], М. Максимчук [226], Є. Матвіїшин [235], К. Морган [445]; А. Новікова [264], І. П’єтджик [449], Г. Хорваш [442], А. Ярош [443]. Дослідження європейського досвіду регіональної політики є надзвичайно актуальним для України, оскільки сучасна регіональна економічна політика, інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку проблемних (депресивних), зокрема гірських територій у нашій країні, усе ще перебувають на стадії формування.

Досвід рекреаційного освоєння гірських територій зарубіжних країн проаналізовано в працях М. Боруцака [43], П. Гамана [69], М. Ільїної [148] і П. Самольотова [356]. Екологічній політиці зарубіжних країн присвячено монографію О. Акішина [7]. У працях Л. Капранової [157] та Ю. Стадницького [380] досліджено еколого-економічні аспекти гірської політики Європейського Союзу.

Першим монографічним дослідженням з питань гірського права розвинутих зарубіжних країн є публікація Б. Клюкіна [86], в якій автор дає глибокий порівняльно-правовий аналіз основних інститутів гірського законодавства Англії, Франції, США, Канади і низки інших країн. Правове забезпечення розвитку проблемних регіонів, депресивних територій

східноєвропейських держав проаналізувала Н. Камінська [156]. Досвід розвинених держав світу, який узагальнено в колективній монографії за загальною редакцією В. Воротіна і Я. Жаліла [107], засвідчує потребу унормування на найвищому законодавчому рівні “правил гри” щодо публічного управління соціально-економічним розвитком гірських територій. Він потребує визначення правових стратегічних засад розбудови означеного управління, що охоплюється поняттям парадигмальності конституційного правового поля відповідного державного впливу.

Отже, результати аналізу наукової літератури та джерельної бази за обраною темою дали змогу визначити напрями, що досі достатньо не розкриті й потребують наукового дослідження. Критерії відбору матеріалу для якісного аналізу основних аспектів предмета дослідження визначили специфіку опрацювання джерел – переважно офіційних документів. Це – міжнародні правові акти, насамперед ті, що визначають європейські стандарти регулювання проблемних (депресивних) територій, до яких належать і гірські; закони України та постанови Верховної Ради України, укази Президента України, розпорядчі документи Кабінету Міністрів України, рішення та розпорядження обласних і районних держадміністрацій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей; інші нормативно-правові документи з питань державного управління розвитком регіонів та гірських територій України [136; 271; 311; 317].

Серед опублікованих документів, присвячених просторовому розвитку територій, включно і гірських, важливе місце посідає збірник нормативно-правових актів і науково-аналітичних матеріалів “Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи”, підготовлений видавництвом “Крамар” у 2009 році [343]. Цінним джерелом для вивчення питань сталого розвитку гірських територій є “Посібник з Карпатської конвенції”, підготовлений Регіональним екологічним центром Центральної та Східної Європи і Європейською академією Больцано [287], в якому розкрито цілі, принципи і заходи реалізації Карпатської конвенції в тісному взаємозв’язку з багатосторонніми угодами у сфері захисту навколишнього середовища.

Значну групу джерел, використаних для виконання монографії, становлять опубліковані статистичні збірники матеріалів [147; 150; 185; 359; 412], довідкові і словники [128; 129; 130; 197; 236; 256; 271; 288; 376; 371], опрацювання різноманітних фактичних даних яких допомагають відобразити основні напрями менеджменту органів влади щодо

соціально-економічного розвитку гірських територій досліджуваного регіону. Широкий спектр актуальних показників соціально-економічного становища гірських територій порівняно з попередніми роками містять статистичні щорічники Івано-Франківської та Львівської областей [383; 384]. Серед словників слід відзначити “Енциклопедичний словник з державного управління” [129] та “Енциклопедію державного управління” у 8-ми томах [130], що є першим в Україні фундаментальним виданням, у якому розкривається термінологічна система публічного управління, що відображає різні аспекти управління: його теорію та історію, механізми, регіональний розвиток, галузеве управління та місцеве самоврядування.

Важливою є група джерел, яку становлять матеріали української періодики, опубліковані, зокрема на сторінках таких видань: “Голос України”, “Урядовий кур’єр”, “Актуальні проблеми економіки”, “Економіка АПК”, “Економіка та держава”, “Економіка України”, “Ефективна економіка”, “Право України”, “Регіональна економіка”, “Стратегічні пріоритети”, “Україна: аспекти праці”. Вони є істотним доповненням монографії, цікавими, унікальними фактами, які не завжди були зафіксовані в документах. Їх аналіз допомагає відтворити реальну картину різноманітної діяльності органів виконавчої влади щодо сталого соціально-економічного розвитку гірських територій.

Згідно з проведеним аналізом стану наукової розробки та джерельної бази, присвяченої питанням дослідження гірських територій, виявлено, що ці питання у вітчизняній та зарубіжній науковій і спеціальній літературі були досліджені в дотичності до певних галузевих напрямів. Однак у контексті державно-управлінських підходів вони були неповні.

1.2. Зарубіжний досвід публічного менеджменту у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій

Для успішного вирішення проблем соціально-економічного розвитку гірських територій України виключне значення має узагальнення досвіду державної гірської політики зарубіжних країн, насамперед країн Європейського Союзу, що визначається прагненням України стати в майбутньому членом ЄС. Це, відповідно, потребує гармонізації національної соціально-економічної політики, ураховуючи загальноєвропейські вимоги. Слід зазначити, що саме постійний системний вплив урядів країн Європейського Союзу на розвиток гірських територій є гарантією їх сталого економіч-

ного, соціально-орієнтованого розвитку [203]. Державним регулюванням розвитку гірських територій в ЄС вважається цілеспрямований і систематичний вплив держави, спрямований на розвиток соціально-економічної інфраструктури гірських територій, дотримання екологічної і соціальної безпеки місцевого населення відповідно до міжнародних соціально-економічних стандартів. Цей вплив органів публічного управління полягає у створенні нормативно-правової бази, інституційного та інформаційного забезпечення з використанням програмно-цільових методів і відповідного фінансово-економічного інструментарію [199; 204].

Оскільки більшість гірських територій є периферійними зі складними природними умовами, тому вони потребують особливої комплексної і всебічної розробки політики для того, щоб гарантувати населенню гірських територій право на життя і роботу, на збереження їх середовища проживання за дотримання умов і життєвого рівня [86; 447]. На конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. гірські регіони були зараховані до вразливих екосистем і обговорення проблем їх розвитку було визнано однією із пріоритетних тем Порядку денного на XXI ст. [284]. У світовій практиці вже давно сформувалося та знайшло застосування розуміння гірської політики як інструмента найбільш повної реалізації соціально-економічних проблем населення, яке проживає в гірських районах. Основою гірської політики зарубіжних країн є визнання того, що гори є винятковим природним і культурним спадком, який необхідно берегти й розвивати; ключову роль у процесі збереження та розвитку цього спадку відіграє постійна присутність (проживання) у гірських регіонах людей: по-перше, як невід'ємної складової частини цього спадку, по-друге, як необхідна умова забезпечення ефективно охорони ландшафтів і природних ресурсів гір; специфіка гірських регіонів (важкодоступність, нерівність рельєфу тощо) ускладнює забезпечення основних потреб населення; населенню гірських регіонів необхідно гарантувати право на проживання та працю у горах, а також на умови та рівень життя такі ж, як і в тих регіонах, що перебувають у більш сприятливому становищі [113; 190].

Ці положення є важливими, послідовними принципами гірської політики, оскільки кожен наступний принцип є логічним наслідком попереднього [380, с. 60].

У європейській практиці, починаючи від 70-х років минулого століття, стали з'являтися, а згодом і домінувати ідеї соціальної орієнтації, сталості

й збалансованості розвитку гірських територій, які були тісно пов'язані і взаємозалежні не як теоретичні конструкції, а реальні характеристики тієї чи іншої території. Для підтримки соціальних стандартів життя населення гірських та інших проблемних територій поширення набув “компенсаційний” підхід у реалізації регіональної політики. Поширеними інструментами державної підтримки за такого підходу були визнані такі: пряме державне регулювання (державний контракт та державне замовлення; пряме бюджетне фінансування проектів соціально-економічного розвитку окремих територій; надання цільової бюджетної допомоги, грантів тощо) та опосередковане державне регулювання (пільгові кредити; податкові канікули; пільгове оподаткування тощо) [434].

Услід за західноєвропейськими країнами втілювати ці стандарти у сфері регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій розпочали країни Центральної та Східної Європи (Болгарія, Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина) [431]. Найактивніший підхід до розв'язання соціально-економічних проблем гірських територій почали втілювати саме в Угорщині, де впродовж 70-х років розробили й досить активно реалізують Національний план розвитку поселень (1971 р.), а в 1985 р. з цією метою було ухвалено закон про завдання їх розвитку [170].

Починаючи з 80-х років XX ст., політика ЄС щодо гірських та інших проблемних територій набуває переважно “стимулювального” характеру, основою якої стала відмова від прямих бюджетних дотацій та “зміщення акцентів” на формування інституційних засад, створення сприятливого інституційного середовища для розвитку ділової активності на цих територіях [449]. Зміна пріоритетів була спрямована на стимулювання соціально-економічного розвитку, насамперед за рахунок використання ринкових методів господарювання, активізації потенціалу приватної ініціативи та залучення наявних місцевих ресурсів. Тепер пріоритети надавалися розробці стратегічних планів соціально-економічного розвитку на основі залучення наявного на місцевому рівні ресурсного потенціалу [454]. Такій зміні пріоритетів передував висновок, що політика, яка базується виключно на податкових пільгах і державних субсидіях, на цільовій бюджетній підтримці, є недостатньо ефективною. Більшого ефекту можна досягти, якщо спрямувати кошти на реструктуризацію та модернізацію соціально-економічного комплексу гірських територій шляхом активізації інвестиційно-інноваційних проектів [31, с. 175]. Так, згідно із Законом “Про розвиток і охорону гірської місцевості”, прийнятим 9 січня 1985 р.

у Франції [159], державна політика щодо розвитку гірських місцевостей визначалася сучасним підходом “стимульовального” характеру, який всіляко підтримувався місцевим населенням і був спрямований на таке:

- збалансоване спрямування необхідних джерел для виробництва якісної сільськогосподарської, лісової, ремеслової промисловості й енергетичної продукції; на диверсифікацію економічних важелів, які сприяють збільшенню кількості туристів і розширенню сфери послуг; на розвиток туризму в цілому, у тому числі бальнеології та курортології;

- збереження біологічної та екологічної рівноваги, ландшафту, реконструкцію наявного житлового фонду, на примноження місцевих культурних цінностей;

- визнання права на специфічний розвиток; на пошук інноваційних шляхів, що сприятимуть зближенню рівня життя населення гірських районів і масивів. Усі ці проблеми повинні вирішуватися на національному рівні шляхом застосування законодавчих актів, постанов, які мають урахувати особливості гірських місцевостей;

- поліпшення інфраструктурної бази сфери обслуговування в гірській місцевості, надання місцевим органам необхідних фінансових ресурсів порівняно з такими ж на всій національній території;

- взяття до уваги тих труднощів, які постають перед місцевими громадами у всіх сферах економічної діяльності; визначення політики, спрямованої на підвищення зайнятості; зростання виробництва сільгоспродукції та її реалізацію; надання кредитів; ефективно використання грошових доходів місцевого населення;

- підтримку пріоритетних багатолітніх глобальних програм розвитку, вироблених і узгоджених із територіальними громадами та соціально-економічними партнерами на міжкомунальному рівні решти гірських районів країни.

Новітня парадигма європейської політики щодо розвитку проблемних територій з’явилася на початку 90-х років минулого століття. Вона була зорієнтована на більш повне врахування інтересів територіальних співтовариств, покладення відповідальності за розвиток цих територій на місцеві органи влади, взаємну координацію діяльності центральних та місцевих влад [436; 443]. Саме від цього часу розпочала формуватися сучасна європейська регіональна політика, основною метою якої була саме допомога, насамперед фінансова, за рахунок структурних фондів та фонду гуртування ЄС, найбільш відсталим і депресивним регіонам (за євро-

пейською термінологією – “проблемним територіям”), до яких належали і гірські території [393].

Нові принципи європейської регіональної політики щодо розвитку гірських територій лягли в основу Закону “Про регіональний розвиток”, який був прийнятий у Фінляндії 1993 року. Фінляндія була прикладом країни, яка в середині 90-х років одночасно вирішувала два складні завдання: адаптації до правового та ринкового середовища ЄС та вирішення проблем відсталості сільської місцевості, особливо в гірських районах. Для розвитку цих територій важливими пріоритетами були визначені такі: підвищення технологічного рівня місцевого виробництва, утворення бізнес-інкубаторів, здійснення маркетингових досліджень, диверсифікація економіки, розвиток туризму шляхом збереження та відродження місцевих традицій та культури [219, с. 94].

У 1996 році парламент Угорщини прийняв закон про регіональний розвиток та просторове планування, який затвердив сучасні європейські принципи регіональної політики, зокрема і стосовно гірських територій. У 1999 році до згаданого закону було внесено зміни, які мали відповідати вимогам ЄС [170].

Концепція регіонального розвитку Румунії, яка передбачала прийняття заходів щодо регулювання розвитку гірських територій у зоні Карпат, була підготовлена спільно румунськими експертами та фахівцями Єврокомісії в межах програми PHARE у 1996 р. Цей документ базувався на європейському баченні засад та пріоритетів ролі держави в регіональному розвитку і став основою схваленого 1998 року Закону про регіональний розвиток [31].

У 1999 р. уряд Чехії ухвалив “Принципи урядової регіональної політики”. Цей документ був сформований на принципах регіональної політики ЄС. У ньому були визначені два типи проблемних регіонів: економічно слабкі регіони та структурно слабкі регіони. Їх визначення було погоджене з нормами ЄС: структурно слабкі регіони мають високу концентрацію промисловості, високий рівень урбанізації й безробіття. До економічно слабких були віднесені переважно сільські і гірські райони з низьким рівнем урбанізації й економічного розвитку [442].

Стратегія регіонального розвитку Болгарії та Закон “Про розвиток гірських територій” чітко визначили основним завданням регіональної політики усунення регіональних диспропорцій шляхом державних інвестицій, реалізації програм реструктуризації економіки депресивних

територій [341]. Згідно з цим законом держава мала надавати кошти на-самперед регіонам, зокрема гірським, із структурними проблемами со-ціально-економічного розвитку.

Важливе значення для подальшого сталого розвитку гірських терито-рій мало прийняття “Європейської хартії гірських регіонів”. Ухвалений III Європейською конференцією гірських районів текст Хартії був затверджен-ний рішеннями європейської комісії Парламентської асамблеї Ради Євро-пи та Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи (КМРВС), а також Комітетом регіонів ЄС [16]. За рекомендацією Ради Європейського союзу “Європейська хартія гірських регіонів” була покладена за основу створення Рамкової конвенції, яка отримала від КМРВС підтримку під час сесії, що відбулась у травні 2000 р. Згідно з рекомендацією № 130 КМРВС від 2003 р. “Європейська хартія про захист гір”, держави-члени Ради Єв-ропи мали взяти на себе такі зобов’язання:

- забезпечити юридичне визнання особливої природи гірських регіо-нів, що має відобразитись як в організації політичних й адміністративних структур, так у конкретній політиці в окремих галузях загальної діяльності;
- розробляти і здійснювати таку політику територіального планування в гірських регіонах, яка сприяла б сталому розвитку традиційної діяль-ності з урахуванням потреб охорони довкілля [325, с. 60].

Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи 28 жовтня 2010 р. підтвердив свою впевненість у тому, що в європейській політиці необхід-но враховувати структурні й економічні проблеми, притаманні гірським територіям. З урахуванням цього Конгрес підтримав заклик Комітету ре-гіонів проводити інтегровану європейську політику на підтримку всіх гір-ських масивів, беручи до уваги їх різноманіття. У цій політиці має бути визнаний різноманітний внесок місцевих і регіональних влад у сфері ста-лого розвитку гірських регіонів, а також їх ключова роль у цьому. Місцеві регіональні ради мають виконувати такі завдання:

- а) здійснювати ефективне регіональне управління, зважаючи на за-гальне бачення майбутнього цього гірського масиву, який виходить за адміністративні і географічні межі, дотримуючись при цьому принципу субсидиарності;

- б) заохочувати участь місцевого населення в процесі ухвалення рі-шень, зокрема щодо територіального планування, захисту і використання природних ресурсів цих гір;

- в) визнати, що екологічна стабільність і стійкий розвиток гірських

регіонів не можуть бути досягнуті в ізоляції, а вимагають розширення й поглиблення офіційного і неофіційного, транскордонного і міжрегіонального співробітництва. Регіональні органи влади повинні заохочувати транскордонну співпрацю і взаємодію, використовуючи досвід і найкращу практику в цій сфері;

г) здійснювати конкретну політику боротьби із соціальною ізоляцією в цих малонаселених районах, урахувавши при цьому проблеми міграції, особливо молоді, а також необхідність підтримки основних послуг;

д) стимулювати економіку і поліпшувати становище у сфері зайнятості завдяки заохоченню й інвестиціям у розвиток такої діяльності, яка забезпечує стійке використання природних ресурсів, наявних у гірських регіонах, а також стійкий туризм і поновлювальні джерела енергії;

е) повною мірою використовувати потенціал інформаційно-комунікаційних технологій для підтримки місцевих послуг для громадян, у тому числі адміністративних, освітніх, медичних і соціальних послуг [382].

На III Конференції сторін Карпатської конвенції, яка проходила у м. Братислава (Словаччина) з 25 по 27 травня 2011 р., було прийнято низку важливих рішень [324]. Зокрема, були підписані Протоколи про стале управління лісами та сталий туризм у межах Карпатської конвенції; прийнято Міністерську декларацію щодо виконання окремих статей Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат; схвалено пропозиції зробити роботу технічних секретаріатів програм більш гласною, включити до них представників регіональних влад країн, які не є членами Європейського Союзу; запропоновано створити окрему програму “Карпатський простір” у Європейській програмі територіальної співпраці за прикладом програми “Альпійський простір”. У цілому рішення й рекомендації Конференції сторін стануть основою для вдосконалення законодавчої і нормативно-правової бази у частині забезпечення сталого розвитку Карпат.

Переважно державна підтримка соціально-економічного розвитку гірських територій країн ЄС була спрямована у двох напрямках – оновлення або формування окремих галузей економіки (реалізація структурної політики) для вирівнювання умов життя в гірських територіях (реалізація соціальної політики) [235; 429]. У цьому плані вартий значної уваги досвід Швеції. Швеція (як і більшість країн світу) має території, порівняно менш привабливі для життя та економічної діяльності людей, зокрема гірські, які розташовані в західній частині Північної Швеції і мають площу близь-

ко 170 тис. км² (майже чверть території України). Тут проживає близько 250 тис. осіб, є 20 населених пунктів з мешканцями від 3 000 до 60 тис. осіб [261, с. 48]. Гірські території у Швеції користуються найвищою урядовою підтримкою (зона спеціальної підтримки А). Окрім неї, існує зона спеціальної підтримки В, яка охоплює місцевості, прилеглі до гірського регіону, розвитку яких також надається урядова підтримка. Для цих територій запроваджена і здійснюється політика спеціальної регіональної підтримки [455]. Цей режим був запроваджений 1965 року і передбачає як загальну підтримку їх економіки, так і цільову підтримку окремих підприємств. Загальна підтримка здійснюється за двома формами. По-перше, всі підприємства цих територій отримують компенсацію за не вигідне географічне розташування у формі транспортної субсидії. По-друге, нарахування на фонд заробітної плати на підприємствах є на 10% нижчими, ніж у решті регіонів країни.

Цільова підтримка підприємств у гірській місцевості здійснюється насамперед у формі пайової участі держави в їх інвестиційних проектах. Так, підприємства можуть отримати регіональну інвестиційну дотацію (для інвестицій у споруди, обладнання, підготовку персоналу та консультаційні послуги) або дотацію стимулювання зайнятості (для створення робочих місць), обсяги яких можуть становити до 50% загальної вартості проекту. Запроваджений і діє прозорий механізм експертизи щодо отримання дотацій [77; 411, с. 49]. Дотація може надаватися впродовж трьох років, якщо весь цей час продовжуватиметься зростання зайнятості. Окреслені вище заходи підтримки гірських регіонів здійснюються поряд із загальними для всіх інших регіонів Швеції заходами вирівнювання, наданням структурних дотацій тощо. У результаті поєднання всіх цих заходів і їх беззастережного виконання уряду вдалося домогтися стійкого економічного розвитку гірських регіонів, а в окремих із них забезпечити навіть прискорену економічну динаміку [451].

Слід зазначити, що в цілому державні інструменти реалізації гірської політики в країнах ЄС поділяються на такі основні механізми менеджменту [217; 220; 279; 280; 349; 378; 396]:

- організаційно-інституційний механізм, який забезпечує реалізацію гірської політики;
- адміністративно-управлінський механізм (укладання регіональних угод і контрактів “держава-регіон”);
- механізм просторового планування і “точок зростання”;

– механізм фінансової підтримки розвитку гірських територій (дотації на певні суми інвестицій, кредити, фінансові пільги, субсидії у зв'язку зі створенням робочих місць тощо);

– економічний механізм (так звані “м’які” засоби стимулювання створення сприятливого бізнес-середовища, використання агенцій регіонального розвитку, підтримка консалтингової діяльності, розробка кластерних планів розвитку тощо);

– механізм статистичного забезпечення програм соціально-економічного розвитку територій;

– моніторинг ефективності запланованих і реалізованих заходів сталого розвитку гірських територій.

Ефективність запровадження вказаних інструментів суттєво залежить насамперед від організаційно-інституційного механізму, що покликаний розробляти, запроваджувати їх та належно контролювати. Цей механізм здійснення гірської політики в країнах ЄС передбачає зрозуміле й відповідне визначення гірських територій; наявність можливості для гірського населення контролювати використання природних ресурсів, вирішувати проблеми вільного доступу до використання землі в гірських територіях; можливої участі населення гірських районів у прийнятті рішень стосовно соціально-економічного розвитку своїх поселень; їх вільний доступ до кредитів; забезпечення ефективних і дієвих стимулів підтримки розвитку гірського, зеленого туризму, створення належного балансу між охороною навколишнього середовища та належним рівнем життя населення гірських територій [223; 226].

Узагальнення досвіду країн ЄС засвідчило, що варті значної уваги насамперед такі специфічні інструменти державної політики, як угоди щодо регіонального розвитку та програми подолання депресивності територій, до яких належать гірські території. Укладення таких угод між органами місцевого самоврядування, торговими палатами, повітовими радами та місцевим бізнесом у Швеції був розпочатий наприкінці 90-х років. Їх метою було знаходження консенсусу щодо оптимальної моделі застосування коштів, які надавав території уряд, а у перспективі – Структурними фондами Європейського Союзу. Запропонований у Швеції інструмент був своєрідною інституційною моделлю формування регіональних партнерств. Особливе значення укладання регіональних угод мало для розвитку гірських територій країни. Зміст цих угод сприяв спільному виробленню органами влади регіонального рівня (у Швеції це рівень пові-

ту), бізнесовими структурами, самоврядними структурами, впливовими громадськими організаціями стратегії регіонального розвитку, яка, окрім визначення пріоритетів розвитку проблемних територій, зокрема гірських, установлювала фінансові зобов'язання сторін щодо її реалізації [219, с. 95].

Для подолання регіональних диспропорцій у Франції в 1980–1990-ті роки укладали контракти “держава – регіон”. Такі контракти між урядом та регіонами мали характер планувального документа, який погоджували та підписували дві сторони і який виконував роль “регіональної стратегії розвитку”. За цими контрактами, відповідно до обґрунтованих регіонами запитів, держава надавала підтримку тим територіям, зокрема гірським, які потребували залучення прямих інвестицій для поліпшення соціально-економічної ситуації, удосконалення транспортної інфраструктури, вирішення проблем зайнятості, розвитку освіти й охорони здоров'я [360; 369]. Така практика державної підтримки триває й дотепер.

Украй актуальним механізмом здійснення європейської гірської політики є просторове планування. Таке планування, як вид координаційної діяльності органів публічного управління, охоплює економічні програми, що мають сприяти диверсифікації й створенню численних робочих місць, ремесел, малих і середніх підприємств, а також співробітництву між малими підприємствами; належний маркетинг розвитку сільського й лісового господарства, який має базуватися на виробництві високоякісної продукції; підтримку ініціативи в галузі сільського та лісового господарства, що спрямовується на охорону та управління навколишнім середовищем, заохочення охорони, створення нових насаджень та збалансоване використання лісів; підтримку й заохочення ініціатив, які сприяють розвитку високоякісного туризму й ураховують природне, економічне, соціальне й культурне середовища гірських регіонів; надання громадських послуг, які виключають будь-яку дискримінацію гірських регіонів порівняно з іншими територіями; охорона, збалансоване використання та відновлення ґрунтів, вод, повітря, ландшафтів та районів з деградованим навколишнім середовищем; збереження та в разі потреби відновлення флори, фауни і середовищ існування; збереження й підтримку самобутності гірського населення, різноманіття і багатства його культурної спадщини [163, с. 14].

Згідно з досвідом країн ЄС, вирішення проблем гірських територій потребує застосування таких інструментів, як стимулювання “точок зростання” [462]. Слід зазначити, що поняття “точки зростання” є досить поширеним, при цьому не існує його чіткого визначення. Як правило, йдеть-

ся про наявність необхідних умов і достатніх (необхідних) ресурсів, при забезпеченні яких досягається ефект соціально-економічного зростання.

Для розкриття “точок зростання” гірських територій на місцевому рівні в регіональних стратегіях передбачено використання таких інструментів:

1. Створення на базі кластерів перспективних “точок зростання”, “ареалів економічного розвитку”, що позитивно може вплинути на соціально-економічний розвиток цих територій.

2. “Регіональна та локальна доступність”. Мета – забезпечити кращі зв’язки із віддаленими від центру гірськими районами через дорожнє та транспортне будівництво; активізувати розбудову їх соціальної інфраструктури [445].

Кластерний підхід, який використовується в міжнародній практиці як особливий системний інструмент, називається “кластерний аналіз”. Це є різновид аналізу, який ґрунтується на методі кластеризації, тобто розподіленні заданої вибірки об’єктів (ситуацій) на непересічні підмножини, що називаються кластерами, так, щоб кожен кластер складався зі схожих об’єктів [130, Т. 2, с. 36]. Головна сутність цього інструмента полягає в забезпеченні ефективної виробничої діяльності всіх галузей соціально-економічного комплексу гірських територій, вдосконаленні ділових та особистісних взаємовідносин усіх суб’єктів господарської діяльності, які повинні набути характеру органічно взаємозв’язаного та нерозривного ділового співробітництва [385, с. 4; 402; 410].

Окрім того, у країнах ЄС широко застосовується і такий механізм державного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій, як кластеризація економіки депресивних територій, у тому числі гірських, для зменшення нерівності їх соціально-економічного розвитку [343, с. 149]. Створення регіональних кластерів дає змогу сконцентрувати обмежені фінансові ресурси, ефективно використати наявний місцевий ресурсний, людський потенціал для налагодження виробництва (надання послуг) відповідно до особливостей гірських територій. До розвитку кластерів залучаються усі наявні ресурси гірських територій: природні, виробничі, трудові, внутрішній капітал тощо. Практика кластеризації зарекомендувала себе дуже ефективним механізмом соціально-економічного розвитку депресивних регіонів, зокрема гірських, в Італії та Іспанії, де структура їх економіки характеризується існуванням взаємозалежних галузей, що використовують традиційні професійні навички населення [243].

Щодо проблемних територій, зокрема гірських, у світовій практиці застосовуються механізми державної фінансової підтримки. Державна допомога ЄС на потреби їх розвитку набуває таких форм: державні гранти та субсидії; зменшення відсоткових ставок та податкових ставок за кредитами, які видаються з метою реалізації регіональних проектів; надання державних гарантій для забезпечення регіональних проектів, що фінансуються державними товарами та послугами на преференційній основі [370, с. 49]. Система заходів фінансової допомоги гірським регіонам згідно з “Європейською хартією про захист гір” передбачає запровадження механізму перерозподілу засобів і допомоги, включаючи податкові пільги, для тих гірських регіонів, що є в найменш сприятливому становищі, де дохід населення нижчий від прийнятного рівня; компенсацій місцевому населенню тих втрат, що пов’язані з природними чи екологічними обмеженнями; оплати екологічних послуг, що надаються місцевим населенням насамперед для підтримки ландшафтів і захисту від природних ризиків; надання підтримки фермам чи ремеслам, комерційним чи промисловим ініціативам, у яких використовуються екологічно чисті технології; заохочення облаштованості молодих людей у гірських регіонах, особливо в сільськогосподарській, ремісничій і туристичній галузях [325, с. 61].

Однак слід зазначити, що вироблений у країнах ЄС механізм надання фінансової допомоги проблемним територіям передбачає, що державна допомога, яка знищує конкуренцію на ринку співтовариства, заборонена. Дозволеними формами державної фінансової допомоги є такі: соціальна допомога, що надається мешканцям депресивних територій у індивідуальному порядку; допомога для подолання наслідків природних катастроф чи внаслідок надзвичайних ситуацій; допомога, що надається з метою сприяння економічному розвитку депресивних територій, зокрема гірських, які відстають у показниках соціально-економічного розвитку (порівняно з критеріями ЄС).

Специфічним фінансово-правовим інструментом ЄС, який повною мірою сприяє вирішенню проблем соціально-економічного розвитку депресивних регіонів (до них належать і гірські території), є INTERACT II. Це програма технічної підтримки, яка має на меті поліпшення сфери управління і приведення в дію програм Європейського територіального співробітництва, закриття програми 2007-2013 рр. та державної допомоги буде в центрі фінансових питань, що вирішуються INTERACT у 2015 році. Бюджет цієї програми, розрахований до 2013 року, становив 34 033 512 євро [444].

Додатковим інструментом реалізації прозорої та зваженої інвестиційної політики в країнах ЄС є інвестиційна карта [265], яка значною мірою сприяє ефективному залученню приватних інвесторів до процесу реалізації соціально-економічного розвитку гірських територій. З її допомогою місцева влада встановлює інвестиційні пріоритети, що відповідають інтересам і конкурентним перевагам гірського регіону і сприяють процедурі відбору інвестиційних проектів відповідно до затверджених критеріїв.

Значна роль у реалізації гірської політики в країнах ЄС належить механізму моніторингу процесу соціально-економічного розвитку гірських територій та оприлюдненню цих даних з метою вироблення державно-управлінських рішень (зокрема, спрямованих на подолання проявів “депресивності”). Основу такого моніторингу становлять дослідження рівня розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій; аналіз збереження його людського потенціалу; забезпечення стійкості та стабільності наявної соціально-економічної системи, ефективність якої визначається рівнем життя, доходами та зайнятістю населення тощо [31, с. 182].

Важливим напрямом гірської політики країн Європейської співдружності є забезпечення ефективного розвитку провідних галузей економіки гірських територій. Виключне значення для їх розвитку має визначення мети і принципів реалізації проектів, які охоплюють територію всього гірського регіону/місцевості, а отже, ресурсів та часу, необхідних для їх реалізації [334; 394]. Заходи, які спрямовуються на вирішення соціально-економічних проблем гірських територій, становлять органічну частину більш загального контексту державної гірської політики [335]. Зокрема, у Швеції запроваджено режим спеціальної підтримки гірських територій, який передбачає як загальну підтримку їх економіки, так і цільову підтримку окремих підприємств [411, с. 49].

Значна увага країн ЄС приділяється такій важливій галузі економіки гірських територій, як лісове господарство. Досягнення ефективного і сталого розвитку лісового господарства базується на застосуванні таких визначальних принципів їх лісових програм, як сталість розвитку лісових ресурсів; партнерство; комплексний і міжгалузевий підхід; інституційні реформи; відповідність національній політиці і глобальним ініціативам; підвищення обізнаності населення; зобов'язання національної політики; міжнародні зобов'язання [119; 137]. Карпатська конвенція закликала європейські уряди до використання міжнародно-узгоджених принципів сталого управління лісовими ресурсами. Було наголошено, що всі наступні

принципи і рекомендації потрібно використовувати під час впровадження спільних заходів і програм сталого управління лісовими ресурсами [287, с. 87].

Велике значення в країнах ЄС надається розвитку сільського господарства гірських територій. Досвід цих країн демонструє, що в умовах ринкової економіки життєздатність сільськогосподарських підприємств у гірській місцевості, ефективність місцевого аграрного виробництва та розвиток соціальної сфери гірського села значною мірою зумовлені державним регулюванням цієї галузі. Аналіз еволюції державного втручання в діяльність сільського господарства свідчить, що існує величезна розмаїтість форм і методів державного регулювання цього сектора [269]. Зокрема, у Швеції та Фінляндії, рівень підтримки власного сільського господарства збільшується або зменшується в певні періоди їх економічного розвитку [106]. Дотація, що надається місцевим сільгоспвиробникам у Фінляндії, складається з двох головних частин – дотація від ЄС та національна, що сплачується з власних коштів. Країна поділена на 7 регіонів, залежно від географічного розташування [59, с. 48]. Найбільша частка дотацій припадає сільгоспвиробникам гірських територій країни. Для стабільного розвитку фермерських господарств гірських регіонів ЄС важливим є те, що рівень фермерських цін тут встановлюється один раз на рік за згодою сторін, і тому поточна кон'юнктура цін на них безпосередньо не впливає [55; 186].

Зарубіжний досвід управління рекреаційним освоєнням гірських територій як провідної галузі їх соціально-економічного комплексу свідчить, що пріоритетні напрями розвитку цієї галузі визначаються з урахуванням даних соціологічних досліджень, які проводяться з метою виявлення уподобань різного контингенту рекреантів [356]. Так, у Польщі поштовхом до розвитку рекреаційної галузі стала продумана державна політика, яка була зорієнтована на зовнішній попит. Держава надала колосальну підтримку малому і середньому бізнесу, долучивши їх до розбудови матеріальної та спеціалізованої транспортної інфраструктури цієї галузі [43; 331]. Аналіз політики європейських країн у галузі стимулювання використання природних рекреаційних ресурсів вказує, що вона базується на традиціях природокористування зі сталим забезпеченням соціальної рекреації, а також туризму. Механізм реалізації рекреаційно-туристичної політики охоплює складання цільових програм з розвитку рекреаційно-туристичної сфери на рівні держави і регіонів; розробку конкретних заходів щодо досягнення

поставленої стратегічної мети; державне регулювання розвитку рекреаційно-туристичної галузі [191; 431; 433; 434].

Значної уваги заслуговує досвід країн ЄС щодо дотримання екологічної безпеки гірських територій. Екологічна політика цих країн є органічним складником загальної державної політики, характеризується послідовністю і цілеспрямованістю. Стосовно гірських територій ця політика є головним механізмом ресурсозбереження, охорони довкілля, упровадження екологобезпечних напрямів економічної діяльності [353]. Починаючи з 1972 р., співтовариство ухвалило близько 300 законодавчих актів, які стосувалися охорони довкілля [117; 142; 143; 256, с. 48; 271]. Сутність організаційно-правових принципів охорони навколишнього середовища становлять пріоритетність екологічних прав людини; суверенітет держави на природні ресурси своєї території; екологічний контроль на всіх рівнях; вільний доступ до міжнародної екологічної інформації; взаємодопомога держав за умов надзвичайних екологічних обставин [7, с. 18].

Улітку 2001 р. у Парижі міністри охорони навколишнього середовища 30 країн-членів ОЕСР прийняли екологічну стратегію до 2010 р., у якій були обґрунтовані конкретні завдання досягнення п'яти головних цілей:

1. Збереження цілісності екосистем шляхом ефективного використання природних ресурсів.
2. Забезпечення економічного зростання без надмірного навантаження на навколишнє середовище.
3. Удосконалення аналізу інформації для прийняття рішень.
4. Підвищення якості життя.
5. Глобальна екологічна взаємозалежність: удосконалення управління і співпраці [116, с. 41], однак на міжнародному рівні не проведено моніторингу поставлених цілей.

Слід зазначити, що стратегічні напрями діяльності ЄС із дотримання екологічної безпеки гірських територій були розраховані також і на більш тривалу перспективу, зокрема до 2020 р. [343, с. 11]. Усі вони спрямовуються на визначення найпридатніших інструментів упровадження європейської гірської політики у найменш обтяжливий, але найбільш економічно ефективний спосіб, який передбачає довгостроковий характер політики територіального розвитку з визначенням можливих заходів на користь захисту довкілля; міжгалузевий характер політик територіального розвитку з метою подолання шкідливого впливу на довкілля; внесок політики територіального розвитку у захист ландшафтів.

Постійне зростання екологічних пріоритетів як у локальному, так і глобальному вимірах визначило об'єктивну необхідність посилення соціальної безпеки гірських районів ЄС [211]. Основні завдання національних урядів щодо соціальної безпеки населення гірських територій були обґрунтовані в “Європейській хартії про захист гір”, у якій значна увага акцентується на гармонійному поєднанні економіки із розвитком соціальної інфраструктури, що має досягатися за рахунок розвитку традиційних для гір галузей економіки – сільського та лісового господарства, а також рекреаційного комплексу та туризму [325]. У контексті здійснення гірської політики ЄС визначив такі головні цілі щодо соціальної безпеки населення гір:

- розвиток і структурні перетворення в депресивних територіях;
- економічна й соціальна трансформація територій, які потребують глибокої реструктуризації;
- підтримка позитивних суспільно-економічних змін на ринку праці цих територій.

Ці три окреслені цілі мали забезпечити безпосередній вплив на інтенсифікацію розвитку гірських територій у найближчій перспективі. У зазначеному контексті існує потреба концентрації зусиль органів влади, суб'єктів господарювання, неурядових організацій у діях, спрямованих на створення соціальної інфраструктури та соціальну безпеку місцевого населення [426]. Прикладом такої співпраці може бути досвід Нідерландів, Німеччини, Франції, Італії, в яких поширена практика сприяння місцевими органами управління у формуванні соціально орієнтованої економіки [64].

Заслугує на увагу концепція “децентралізації бідності”, тобто пояснення свідомої передачі національними урядами на регіональний та місцевий рівень функцій дотримання соціальної безпеки, які держава не спроможна була задовольнити, зокрема з огляду на її зобов'язання [218, с. 19]. Водночас місцеві органи влади, усвідомлюючи власну неспроможність реалізувати ці завдання, шукають механізми кооперування з приватним та громадським секторами. У Німеччині, наприклад, активно діють спеціально створенні спеціалізовані організації з надання послуг, що функціонують при органах місцевого самоврядування та сприяють не лише поліпшенню якості та ефективності отримання послуг населенням, але й є об'єктом контролю з його боку [348, с. 264].

Помітну роль у дотриманні соціальної безпеки населення гірських територій ЄС відіграє Європейська асоціація для багатосекторального

співробітництва і розвитку гірських територій (Євромонтана). До неї належать регіональні й національні організації гірських районів усієї Європи, включно агентства регіонального розвитку, органи місцевого самоврядування, сільських кооперативів і організацій фермерських господарств, природоохоронних відомств, лісогосподарських організацій і дослідних інститутів. Сьогодні Євромонтана представляє 69 організацій усіх видів у 18 європейських країнах [122]. Серед основних напрямів діяльності Євромонтани щодо соціальної безпеки населення слід назвати такі: сприяння розвитку співпраці і соціальному діалогу між усіма господарськими секторами в гірських районах, сприяння сталому розвитку гірських територій за рахунок створення додаткової вартості для гірської продукції, забезпечення рамкових соціальних умов життєдіяльності місцевого населення шляхом визнання гірських зовнішніх факторів, надання загального доступу до послуг, які становлять загальний інтерес.

У здійсненні завдань соціальної безпеки населення гірських територій ЄС органи державного і місцевого управління керуються стандартами економічних і соціальних прав, визначеними Європейською соціальною хартією [81; 123]. Слід зазначити, що європейським стандартом економічних і соціальних прав людини вважається можливість людини задовольняти її потреби в економічній та соціальній сферах життєдіяльності [62]. Обсяг таких можливостей конкретизується, уточнюється у процесі інтерпретації конвенційних актів спеціалізованими органами міжнародної організації, зокрема Радою Європи. Ознаками таких стандартів є їх модельність, встановлення мінімальної межі стандарту, його нормативна закріпленість, плюралізм інституціональних механізмів імплементації та захисту стандартів, достатня свобода національного розсуду в їх застосуванні [439; 452].

Досвід країн ЄС свідчить, що сьогодні існує потреба створення умов для розвитку альтернативних систем надання адміністративних і соціальних послуг населенню гірських територій. Так, наприклад, у країнах Центральної Європи дуже швидко відбулося реформування традиційних методів надання таких послуг, чому сприяли такі основні елементи ринкового середовища, як використання ринкових механізмів у процесі становлення системи альтернативних способів надання послуг; надання послуг приватними організаціями; участь приватних організацій у виробленні спільних соціальних послуг. Характерними сьогодні для країн ЄС є такі головні види альтернативних способів надання послуг: видача

контрактів на комунальні послуги; впровадження програм будівництва та експлуатації об'єктів житлово-комунального комплексу; передача прав та обов'язків щодо надання послуг у певній місцевості упродовж певного періоду; надання послуг на місцевому рівні неприбутковими організаціями та добровільними товариствами; використання ваучерів (наприклад, продовольчі талони або інші види субсидій на користь споживачів) тощо [174; 414].

Питання соціальної безпеки населення проблемних територій, до яких належать гірські райони, у країнах ЄС вирішуються не тільки на державному рівні, а й на нижчих рівнях [409]. На регіональному / місцевому рівні існують свої програми підтримки та критерії для відбору територій. Здебільшого останні охоплюють показники, використовувані на національному рівні, але доповнюються ширшим спектром індикаторів, визначених Європейською соціальною хартією.

Отже, проведений аналіз свідчить, що кожна держава повинна будувати соціально-економічний розвиток гірських територій за принципами сталого розвитку, ефективно використовувати рекреаційні ресурси в гармонії з навколишнім природним середовищем, утверджувати системний підхід у просторовому та економічному плануванні розвитку основних галузей гірських територій, задовольняти потреби місцевого населення так, щоб не ставити під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти життєві потреби [80]. Здатність держави в ринковому середовищі забезпечувати прогрес соціально-економічного розвитку гірських територій безпосередньо залежить від застосування національними урядами відповідних цілеспрямованих економічних політик, які інтегрують фінансово-бюджетний, грошово-кредитний, структурно-інвестиційний, регіональний, соціальний та зовнішньоекономічний компоненти [68]. Саме інституційна спроможність держави сьогодні є вирішальним чинником її ефективного управління соціально-економічними процесами в гірських територіях.

Попри відмінності здійснення гірської політики в регіонах, яку проводять окремі країни-члени ЄС, можна виокремити низку спільних особливостей: пошук оптимального співвідношення між повноваженнями центральних (федеральних) державних органів та органів регіонального й місцевого самоврядування; соціально-економічний розвиток територій визначають переважно самі учасники цих процесів, а держава встановлює макроекономічні межі їхньої діяльності; на регіональному рівні активно

розвивається соціальне партнерство між державними й недержавними учасниками соціально-економічних процесів [149, с. 18].

На думку М. Ленд'єл, сучасна практика розвитку депресивних регіонів, до яких належать гірські території, потребує, щоб замість визнання домінантною ролі центрального уряду в розв'язанні проблем дисбалансу розвитку цих територій необхідно передати основні можливості їх реалізації регіональним та місцевим органам виконавчої влади [217, с. 67]. Проблема полягає не у збереженні традиційного статусу держави-регулятора, а в її здатності як організму, що еволюціонує, адекватно реагувати на виклики екологічної і соціальної безпеки гірських територій.

Зрозуміло, що функціонально-регулятивна роль держави в реалізації гірської політики буде суттєво ускладнюватися у процесі добровільного або примусового делегування повноважень на регіональний та місцевий рівні, тому щодо останнього часу за масштабами і якістю регулятивного впливу держава займала домінантне становище. Однак у сьогоднішніх умовах дедалі виразнішою стає тенденція децентралізації управлінської діяльності на рівень місцевих органів виконавчої влади із залученням недержавних інституцій. Децентралізовані структури управління розвитком гірських територій європейських країн свідчать, що партнерська взаємодія владного, бізнесового й громадського секторів може сприяти сталому розвитку цих територій.

Досвід країн ЄС засвідчив, що для України велике значення має застосування системного підходу до проблем розвитку гірських територій, який забезпечує створення методологічної бази, що дає змогу визначати стратегію управління розробкою, затвердженням та виконанням детального плану соціально-економічного розвитку цих територій [115]. Слід зазначити, що конкретна інституційна модель, яку обирає та чи інша держава для розроблення й реалізації стратегії здійснення гірської політики, залежить від безлічі чинників. Залежно від специфіки, гостроти наявних проблем формуються відповідні методи державного управління процесами соціально-економічного розвитку гірських територій.

Важливо усвідомити, що розроблення й реалізація гірської політики в будь-якій державі потребує належної уваги. Уряд, який не має ефективних механізмів та інструментів державного регулювання розвитку гірських територій, не лише не здатний забезпечити належний рівень розвитку цих територій, але й постійно відчуватиме загрозу погіршення їх екологічної й соціальної безпеки. Зарубіжний досвід свідчить, що в тих випадках, коли

системну, узгоджену гірську політику підмінюють хаотичними державними трансфертами та цільовими програмами, ухваленими без належного фінансового забезпечення, сталий розвиток гірських територій неможливо реалізувати.

1.3. Методологічні засади удосконалення соціально-економічного розвитку гірських територій

Проблема публічного управління соціально-економічним розвитком гірських територій актуальна не лише для нашої країни. У світовій практиці вже давно сформувалося та знайшло застосування розуміння гірської політики як інструмента найбільш повної реалізації економічних і соціальних проблем населення, яке проживає в гірських районах [190]. Розвиток гірських територій – складний соціально-економічний процес, який вимагає з'ясування теоретико-методологічних засад публічного управління процесами формування та реалізації державної гірської політики.

Теоретичною основою обраного дослідження були праці зарубіжних і вітчизняних учених з методології публічного управління – Г. Атаманчука [12], В. Бакуменка [18], О. Валевського [54], Б. Данилишина [97], М. Долішнього [341], О. Коротича [183], В. Кравціва [190], А. Кульмана [208], В. Мамонової [228], В. Тертички [401], в яких здійснено соціально-філософський аналіз публічного управління, проаналізовано методологічну роль понять, категорій і принципів, парадигм в аналізі суспільних процесів.

Як відомо, специфіка категорій науки публічного управління впливає з об'єкта її досліджень [18]. У зв'язку з цим, важливе значення для з'ясування сутності публічного управління соціально-економічним розвитком гірських територій, яке є своєрідною формою і засобом практичного здійснення державної гірської політики, має систематизація, доповнення та взаємоузгодження відповідного понятійного апарату [228; 397; 401]. У загальному розумінні публічне управління становить собою процес практичного, організаційного та регулювального впливу держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення [12, с. 38]. Отож надзвичайно важливо визначити особливості публічного управління гірськими територіями, для чого спочатку варто розглянути дефініції, дотичні до гірської тематики. Головні проблеми методології публічного управління соціально-економічним розвитком

гірських територій, пов'язані насамперед із відсутністю єдиного підходу до розуміння її основоположних понять, зокрема щодо застосування та трактування термінів “публічний менеджмент соціально-економічного розвитку гірських територій”, “регіон”, “державна гірська політика”, “депресивні території”, “сталий розвиток гірських територій”, “екологічна безпека гірських територій”, “соціальна безпека гірських територій” тощо.

У зв'язку з відсутністю загальноприйнятого визначення публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій пропонуємо, використовуючи підходи роботи [99, с 23–24, 442], авторське бачення цього терміна. Публічний менеджмент соціально-економічного розвитку гірських територій можна вважати діяльністю органів та установ усіх гілок державної влади з вироблення і здійсненням державно-управлінських (координувальних, регулювальних тощо) впливів, спрямованих на сферу гірських територій для задоволення соціально-економічних та гуманітарних потреб населення гірських територій.

Для розуміння стану та перспектив соціально-економічного розвитку гірських територій важливим є правильне розуміння таких категорій, як “регіон” і “гірські території”, оскільки гірські території є складником певного регіону і вони, як об'єкти державної політики, взаємопов'язані. Останнім часом термін “регіон” досить часто використовується як у назвах нормативних актів, державних органів та посад, так у науковій літературі, що свідчить про сприйняття в Україні європейського підходу до термінології та прагнення використовувати зарубіжний досвід [397]. Регіон (француз. *region*, від лат. *regio* – область, район) – територія, яка відрізняється від інших територій за низкою ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів. Зокрема, новий тлумачний словник української мови трактує поняття “регіон” як певну територіальну одиницю (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких самих одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними тощо) [263, Т. 3, с. 101]. Український учений В. Поповкін вважає, що регіон слід оцінювати як територіальну частину народного господарства, якій органічно притаманні географічна цілісність і економічна спільність [286, с. 74]. Аналогічне трактування висловлює американський учений М. Портер. Під регіоном він розуміє частину, окрему територію, штат [450]. У сучасному розумінні управління регіоном повинно означати не тільки управління його еконо-

мічною частиною, але й здійснення управління в соціальній, екологічній сферах тощо [212, с. 251]. Науковці М. Лесечко і Р. Рудніцька радять підходити до управління регіоном із застосуванням системного аналізу [417]. На думку О. Коротич, у межах здійснення публічного управління територіями країни “регіон” може бути визначений як конкретний територіальний простір, що відрізняється комплексом відмінних характеристик та ознак, які дають змогу виокремити цю територію як соціально-економічну підсистему держави [184]. Кожен регіон України має притаманні йому підходи до використання природних ресурсів, особливості їх розміщення, національні та історичні риси, свою структуру господарства, рівень економічного розвитку, спеціалізацію. Різновидом регіону може бути регіон, який охоплює частини адміністративно-територіальних одиниць, наприклад регіон гірських Карпат. У такому розумінні регіон має чітко визначені територіальні межі, але його кордони не збігаються з кордонами адміністративно-територіальних одиниць (областей та районів). Зокрема, З. Герасимчук справедливо наголошує, що регіон слід досліджувати насамперед з погляду розвитку, як певний територіальний оптимум, що характеризується сукупністю найсприятливіших соціально-економічних і природних умов на певній території, які за правильної організації дали б змогу найбільш ефективно використовувати його природні, трудові ресурси, а також виробничу та соціальну інфраструктуру [73, с. 128].

Отже, територіальний розвиток сприймається через призму оптимізації, що є, на нашу думку, дуже важливим для розуміння правильного співвідношення категорій “регіон” і “гірські території”. У науковій літературі існують різні підходи до визначення сутності поняття “гірські території” [2; 135; 379]. Зокрема, Європейська гірська хартія інтерпретує їх як території певної місцевості, де висота, рельєф та клімат створюють особливі умови, які впливають на повсякденну людську діяльність [440]. Заслуговує на увагу визначення категорії “гірські території”, яке подається у рішеннях Української національної ради Карпатського євро регіону від 5 серпня 2009 р. щодо розробки проекту Закону України “Про розвиток гірських територій в Україні”. У цьому документі наголошується, що гірські території – це ділянки земної поверхні, що характеризуються значним коливанням відносних висот і контрастними формами рельєфу та відмінним від суміжних рівнинних територій кліматом, які створюють особливі умови, впливаючи на повсякденну життєдіяльність людини [351].

Для розуміння особливостей публічного управління розвитком гірських територій важливо дослідити підходи до визначення сутності поняття “депресивні території”, до яких більшість дослідників зараховують і гірські території. Активізація уваги до проблем розвитку депресивних територій наявна в низці наукових публікацій, зокрема М. Барановського [21], М. Голубця [80], М. Долішнього [115], В. Кравціва [192], М. Кусяка [210], А. Михайлюка [246], А. Новікової [264], Л. Шевчук [425] та ін. Законодавчі аспекти визначення депресивних територій виписані в Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” [318]. Найбільш характерною ознакою депресивності території, як справедливо зазначає В. Лексин, є тривалість (довгочасність) кризових явищ [216, с. 80]. Для гірських територій вона характеризується насамперед складним екологічним станом їх природного середовища, вразливістю до техногенних загроз і низьким рівнем соціальної безпеки місцевого населення [100]. Зазначимо, що депресивні лійки гірських територій формуються складним рельєфом, важкодоступністю до цих територій, слабким розвитком транспортної мережі, низьким рівнем соціальної інфраструктури.

Важливе значення для розуміння сутності сучасного стану соціально-економічного розвитку гірських територій має з’ясування співвідносин парних категорій “сталий розвиток” і “сталий розвиток гірських територій”. Термін “сталість” узагалі характерний для теорії систем, а щодо поняття “сталий розвиток”, то у світі ще на початку 90-х років ХХ ст. існувало понад 60 його визначень [285, с. 169]. Узагальнення концепції “сталого розвитку” було зроблено на всесвітніх самітах ООН 1992 і 2002 років, у яких взяли участь понад 180 країн світу, багато міжнародних організацій і провідних учених. Сучасна концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну та соціальну [252]. Слід зазначити, що на законодавчому рівні ще досі немає чіткого розуміння поняття “сталий розвиток”, хоча воно вживається у низці нормативно-правових документів. Переважно дослідники сталий розвиток розуміють як здатність окремих територій зберігати структуру й функціональні особливості впродовж певного часового інтервалу всупереч будь-яким ендегенним і екзогенним подразникам [88; 282; 435].

За визначенням Світової комісії ООН з розвитку і довкілля, сталий розвиток (sustainable development) – це розвиток, який забезпечує потреби нинішніх поколінь не коштом прийдешніх [218]. На нашу думку, сучасне поняття “сталого розвитку гірських територій” можна трактувати

як їх соціально-економічну й екологічну еволюцію, здатну задовольняти потреби місцевого населення із перспективою задоволення потреб майбутнього покоління.

Відповідно до концепції сталого розвитку, діяльність органів публічного управління має спрямовуватися на забезпечення збалансованого розвитку гірських територій, яке передбачає дотримання особливої для кожної території пропорції її потенціалів (економічного, екологічного, демографічного, трудового тощо) і має забезпечувати їх сталість і соціальну орієнтацію [176].

Передумовами сталого розвитку гірських територій є врахування їх особливих умов відповідно до економіко-географічного розташування, наявних природних ресурсів, демографічного і трудового потенціалу, рівня розвитку продуктивних сил. Сталий розвиток гірських територій передбачає попередню розробку та подальше організаційне оформлення ключових технологій їх соціально-економічного розвитку (технології проектування картин майбутнього гірських територій, управлінської технології програмної реалізації проекту й узгодження інтересів усіх суб'єктів господарської діяльності цих територій) ключових технологій. При цьому спочатку має здійснюватись організаційне оформлення технології проектування майбутнього сталого розвитку гірських територій. Цей підхід дослідники вважають найперспективнішим [234; 381; 390].

Важливе значення для з'ясування сутності гірської політики щодо соціально-економічного розвитку гірських територій досліджуваного регіону мають категорії “екологічна безпека гірських територій” і “соціальна безпека гірських територій”. Наразі немає чіткого визначення екологічної безпеки гірських територій. Одне із визначень поняття “екологічна безпека” міститься у ст. 50 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, відповідно до якої екологічна безпека становить собою такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [140]. Зокрема, Т. Козаченко наголошує, що екологічну безпеку насамперед слід розуміти як стан захищеності природних об'єктів, життя й здоров'я людини, її майна та господарської діяльності від екологічних загроз, де всі елементи природного оточення є оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації [171, с. 33]. Екологічна безпека, на думку В. Андрейцева, – це складова частина національної безпеки, яка за допомогою системи

правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантує захищеність права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я навколишнє природне середовище, забезпечує регулювання екологічно небезпечної діяльності та запобігання погіршенню стану довкілля й настанню інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства та держави [9, с. 12]. Учені А. Качинський і Ю. Єгоров екологічну безпеку визначають як стан захищеності життєво важливих інтересів об'єктів екологічної безпеки (особистості, суспільства та держави) від загроз природного, техногенного та соціального характеру [162, с. 72]. Розуміння екологічної безпеки як складної системи з усіма її ознаками, що виявляються під час взаємодії природних, економічних, правових і соціальних чинників, дає можливість бачити її цілісною, зі своїми власними закономірностями розвитку та структурними компонентами.

Узагальнюючи різні думки, пропонуємо таке визначення “екологічної безпеки гірських територій” – це такий стан природничого та виробничого потенціалу гірських територій, який дає змогу забезпечити належне функціонування їх соціально-економічного комплексу, достатнє для реалізації гарантованих державою безпечних умов життєдіяльності місцевого населення.

Методологічною базою вивчення соціальної безпеки гірських територій слугують роботи І. Гнибіденка, І. Гукалова, А. Колота, Н. Мезенцевої, І. Мельник, Л. Немець, Є. Ніколаєва, О. Новикової, Я. Олійника, В. Паламарчука, О. Топчієва, О. Хомри, М. Фащевського, О. Шаблія, П. Шевчука та інших авторів, присвячені вивченню соціальних процесів, рівня і якості життя населення. На думку Є. Ніколаєва, контекст соціальної безпеки – це особливий ракурс аналізу явищ і процесів, у якому останні оцінюються з погляду наявності сприятливих та несприятливих, минулих, поточних і потенційних умов, що впливають або здатні впливати на існування та розвиток відповідного процесу, явища, об'єкта чи суб'єкта [259]. За визначенням П. Шевчука, соціальна безпека – це певний стан життєдіяльності людини, гарантований комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог [426, с. 108]. Більшість учених погоджується із твердженням про те, що зміст поняття “соціальна безпека” в кожній ситуації буде різним і залежа-

тиме від того, який об'єкт аналізу обрано, на якому територіальному рівні ведеться дослідження [377]. Відповідно до цього, “соціальну безпеку гірських територій” ми вважаємо таким станом середовища життєдіяльності місцевого населення, за умов якого досягається необхідний ступінь захищеності від загроз і небезпек руйнування розвитку людського потенціалу та людських ресурсів.

Слід зазначити, що соціальна безпека населення гірських територій реалізується на загальнодержавному, регіональному й місцевому рівнях. На кожному з них актуальність і гострота проблеми потребує постійної уваги до всіх державних та самоврядних інститутів, аналізу їхнього стану, щоб не допустити соціально-економічної дестабілізації в суспільстві [376, с. 35–36]. Вирішення проблем соціальної безпеки населення гірських територій не може здійснюватися лише політикою та діями офіційних і неофіційних інститутів. Для цього необхідними є сприятливі соціально-економічні передумови: економічне зростання, забезпечення зайнятості населення, подолання демографічної кризи, доступ до системи освіти, охорони здоров'я, культурних цінностей, надання всього спектра комунальних послуг [211, с. 20].

Не можна не погодитись із твердженням Г. Атаманчука, що сенс державної політики багато в чому визначає зміст та технологію публічного управління [12], а також із дефініцією, наведеною у проекті Закону України “Про розвиток гірських територій в Україні” [315], в якій державна гірська політика трактується як складник частини публічної регіональної політики, що спрямована на формування стійкого та екологічно збалансованого розвитку гірських територій, збереження традиційного господарства, що не шкодить гірським екосистемам, та збереження на цій основі зростання якості життя місцевого населення. Останнє визначення, на нашу думку, є досить конкретизованим, тому пропонуємо більш широке тлумачення цього поняття: державною гірською політикою щодо соціально-економічного розвитку гірських територій слід вважати адекватну до їхніх умов політику, що системно поєднує економічне зростання із соціальними надбаннями, дотриманням екологічної та соціальної безпеки. Отож публічне управління соціально-економічним розвитком гірських територій є своєрідною формою і засобом практичного здійснення державної гірської політики. Цим визначаються й основні напрями впливу державної гірської політики на соціально-економічний розвиток гірських територій, що і подано на рис. 1.1.

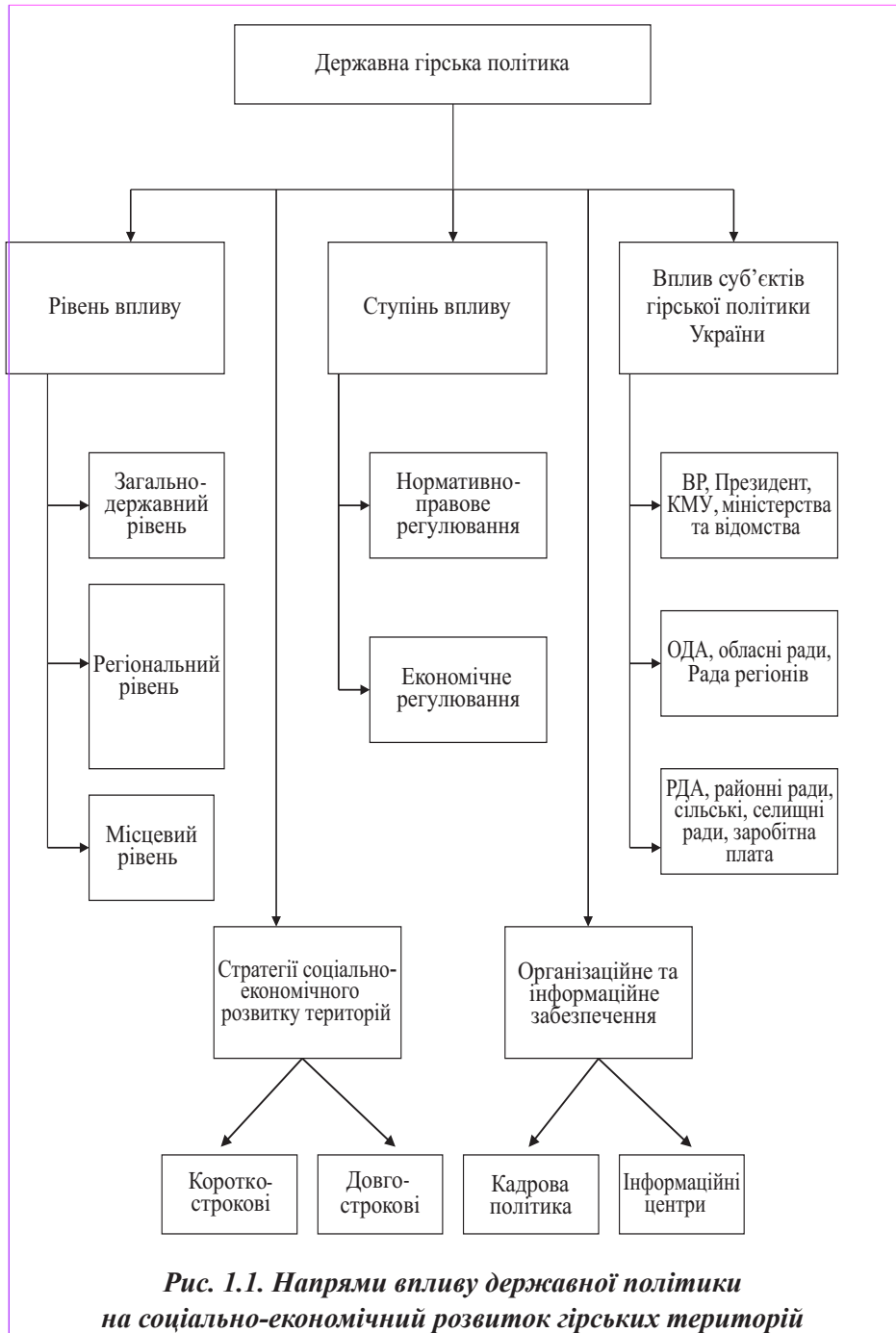

Рис. 1.1. Напрями впливу державної політики на соціально-економічний розвиток гірських територій

Завданнями державної політики щодо соціально-економічного розвитку гірських територій є забезпечення надійного функціонування всіх інститутів, котрі визначаються як суб'єкти цієї політики, та здійснення науково обґрунтованого прогнозування процесів, які відбуваються в гірських районах. З погляду системного підходу до менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій його слід розглядати з двох сторін: як суб'єкт менеджменту з боку держави – Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України і окремих міністерств та відомств, Ради регіонів [313], так і суб'єкт менеджменту з боку місцевих органів виконавчої влади – обласних і районних рад, ОДА і РДА, органів місцевого самоврядування. Однак соціально-економічний розвиток гірських територій є проблемою багатогранною, комплексною і остеронь від неї не можуть існувати інші структури управлінської діяльності. Усі вони тією чи іншою мірою задіяні у виконанні завдань соціально-економічного розвитку гірських територій.

Особливостями державної гірської політики України є наявність значної регіональної диференціації її реалізації, тому важливі завдання дослідження публічного управління соціально-економічним розвитком гірських територій мають концентруватися саме на специфіці кожного окремого регіону країни, зокрема гірських територій Карпатського регіону [206]. Досліджуючи питання здійснення державної гірської політики в регіоні, слід також пам'ятати про територіальну приналежність програм розвитку гірських територій, оскільки їх соціально-економічний розвиток неможливий без розвитку всього регіону.

Засоби, які спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем гірських територій, становлять органічну частину більш загального контексту державної гірської політики. Однак порівняно із засобами, які мають центральна та місцева влади у розвинутих країнах світу, фінансові, матеріальні та кадрові ресурси, які є у розпорядженні відповідних державних органів України, щодо розробки перетворень у гірських районах украї обмежені. Через це якісно іншого значення набуває правильний вибір мети здійснення державної гірської політики. Сутність її полягає в тому, щоб шляхом правових, економічних і адміністративно-організаційних методів державного регулювання створити умови для забезпечення динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку гірських територій, поглиблення процесів ринкової трансформації із врахуванням збереження й охорони їх природних ресурсів, підвищення рівня життя на-

селення, що там проживає, забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів для кожного їх мешканця.

Успішне здійснення державної гірської політики безпосередньо залежить від ефективної діяльності з управління економічним, екологічним та соціальним розвитком гірських територій, відповідно до заздалегідь розробленої стратегії. Пріоритетними напрямами її реалізації є такі:

- розвиток і розбудова інфраструктури, передусім транспортної, дорожньої, комунікаційної;
- координація діяльності в соціальній сфері з головними напрямами економічної політики на основі державної та регіональних програм соціально-економічного розвитку;
- розвиток наукомістких, енергоощадних, високотехнологічних та екофільних виробництв;
- забезпечення ефективної зайнятості населення, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць [46; 79].

Важливою умовою вирішення зазначених завдань є здійснення комплексної реструктуризації економіки гірських територій, що передбачає задіяння виробничої структури господарського комплексу, переорієнтовуючи основні його галузі на розвиток рекреаційно-туристичної сфери; стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу через створення і реалізацію заохочувальних програм з метою диверсифікації виробництва в гірських територіях, забезпечення умов для розвитку традиційного гірського сільського господарства і відродження традиційних промислів і ремесел з метою вирішення проблеми зайнятості місцевого населення; зміни у структурі підготовки кадрів відповідно до видів економічної діяльності, які є пріоритетними для розвитку гірських територій, регіону та всієї країни; екологізацію галузей і в цілому гірських територій через упровадження екологічно-безпечних технологій та розвиток рекреаційного господарства [407, с. 253].

Важливо пам'ятати, що, не визначивши основних принципів публічного управління соціально-економічним розвитком гірських територій, неможливо встановити конкретні функції управлінської діяльності органів публічного менеджменту в цій сфері. У довідковій літературі “принцип” (від лат. *principium* – основа, початок) визначається як переконання, погляд на речі або вихідне положення будь-якої теорії, вчення [197, с. 660]. В “Енциклопедії державного управління” принципи подано як прояви закономірностей, відношення або взаємозв'язки суспільно-

політичного характеру й інших груп елементів публічного управління, викладені у вигляді певного наукового положення, що застосовується в теоретичній і практичній діяльності в цій сфері [130, Т. 2, с. 489]. Під принципами публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій розуміють такі основні засади, ідеї, положення, які однозначно регламентують шляхи досягнення обраних цілей і відображають сутність гірської державної політики.

Основні принципи публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій:

- рівність трьох складників розвитку держави (економічного, екологічного, соціального), що орієнтуються на пріоритети сталого розвитку гірських територій під час прийняття управлінських рішень;

- системність і комплексність, тобто вплив держави повинен мати системний характер, охоплюючи всі аспекти соціально-економічної політики;

- пріоритетність людини при визначенні як цілей, так і механізмів реалізації державної гірської політики;

- опора на науку в процесі розробки стратегії й тактики політичних рішень, а також результатів їх здійснення, що забезпечує реальність гірської політики;

- пріоритетність, яка означає виокремлення основних соціально-економічних проблем розвитку гірських територій, на вирішення яких органи публічного менеджменту повинні зосередити головні зусилля;

- передбачуваність і прозорість, які вимагають відповідності регуляторної діяльності цілям державної гірської політики, а також наявність і загальнодоступність інформації про стан екологічної і соціальної безпеки населення гірських територій;

- послідовність, яка передбачає узгодження регуляторних актів з основними положеннями державної гірської політики, іншими прийнятими законодавчими актами;

- партнерство, що передбачає залучення до реалізації державної гірської політики усіх зацікавлених сторін, бо лише шляхом спільного розв'язання нагальних проблем можливо забезпечити успішну реалізацію завдань соціально-економічного розвитку гірських територій;

- інтеграція питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (екологічних цілей) на тому ж рівні, що й економічні та соціальні цілі державної гірської політики [99, с. 302; 130, Т. 2, с. 490–493, 498].

Успішне здійснення державної гірської політики передбачає насамперед ефективне державне регулювання економічних та соціальних процесів у гірських територіях, що містить чіткий розподіл функцій та механізмів її реалізації [66]. Слід зазначити, що функції публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій окреслюють конкретний вид управлінської діяльності, яка є об'єктивно необхідною для досягнення визначеної мети (рис. 1.2). Вони є відносно відокремленими у процесі розподілу праці сферами державно-управлінської діяльності і відрізняються змістом, специфічними формами і методами вироблення та здійснення впливу на керовані об'єкти.

Рис. 1.2. Функції публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій [54;66;73;79;100;205]

До головних функцій публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій належать такі:

- визначення мети і завдань соціально-економічного розвитку гірських територій;
- формування стратегії, поточних і довгострокових програм соціально-економічного розвитку цих територій;

- здійснення ефективної фінансово-кредитної, бюджетної і податкової політики;
- дотримання екологічної і соціальної безпеки населення гірських територій;
- координація інтересів усіх суб'єктів публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських районів;
- мотивація усіх суб'єктів публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських районів щодо успішної реалізації державної гірської політики в регіонах;
- моніторинг й аналіз результатів упровадження державної гірської політики в регіонах;
- контроль, який передбачає оцінку виконання цільових програм, нормативно-правових або регуляторних актів з метою подальшого коригування дій та заходів органів державної влади щодо стимулювання соціально-економічного розвитку гірських територій [108; 109; 250; 399].

Обґрунтування принципових положень завдань державної гірської політики щодо розвитку гірських територій мають відповідати ринковим трансформаційним перетворенням цілям сучасного етапу соціально-економічного розвитку України. Їх необхідно вирішувати комплексно, синтезуючи найбільш доцільні механізми публічного менеджменту. Слід зазначити, що відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема Г. Атаманчук, В. Афанасьєв, С. Глазєв, Ф. Шамхалов, В. Бакуменко, С. Дубенко, В. Князєв, М. Корецький, О. Машков, О. Могильний, Н. Нижник, Г. Одинцова, Ю. Сурмін та інші, до визначення поняття “механізм публічного менеджменту” підходять по-різному. На думку Г. Атаманчука, механізм управління – це складова частина системи управління, що забезпечує вплив на фактори, від стану яких залежить результат діяльності управлінського об'єкта [12]. Дослідник Ф. Шамхалов під управлінським механізмом держави в широкому розумінні визначає механізм практичної реалізації державної політики, а у вузькому – конкретний засіб державного впливу для вирішення поставлених завдань [420]. Українські вчені В. Князєв та В. Бакуменко дають більш повне визначення механізмів державного управління як практичних заходів, засобів, важелів, стимулів, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей [99]. У вузькому розумінні механізм управління – це статична єдність певних елементів, які слугують

інструментом організації управлінських явищ та процесів. У широкому розумінні – це динаміка, реальне функціонування усієї статичної єдності елементів [371].

Розв'язання проблем соціально-економічного розвитку гірських територій потребує цілком конкретних, зрозумілих та ефективних механізмів публічного менеджменту. Серед них виокремлюють нормативно-правові (через систему норм і правил, що регламентують умови, зобов'язання та форми участі держави в розвитку соціально-економічної сфери), адміністративно-організаційні (базуються на владнорозпорядчих, дозвільних і заборонних заходах), економічні (через грошово-кредитний інструментарій і бюджетні важелі), науково-методичні (формування правил і процедури здійснення своїх функцій суб'єктами господарювання в гірській місцевості) та інформаційно-освітні (формування екологічної свідомості населення гірських територій, рекреантів і туристів) [14; 132; 182; 291].

На думку академіка АЕН України О. Коротича, важливо також урахувати й механізми управління, за допомогою яких населення, громади різних рівнів, органи місцевого самоврядування, партії, рухи, профспілки, громадські організації, великі корпорації тощо здійснюють управління державними справами [183, с. 60].

Зазначені механізми передбачають системно-комплексний підхід у реалізації завдань соціально-економічного розвитку гірських територій, який має забезпечуватися на трьох рівнях [97]. На державному рівні вирішуються питання прогнозування розвитку цих територій як на короткі, так і середні та довгострокові періоди; розробка програм розвитку окремих галузей місцевої економіки та соціальної сфери (зокрема освіти, культури, охорони здоров'я); державне бюджетне фінансування об'єктів соціально-економічної інфраструктури. На регіональному рівні розробляються програми соціально-економічного розвитку регіонів із урахуванням проблем їх гірських територій, розробляються заходи щодо їх вирішення. На місцевому рівні соціально-економічний розвиток гірських територій має бути спрямований на вдосконалення соціально-економічної інфраструктури гірських поселень, форм обслуговування місцевого населення, розширення сфер його зайнятості, соціальний захист населення тощо.

Слід також зазначити, що основу всіх механізмів регулювання соціально-економічних процесів гірських територій становлять інформація, аналіз, прогноз та висновки і лише на підставі цього в будь-якому випадку – прийняття управлінського рішення щодо коригування чинних поточ-

них заходів і програм [27; 398]. Однак у цілому ефективність результатів упровадження нормативно-правових, адміністративних, економічних та інформаційних механізмів полягає в їх єдності, комплексності й системності розробки та реалізації, тобто тоді, коли вони здійснюються в межах правового поля й економічних (фінансових) можливостей та в тісній взаємодії виконавців [206].

Побудова механізмів публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій вимагає також локального аналізу, в основі якого має лежати дослідження факторів, що впливають на формування соціально-економічного комплексу цих територій. Оцінювання цих факторів важливо здійснювати з погляду функціонування механізмів публічного менеджменту та шляхів здійснення стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій. Механізми реалізації державної гірської політики передбачають розроблення державної стратегії і відповідних місцевих програм соціально-економічного розвитку гірських територій, регулювання господарської діяльності в різних галузях їх соціально-економічного комплексу з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [52].

Слід зазначити, що через адміністративний механізм забезпечується комплексність соціально-економічного розвитку гірських територій як спільна, узгоджена відповідальність усіх ланок управління, однак кожна ланка відіграє ту конкретну роль, для якої у нього є кращі засоби. Ключовими в організації соціально-економічного розвитку гірських територій мали стати місцеві органи влади. Держава зобов'язувалась делегувати їм низку повноважень з метою максимального наближення послуг адміністративного та суспільного характеру до населення, підсилення спроможності територіальних громад та їхніх представницьких органів до вирішення місцевих проблем власними силами. Успіх реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій значною мірою залежав, зокрема, і від громадської позиції гірських мешканців, а також від формування постійного прямого та зворотного зв'язку між органами влади і керованим ними соціально-економічним комплексом [210].

Стратегічне планування є основним інструментом здійснення соціально-економічного розвитку гірських територій як найбільш дієвий адміністративний механізм публічного регулювання розвитку цих територій. Його сутність має визначати організаційно-прикладний, інформаційно-аналітичний, адресний плановий документ [202; 206]. Він має охоплювати

комплекс науково обґрунтованих та всебічно узгоджених за ресурсами, виконавцями, термінами виконання заходів, спрямованих на досягнення обраної програмної мети для забезпечення їх сталого розвитку. У зв'язку з цим, розробка засад стратегічного планування має передбачати вибір для гірських територій необхідних орієнтирів розвитку, які дають змогу їм визначити своє місце в регіональному поділі праці, відкоригувати власні регульовальні механізми впливу на економічні та соціальні процеси. Як системні елементи доцільно до програми та проектів соціально-економічного розвитку гірських територій залучати стратегічні засоби їх виконання. Вони мають бути узгоджені з затвердженими пріоритетами галузевих програм розвитку соціальної інфраструктури (об'єкти освіти, охорони здоров'я тощо), а також забезпечувати комплексну взаємодію суб'єктів та об'єктів стратегічного планування, спрямованих на досягнення сталого розвитку гірських територій згідно з визначеними цільовими орієнтирами.

Дослідження державної гірської політики у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій зумовлює необхідність з'ясування адміністративного механізму в діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва та громадських організацій; чіткого аналізу їх роботи щодо розробки планів розвитку цих територій із урахуванням обліку економічних, соціальних, інформативних, оздоровчих і екологічних аспектів. Як справедливо зазначає французький вчений А. Кульман, значна кількість механізмів становлять собою систему елементів (цілей, функцій, методів, організаційної структури і суб'єктів) та об'єктів управління, в якій відбувається цілеспрямоване перетворення впливу елементів управління на необхідний стан або реакцію об'єктів управління, що має вхідні посилки і результируючу реакцію [208, с. 13–14].

Формування стратегічних планів соціально-економічного розвитку гірських територій вимагає від їх розробників чіткого розподілу компетенції та відповідальності за вирішення поставлених питань на основі організованої взаємодії. На регіональному й місцевому рівнях це виявляється можливим за умови застосування адміністративного механізму в діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, приватного сектора та громадських структур [10]. Індикатором його ефективності в процесі формування стратегічних планів соціально-економічного розвитку гірських територій є досягнення цілей координації, що передба-

час насамперед підвищення узгодженості дій та взаємовідповідальності; забезпечення зрозумілості процедур розробки плану дій для всіх учасників робочої групи; раціоналізацію тимчасової організаційної структури та забезпечення взаємодії.

Для досягнення стратегічної мети та завдань державної політики у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій важливого значення набуває формування дієвого інституційного забезпечення, яке вимагає сформованої та повноцінної нормативно-правової бази (рис.1.3), невід’ємними компонентами якої є норми, правила, котрі в сукупності забезпечують організаційно-правове поле управлінської діяльності у цій сфері [266; 423].

Рис. 1.3. Схема нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку гірських територій

Серед важелів державного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій варті особливої уваги нормативно-правові механізми, що повинні створювати основу для їх стабільного розвитку й максимально ефективної віддачі від функціонування відповідних галузей. На сьогодні державна політика України у сфері соціально-економічного

розвитку гірських територій регламентується такими основними законодавчими та нормативно-правовими актами: Законом України “Про статус гірських населених пунктів в Україні” від 15 лютого 1995 р., Постановою Кабінету Міністрів України “Про перелік населених пунктів, яким надається статус гірських” від 11 серпня 1995 р., Постановою Кабінету Міністрів України “Про умови оплати праці осіб, які працюють в гірських районах” від 11 серпня 1995 р. Зазначені документи декларують державні гарантії соціально-економічного розвитку гірських територій і населених пунктів, яким надано статус гірських [205].

На рівні кодексів та законів питання соціально-економічного розвитку гірських територій частково регулюють Бюджетний кодекс України, Господарський кодекс України, Закони України “Про Кабінет Міністрів України”, “Про місцеві державні адміністрації”, “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про державні цільові програми”, “Про планування і забудову територій”, “Про Генеральну схему планування території України”, “Про основи містобудування” [251].

Засади соціально-економічного розвитку гірських територій безпосередньо регламентовані також у Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” [318]. У ньому, зокрема, визначено економічний механізм планування розвитку регіонів, згідно з яким Кабінет Міністрів України формує державну стратегію регіонального розвитку, а на її основі місцеві влади розробляють регіональні стратегії, які містять і завдання соціально-економічного розвитку гірських територій. Іншими інструментами реалізації соціально-економічної політики в гірських територіях визначено програми подолання депресивного стану територій та державні цільові програми.

Нормативно-правові засади щодо розвитку гірських територій визначено в указі Президента України “Про концепцію державної регіональної політики ” [308], Постановах Верховної Ради України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” [296], “Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року” [309]. Не можна не погодитися із думкою С. Серьогіної, що президентський указ є прикладом некритичного сприйняття і копіювання російського досвіду і відтворює основні недоліки указу Президента Російської Федерації [364]. Він має більш теоретико-методичний характер і не містить головного – способу його виконання та індикато-

рів для моніторингу, а інформаційні механізми реалізації державної політики не мали інноваційного характеру й відповідного фінансового забезпечення.

Конкретизація правових заходів регулювання питань соціально-економічного розвитку гірських територій, які будуються на інформаційних механізмах, що забезпечують отримання інформації, здійснення аналізу та забезпечення виконання функцій органів публічного управління, подається у Постановах Кабінету Міністрів України: “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року” [300] від 21 липня 2006 р., “Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року” [301] від 19 вересня 2007 р., “Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року” [302] від 15 жовтня 2012 р.

Правову основу програм соціально-економічного розвитку областей і районів, де є гірські території, становили Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, рішення та акти міністерств і відомств, які безпосередньо визначали нормативно-правове поле діяльності місцевих органів влади щодо реалізації основних напрямів державної гірської політики у цій сфері [45; 104]. Слід зазначити, що важливою умовою розробки зазначених програм була також необхідність урахування міжнародних норм, виконання вимог міжнародних угод, договорів, конвенцій, ратифікованих Україною.

Проте, незважаючи на те, що існує низка законодавчих та нормативно-правових актів, які повинні були регулювати соціально-економічний розвиток гірських територій, а також розроблені на цій основі, цільові програми, суттєвого поліпшення економічного і соціального стану цих територій не було досягнуто.

Для обґрунтування завдань і показників соціально-економічного розвитку гірських територій місцеві органи публічного управління використали такі методи прогнозування: нормативний і балансовий, аналітичний, кореляційно-регресивний, екстраполяції, експертних оцінок [247, с. 81–82]. Слід зазначити, що завдяки нормативному методу досліджено систему науково обґрунтованих норм і нормативів – соціальних, виробничо-технічних, фізіологічних тощо. Він дав змогу провести розрахунки потреб гірських територій в об’єктах соціальної і виробничої

інфраструктури, оцінити рівень соціального захисту місцевого населення та задоволення його потреб у матеріальних благах і послугах. Балансовий метод використовувався для збалансування дохідної і витратної частин місцевих бюджетів, обґрунтування можливостей використання трудових, природних та матеріальних ресурсів [28]. Найбільш прийнятний для виявлення тенденцій і проблем у розвитку продуктивних сил гірських територій виявився аналітичний метод, який дав змогу визначити цілі й пріоритети в соціально-економічному й культурному розвитку цих територій на майбутнє, формувати потрібну систему показників [141].

За допомогою методів кореляційно-регресивного аналізу природних, виробничих, соціально-демографічних, інфраструктурних чинників кількісно оцінювався їхній вплив на стан проблем соціально-економічного розвитку гірських територій та можливості їхнього вирішення в прогнозованому періоді. Метод екстраполяції дав змогу переносити тенденції і напрями сталого розвитку окремих галузей і сфер соціально-економічного комплексу гірських територій, що були виявлені на сучасному етапі, у перспективу [152]. Важливе значення мав також метод експертного оцінювання, який використовувався для прогнозування зрушень у структурній перебудові соціально-економічного комплексу гірських територій, розвитку підприємництва, обґрунтуванні доцільності будівництва окремих об'єктів виробничого, природоохоронного призначення тощо [178].

Для розробки програм соціально-економічного розвитку гірських територій були використані аналітичні і розрахункові матеріали функціональних відділів та управлінь місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, науково-дослідних і проектних організацій, вищих навчальних закладів, результати опитування громадян тощо. Значну допомогу Львівській та Івано-Франківській ОДА надали науковці відділу екології та ресурсозбереження Інституту регіональних досліджень НАН України у Львові. За їх участю було розроблено пакет документів, що визначали пріоритетні напрями дій у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій. Це “Соціально-економічний стан гірських районів Львівської області та шляхи його покращення”, проект “Моніторингу соціально-економічних та екологічних процесів у гірських районах Українських Карпат та обґрунтування перспективних напрямів їх сталого розвитку”, “Методика розрахунку ряду інтегральних показників”, за допо-

могою яких здійснюється оцінка таких складових соціально-економічного стану гірських територій, як “умови проживання”, “економічний стан”, “підприємницька діяльність” тощо [329].

Отже, сталий соціально-економічний розвиток гірських територій визначається, з одного боку, ефективним використанням власних природних і людських ресурсів, а з другого – здатністю інститутів влади створити ефективні адміністративні, економічні, нормативно-правові й інформаційні механізми управління.

*Єдиною перешкодою здійснення наших планів
на завтра можуть бути наші сьогоднішні сумніви*
Франклін Рузвельт

РОЗДІЛ 2

ПУБЛІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Розробка стратегії та програм соціально-економічного розвитку гірських територій

Як і всі проблемні регіони, гірські райони Закарпатської (Великоберезнянський, Воловецький, Іршавський, Міжгірський, Мукачівський, Перечинський, Рахівський, Свалявський, Тячівський, Хустський), Івано-Франківської (Долинський, Рожнятівський, Богородчанський, Надвірнянський, Верховинський, Коломийський і Косівський, міста Яремче, Болехів), і Львівської областей (Старосамбірський, Сколівський, Турківський і Дрогобицький), Чернівецької (Вижницький, Путильський, Сторожинецький) самостійно не можуть вирішити численні соціально-економічні й екологічні проблеми та реалізувати свій природно-ресурсний потенціал і тому потребують активної підтримки з боку держави [189; 358]. Значна диверсифікація гірських територій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, які формувалися з урахуванням історичного, природного, соціального, економічного факторів, визначила перед місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування необхідність диференційованого підходу до розробки стратегії соціально-економічного розвитку цих територій. Під час її розробки враховували весь комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів сприятливого та обмежувального характеру [150; 189; 202]. До перших належать такі фактори:

- природний – наявність унікальних природних ресурсів: лісів, значних запасів підземних і поверхневих вод, зокрема мінеральних, окремих видів мінеральних ресурсів, у т.ч. вуглеводневої сировини тощо;
- рекреаційний – потужний природний потенціал для туризму санаторно-курортного лікування та оздоровлення людей, який може перетво-

риту рекреаційну сферу в одну з провідних галузей соціально-економічного комплексу регіону;

– екологічний – порівняно низький рівень антропогенного забруднення довкілля та виняткова екологічна роль Карпатських гір сприяють позитивному іміджу цих територій щодо відпочинку і туризму.

Поряд з існуванням зазначених переваг розвитку гірських територій важливо було враховувати реальні обмежувальні фактори, які мають суттєвий вплив на їх соціально-економічні та екологічні процеси тепер і в перспективі. Серед них такі:

– складні умови проживання й господарської діяльності населення в гірській місцевості;

– дефіцит сільськогосподарських угідь та низька врожайність багатьох сільськогосподарських культур, які ускладнюють можливості самозабезпечення населення продуктами харчування;

– низький рівень зайнятості місцевого населення та безробіття, що має соціально небезпечний характер для перспектив розвитку гірських територій;

– високий ризик виникнення небезпечних природних стихійних явищ, що створює загрозу життєдіяльності населення цих територій.

Слід зазначити, що ґрунтовний аналіз соціально-економічного розвитку гірських територій Карпат, до складу яких належали Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області, було зроблено ще в кінці 80-х років ХХ століття [406]. Перспективні напрями розвитку були зорієнтовані на подальше функціонування командно-адміністративної економічної системи, а тому ці напрацювання здебільшого втратили свою актуальність. Сьогодні для наукового обґрунтування сутності і завдань програм соціально-економічного розвитку гірських територій зазначених областей проводиться всебічне вивчення їх економічного потенціалу із нових позицій, що ґрунтуються на концепції сталого розвитку людства [37; 73; 176].

Розроблення сучасних програм соціально-економічного розвитку гірських територій вимагає від місцевих органів виконавчої влади проведення певних організаційно-управлінських заходів у певній послідовності. Зокрема, важливо здійснити таке:

– SWOT-аналіз досягнутого стану соціально-економічного розвитку гірських територій на початок прогнозованого періоду, виявити найбільш гострі проблеми й диспропорції господарського комплексу та причин їх виникнення;

– обґрунтувати цілі, завдання і пріоритети соціально-економічного розвитку гірських територій на прогнозований період, визначити засоби вирішення виявлених проблем, розробити відповідні заходи й кількісні характеристики щодо напрямів розвитку їх економічного потенціалу з урахуванням формування ринкових відносин, раціонального використання природно-ресурсного та виробничого потенціалу;

– узгодити основні завдання й параметри проекту програми з намірами центральних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з поданими від підприємств і організацій проектами планів і заходів, які пов'язані з обслуговуванням населення або з негативними змінами екологічного, демографічного стану та інших небажаних наслідків;

– скласти проект програми та подати її у визначений термін на розгляд обласних (районних) держадміністрацій;

– після розгляду проекту програм виконавчими органами влади та визначення уточнених обсягів фінансових ресурсів слід було внести потрібні корективи і подати на розгляд та затвердження обласним (районним) радам [56; 134; 144].

При виборі стратегічних орієнтирів соціально-економічного розвитку гірських територій необхідно оптимально поєднати соціальні потреби місцевого населення із економічними вигодами цих територій. Важливо також урахувати і відобразити в процесі розробки програм соціально-економічного розвитку гірських територій пріоритетні завдання у сфері їх екологічної безпеки, ґрунтуючись на результатах роботи [167], які впливали із основоположних актів, визначених стратегією державної політики у сфері дотримання національної безпеки України. Основними напрямками державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та досягнення екологічної безпеки, затверджених постановою Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР [272], Законом України “Про екологічну мережу України” від 24.06.2004 N1864-IV [298], Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки, затвердженою Законом України від 21.09.2000 №1989-III [136].

Ураховуючи зазначені підходи, ми запропонували структурну схему формування стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій. Її особливостями слід вважати виокремлення двох основних рівнів. До складу першого належать нормативно-правове забезпечення національних, галузевих, регіональних, місцевих цільових програм, світові

практики реалізації гірської політики та основні суб'єкти формування стратегії з організаційних та інституційних засад. Другий рівень формування стратегії складається з таких елементів: аграрний сектор; дотримання соціальної безпеки гірських територій; місцева промисловість; дотримання екологічної безпеки гірських територій; пріоритетний розвиток рекреаційно-туристичної галузі. Відповідні зв'язки та взаємодії між ними зображені на (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Особливості формування стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій

Для розроблення проектів планів соціально-економічного розвитку областей і районів, які мають гірські території, були сформовані спеціальні робочі групи зі спеціалістів економічних, фінансових та інших підрозділів місцевих держадміністрацій та провідних учених у галузі гірської політики [115]. Важливе значення приділено поетапному розгляду головних показників соціально-економічного розвитку гірських територій, їхньому аналізу та оцінюванню впливу на демографічний, екологічний, економіч-

ний стан цих територій, задоволення соціальних потреб місцевого населення [246]. Залежно від результатів розгляду, робочі групи готували пропозиції до планів підприємств і організацій, місцевих цільових програм, а також до відповідних міністерств і відомств України з метою вирішення на центральному рівні найбільш складних питань соціально-економічного та культурного розвитку гірських територій.

Аналіз реальної соціально-економічної ситуації в гірських територіях дає можливість на початках розробки завдань їх розвитку визначити найважливіші тенденції, недоліки та диспропорції у функціонуванні наявного соціально-економічного комплексу, реформуванні економічних відносин; соціального стану місцевого населення та екологічної ситуації. Головна увага була приділена аналізу тих процесів, які негативно позначаються на ефективності виробництва в провідних сферах соціально-економічного комплексу гірських територій (лісова і деревообробна промисловість, сільське господарство, будівництво і розвиток транспортної мережі, гірський туризм і рекреаційний комплекс) та призводять до падіння життєвого рівня населення. Зокрема, було виявлено наявне значне відставання гірських районів у розвитку місцевої промисловості. Так, за рівнем реалізованої продукції промисловості в розрахунку на одну особу більшість гірських районів відстають від загальнодержавного рівня у десятки разів, а Турківський район Львівської області – більш ніж у тисячу разів. Суттєвим виявилось також відставання гірських районів і від відповідних середніх обласних показників [46, с. 163].

Особливим недоліком господарювання в лісах гірських територій Карпатського регіону було те, що у процесі планування ведення лісового господарства не враховувався вплив заходів (передусім вирубування) на їх екологічне становище. Не проводилась екологічна експертиза значних вирубувань. Інтенсивне лісокористування упродовж XIX та особливо XX століть спричинило диспропорції у складі, віковій та просторовій структурі лісів гірського регіону, а також призвело до виникнення багатьох проблем різного роду [199]. Так, станом на сьогодні, неконтрольоване вирубування лісів і експорт деревини для України стало серйозною проблемою.

Принципове значення для визначення завдань стабільного економічного зростання гірських територій та успішного вирішення проблем продовольчої безпеки в програмах соціально-економічного розвитку цих територій мав аналіз стану сільського господарства та ролі особистих під-

собних та фермерських господарств [89]. Слід зазначити, що сільгоспугіддя гірських територій досліджуваних областей займають відповідно в Закарпатській – 30,9%, в Івано-Франківській – 34%, у Львівській – 43%, а у Чернівецькій – 27,1% [47, с. 89]. Попри те, що в гірських територіях цих областей кількість особистих підсобних і фермерських господарств в аграрному секторі виробництва зростала, вони так і не набули суттєвого впливу на його економічний стан [32]. Інтенсивність виробництва особистих підсобних і фермерських господарств залишалася досить низькою. Були проаналізовані проблеми їх функціонування та причини незначного збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

Усебічний аналіз стану розвитку цих господарств засвідчив, що він залежав від трьох головних чинників, а саме: слабкої матеріально-технічної бази внаслідок недостатності і важкодоступності стартового капіталу; диспаритету в цінах на продукцію сільського господарства і засоби її виробництва; податкового пресу, далекого від господарсько-економічних реалій та фінансового стану аграрного сектора економіки областей [21]. Саме сукупною негативною дією цих трьох факторів зумовлювалася надто низька ефективність функціонування особистих підсобних і фермерських господарств. У зв'язку з цим, у програмах соціально-економічного розвитку гірських територій важливо було визначити цілі, шляхи та механізми підвищення ефективності діяльності цих господарств.

Проведений аналіз також засвідчив, що поступово відмирає в гірських територіях тваринництво, розвиток якого став нерентабельним без належної державної підтримки. Передусім, це стосувалося вівчарства, яке раніше зосереджувалося у великих сільськогосподарських підприємствах (колгоспах чи радгоспах). У підсобних господарствах селяни овець майже не утримують. У межах Гуцульщини в Івано-Франківській області ця галузь тваринництва почала досить швидко занепадати, починаючи з перших кроків реформування економіки Української держави [246]. Значно скоротилося практично в усіх підсобних господарствах селян поголів'я великої рогатої худоби. Для відродження тваринництва в гірських територіях, виведення його на оптимальний для них рівень в урядових, регіональних і обласних програмах слід було передбачити значні кошти на цілеспрямовану підтримку цієї галузі.

Одна з ключових проблем, яка мала лягти в основу оптимізації практично усіх видів економічної діяльності гірських територій, полягала в потребі вдосконалення наявної та розвитку їх справжньої транспортної

мережі. Є десятки гірських сіл, до яких ще ніколи не було прокладено асфальтової дороги, асфальтівки місцевого значення, які у цих районах були збудовані раніше, здебільшого, перебувають у жахливому стані [76]. Позначилися на їхньому стані значною мірою і павені, які в останні десятиріччя спричинили значні руйнування транспортних шляхів. Оскільки паводки, що трапляються на річках, є типовими для всього Карпатського регіону, в процесі розробки програм соціально-економічного розвитку гірських територій питання будівництва і утримання шляхів це необхідно було обов'язково враховувати. У програмах важливо було обґрунтувати завдання щодо будівництва таких шляхів, які в сучасному розумінні мали вести до найвіддаленіших поселень, до місць створення і розвитку перспективних об'єктів господарювання [154]. Тільки в разі створення повноцінної транспортної мережі можна було говорити про справді раціональне природокористування і комплексний соціально-економічний розвиток гірських територій Карпатського регіону.

Загалом відомо, що як вид економічної діяльності, дедалі важливіше місце в житті Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей посідає туризм. Гірські території цих областей володіють значним рекреаційним та культурним потенціалом для відпочинку та санаторно-курортного лікування, широкими можливостями організації відпочинку протягом вихідних і на більш тривалий час, або проведення різноманітних міжсезонних туристичних заходів [91]. Розвиток туризму, у тому числі агротуризму, мав стати вагомим чинником зростання зайнятості населення, особливо в гірській місцевості. Однак у цілому туристична база є ще відносно слаборозвинутою і потребувала значного вдосконалення, підготовки відповідних спеціалістів та рекламної підтримки [165]. Тому стратегія розвитку туризму вимагає від органів виконавчої влади відобразити в соціально-економічних програмах областей Карпатського регіону чітко визначення завдань розвитку гірського туризму на рівні районів та окремих сільських (селищних) громад. Пріоритетними напрямками та завданнями у сфері гірського туризму є такі:

- дослідження наявних та визначення потенційних можливостей для розвитку гірського туризму;
- розроблення стратегії розвитку гірського туризму;
- сприяння розвитку туристичних послуг у гірській місцевості;
- залучення фінансово-економічних ресурсів райдержадміністрацій,

сільських та селищних рад, спеціалізованих фондів для реалізації пілотних проектів розвитку гірського туризму;

- стандартизація і сертифікація послуг суб'єктів туризму;
- ініціювання розвитку асоціацій агро- і гірського туризму, стимулювання проведення відповідних навчальних програм у сфері “зеленого” туризму тощо;
- створення інформаційно-консультаційного центру розвитку гірського туризму;
- кадрове забезпечення різних видів туризму на гірських територіях;
- лобіювання інтересів суб'єктів гірського туризму в органах влади усіх рівнів;
- маркетингова та рекламна діяльність у сфері гірського туризму та інше [25].

Проведений аналіз дав змогу виявити головні причини негативних процесів, які сповільняли соціально-економічний розвиток гірських територій. На його підставі були визначені конкретні завдання та можливості їх усунення. Провідним та найбільш ефективним у стратегічному плані вважався розвиток рекреаційної сфери [168]. Слід зазначити, що Карпатський регіон, який охоплює Івано-Франківську, Львівську, Чернівецьку і Закарпатську області, на екологічній карті Європи, темні місця – зони найбільш екологічно чисті, де збереглися природні екосистеми, опублікованій у м. Відень (Австрія) за редакцією Петера Йордана (рис.2.2), є єдиною (екологічно чистою) плямою, де ще збереглися природні екосистеми, які значною мірою сприяють збереженню генетичного фонду населення Європи [339].

Рекреація як специфічна сфера економіки гірських територій тісно пов'язана із суміжними та обслуговувальними її галузями, має безпосередній мультиплікуючий вплив на їх соціально-економічний розвиток, є фактором оптимізації структури соціально-економічного комплексу вказаних територій [92; 93]. Рекреація повинна була поступово посісти вагоме місце в структурі соціально-економічного комплексу гірських територій. Проте одночасно слід було зважити на те, як зменшити вплив рекреаційної діяльності на стан природного середовища гірських територій [231]. Рекреацію потрібно було розглядати в широкому контексті розвитку, високі орієнтири якої могли бути досягнуті не лише через різні форми стимулювання підприємницької активності сфері рекреаційного бізнесу, залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій, а й через забезпечення

Рис. 2.2. Екологічна карта Європи [339]

належного рівня розвитку соціальної інфраструктури, підготовки кадрів, екологічної безпеки [195, с. 24].

Отже, головною метою програмних завдань соціально-економічного розвитку гірських територій було вирішення поточних проблем, а саме: удосконалення процесу стабілізації провідних галузей їх соціально-економічного комплексу, поступового збільшення обсягів виробництва продукції та послуг з урахуванням наявних ресурсних можливостей і стану фінансово-економічного потенціалу областей і районів, де розташовані ці території. Найважливішим соціальним завданням було визначено створення міцних засад для послідовного підвищення якості та рівня життя населення гірських територій, ефективного використання їх трудових ресурсів.

Саме ці питання були покладені в основу стратегічного планування соціально-економічного розвитку гірських територій, а це потребувало вдосконалення та перегляду методичних, теоретичних і практичних підходів з урахуванням необхідності забезпечення майбутнього розвитку трансформаційної економіки регіону і загалом всієї України [241]. В основу стратегічного планування соціально-економічного розвитку гірських територій був покладений програмно-цільовий принцип з виокремленням головних проблемних завдань, які мали вирішуватися спільно, та концентрованим переліком етапів їх реалізації. Залежно від визначених цілей та фінансових можливостей, програми соціально-економічного розвитку областей і районів, де розташовані гірські території, розробляли на коротко- (1–2 роки), середньо- (3–5 років) та довготерміновий (понад 5 років) періоди. Так, відповідно до ст. 143 Конституції України, ч. 1 п. 1 ст. 17 Закону України “Про місцеві державні адміністрації” і п. 16 ч. 1 ст. 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” та на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року № 621 “Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету”, а також з метою організаційного забезпечення пріоритетів економічного й соціального розвитку Львівської області у 2016 році в контексті реалізації стратегії розвитку Львівської області до 2020 року, розпорядженням голови Львівської ОДА від 26 квітня 2016 р. було визначено завдання розробки Програми соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області на короткотерміновий період, зокрема на 2016 рік [316], у III розділі “Регіональний розвиток” передбачалось розглянути основні тенденції, проблеми та завдання розвитку гірських територій області. Рішенням

Івано-Франківської обласної ради від 12 жовтня 2015 р. була прийнята програма соціально-економічного та культурного розвитку області на 2016 р. [363], яка також урахувала зазначені пріоритети.

У цілому, підготовку, затвердження та реалізацію планів соціально-економічного розвитку на середньостроковий період насамперед передбачалося будувати на чітко розроблених засадах, що мали визначати прогностичні документи, що забезпечують стратегічне планування, їх зв'язок і підпорядкованість; інформаційний супровід формування та реалізації стратегії; конкретних виконавців; джерела фінансування для формування та реалізації регіональних стратегій [424].

Слід зазначити, що досліджувані області України мають притаманні їм підходи до використання природних ресурсів гірських територій, особливості їх розміщення, структуру господарства, рівень економічного розвитку, спеціалізацію, які мали бути враховані під час підготовки стратегії і довготермінових планів їх соціально-економічного розвитку [53]. Ураховуючи зазначені підходи розробка стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій повинна певні етапи (табл. 2.1).

Яскравим прикладом цього стало прийняття місцевими органами влади Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей стратегій розвитку до 2020 року [388; 389; 390; 391], які були розроблені відповідно до чинного законодавства України з урахуванням досвіду регіонального розвитку в країнах Європейського Союзу, Центральної та Східної Європи і СНД. Головним чинником та основою реалізації вказаних стратегій був передбачений сталий і збалансований економічний розвиток областей як передумова збільшення доходів населення та забезпечення соціальних гарантій, підвищення якості послуг і поліпшення стану навколишнього середовища, а також генерування та впровадження нових ідей і проектів соціально-економічного розвитку гірських територій. Однак, попри певну загальну подібність, вказані стратегії мали свої оригінальні відмінності. Спільними завданнями, визначеними в стратегіях соціально-економічного розвитку областей Карпатського регіону щодо гірських територій, були такі:

- оптимальне економічно й екологічно виправдане використання ресурсів гірських територій;
- раціональна структура господарства, яка повинна відповідати сучасним соціальним та екологічним умовам його функціонування;
- тісний взаємозв'язок та необхідність координації завдань розвитку

гірських територій із комплексними програмами соціально-економічного розвитку областей і районів.

Таблиця 2.1

Основні етапи розробки стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій

Перший етап	Визначається базовий ресурсний потенціал гірських територій, сформований під впливом як природно-кліматичних факторів, так і в результаті проведених соціальних та економічних перетворень. Досліджуються дані природних, трудових, інвестиційних ресурсів
Другий етап	Виокремлюються пріоритетні галузі економіки гірських територій, елементи їх спеціалізації, аналізується їх місце та роль у соціально-економічному розвитку на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях
Третій етап	Аналізується рівень розвитку соціально-економічного комплексу, численність зайнятого працездатного населення в ньому, його вплив на соціально-економічний стан гірських територій та формування його ринкової інфраструктури
Четвертий етап	На основі обробки отриманих на попередніх етапах даних розробляється завдання соціально-економічного розвитку гірських територій, що передбачає залучення як державних, так і інших капіталовкладень на їх розвиток
П'ятий етап	Визначаються механізми та інструментарії реалізації програм соціально-економічного розвитку гірських територій

Важливим завданням стратегій було створення таких можливостей для мешканців, організацій і підприємств, внутрішніх та зовнішніх інвесторів, які дадуть їм змогу реалізовувати власні інтереси, створити додаткові робочі місця, отримати доходи та допомогти наповнити місцеві бюджети для вирішення питань сталого розвитку гірських територій. Ці стратегії дають органам місцевої влади основу для реалізації конкретних дій щодо виконання окреслених цілей і прийняття відповідних рішень для розвитку гірських територій.

Районним державним адміністраціям також було рекомендовано здійснити відповідні заходи, спрямовані на розв'язання завдань щодо гірських територій, визначених стратегіями розвитку областей. Зокрема, на вико-

нання цих рекомендацій та вимог ст. 143 Конституції України, Законів України “Про місцеві державні адміністрації” та “Про місцеве самоврядування в Україні”, відповідно до Закону України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, рішенням Косівської районної ради від 12 січня 2011 року № 36-3/2011 була розроблена “Стратегія соціально-економічного та культурного розвитку населених пунктів району до 2020 року” [319]. Метою стратегії розвитку Косівського району, його гірських територій був визначений поступовий перехід від переважно екстенсивних (затратних і неефективних методів господарювання) до інтенсивних (із застосуванням сучасних технологій) факторів соціально-економічного розвитку. Аналогічні документи розробили також й інші районні державні адміністрації.

У стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій передбачалося визначити нестандартні шляхи розв’язання наявних проблем при виборі пріоритетів і конкретних сфер, розвиток яких забезпечив би прогресивні зміни в економічному житті цих територій, прискорив і спрямував ринкові реформи в необхідне русло, що ініціюватиме приплив капіталу (і у тому числі – іноземного). За вибору таких шляхів стратегія мала передбачити і врахувати дію тих чинників, які обумовлюють специфіку гірських територій і створюють переваги стартових умов для прогресивних соціально-економічних перетворень.

Для прийняття управлінських рішень щодо розвитку гірських територій велике значення мали ключові показники, досягнення рівня яких характеризували б позитивні зміни в соціально-економічних процесах цих територій. З урахуванням наявних у гірських територіях природного, економічного і трудового потенціалів, його історичних і географічних особливостей, стратегічна мета їх перспективного розвитку була визначена таким чином, щоб на основі оптимального використання природних, матеріальних, трудових ресурсів сформувавши ефективний соціально-економічний комплекс ринкового типу, який мав би забезпечити матеріальний добробут населення й екологічну безпеку гірських територій.

Реалізацію стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій держава гарантувала своєю підтримкою, яка мала реалізовуватися у двох формах: режим повного державного сприяння (фінансове і ресурсне забезпечення, фінансово-кредитні і податкові пільги виконавцям заходів і проектів); режим часткового державного сприяння (фінансово-кредитні і податкові пільги виконавцям).

Прикладний механізм реалізації програм соціально-економічного

розвитку гірських територій передбачав їх здійснення на основі чітких прогностичних даних, комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу територій, оцінювання досягнутого рівня розвитку їхньої економіки та соціальної сфери з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних та інших факторів, а також очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі [296].

Основні складники соціально-економічного механізму реалізації стратегії сталого розвитку гірських територій:

- ринкові механізми управління;
- державна політика підтримки гірських територій;
- повноцінна інтеграція в європейські структури реалізації державної гірської політики;
- вирішення проблем розвитку на місцевому рівні;
- виконання головних завдань обласних і районних програм розвитку.

Механізм фінансування програм соціально-економічного розвитку гірських територій області передбачав їх здійснення за рахунок державного бюджету і виключно в межах, затверджених бюджетних призначень на їх виконання, відповідно до рішень обласних рад про місцевий бюджет на відповідний рік згідно з розписом місцевих бюджетів. Перелік заходів, реалізація яких мала фінансуватися із залученням коштів місцевих бюджетів, був окремим додатком до щорічних програм соціально-економічного розвитку областей. Під час фінансування запланованих заходів усі відповідальні повинні були забезпечити їх виконання із залученням мінімального обсягу бюджетних коштів та досягненням максимального результату в їх використанні. Контроль за ефективним використанням коштів на виконання планів соціально-економічного розвитку гірських територій був покладений на головного розпорядника бюджетних коштів.

Поліпшення соціально-економічної ситуації в гірських територіях очікувалося здійснювати переважно за рахунок таких джерел фінансування:

- державна допомога безпосередньо малозабезпеченому населенню та місцевим бюджетам (державні інвестиції повинні насамперед спрямовуватися в розвиток інфраструктури);
- зростання підприємницької активності в традиційних сферах господарського розвитку: туризмі, лісовому господарстві, тваринництві, а також у тих сферах, які забезпечують наповнення місцевих бюджетів за рахунок акумуляції коштів з інших територій та з-за кордону (туризм, відпочинок, лікування);

– фінансової підтримки з боку міжнародних фінансово-кредитних установ, позабюджетних фондів, підприємств, організацій, громадських організацій, рекламодавців, спонсорів, зацікавлених у соціально-економічному розвитку гірських територій.

Поряд із залученням міжнародної технічної допомоги та інших джерел фінансування соціально-економічного розвитку (відповідно до законодавства України) визначальну роль мало відігравати також виділення бюджетних коштів на реалізацію програм подолання депресивності територій, котрими були визнані гірські території [418].

Упровадження оптимального адміністративного механізму для сприяння реалізації стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій передбачало підвищення ролі та відповідальності місцевих органів влади за майбутнє гірських територій, необхідність пошуку нових інструментів стимулювання їх соціально-економічного розвитку, зокрема об'єднання зусиль місцевого бізнесу, громадськості, самоврядування та держави [160].

Важливе значення в процесі формування стратегій соціально-економічного розвитку має адміністративний механізм, сутністю якого є досягнення цілей координації: підвищення узгодженості дій та взаємовідповідальності; забезпечення зрозумілості процедур розробки плану дій для всіх учасників робочої групи; раціоналізація тимчасової організаційної структури та забезпечення взаємодії [160].

Практична реалізація стратегій соціально-економічного розвитку в сьогоdnішніх умовах залежить від ефективного використання нових інструментів адміністративного механізму, зокрема таких, як регіональні угоди, що формують інститут контрактних відносин, міжвідомче співробітництво та міжсекторне партнерство. Упровадження інноваційних інструментів адміністративного механізму дасть змогу активізувати процеси кластеризації економіки гірських територій, сприяти формуванню мережевих систем, нових територіально-виробничих форм їх господарського комплексу; забезпечити динамічний розвиток соціальної інфраструктури; розробити оптимальні управлінські рішення щодо соціально-економічного розвитку цих територій з урахуванням місцевих факторів впливу. Ще у 2008 р. було розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні”. Проте, на жаль, він не був прийнятим [330].

Практична реалізація регіональних стратегій розвитку територій

у сьогоденнішніх умовах залежить від ефективного використання нових інструментів адміністративного механізму, зокрема укладання відповідних угод про спільні заходи між Кабінетом Міністрів України та обласними радами. Предметом цих угод було визначено узгодження діяльності сторін щодо здійснення впродовж 2008–2015 років спільних заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку, а також стратегій економічного та соціального розвитку територій, включно і гірських, Івано-Франківської та Львівської, Чернівецької та Закарпатської областей до 2020 року. Пріоритетними напрямками узгодженої діяльності сторін зі здійснення спільних заходів були реструктуризація промислового комплексу для підвищення екологічної безпеки природного середовища територій; розбудова й модернізація транспортної та соціальної інфраструктури; запобігання виникненню надзвичайних екологічних ситуацій.

Зокрема, в Угоді між КМУ та Івано-Франківською обласною радою було задеклароване завдання щодо забезпечення благоустрою 70 міст і селищ області в гірській місцевості, де проживає 120 тис. краян, збереження мережі сільських доріг, поліпшення транспортної доступності гірських територій тощо [403]. В угоді між КМУ та Львівською обласною радою передбачено здійснення спільних заходів, спрямованих на збереження ландшафтного різноманіття, підвищення рівня природної стабільності екосистем Львівської області, відповідно до Регіональної програми формування екологічної мережі Львівської області на 2007–2015 роки, затвердженої рішенням Львівської обласної ради [404].

У цілому адміністративний механізм реалізації стратегічних планів соціально-економічного розвитку гірських територій має здійснюватися шляхом забезпечення надійного функціонування найважливіших виробничих структур, а також окремих об'єктів життєзабезпечення гірських територій; збереження, відтворення й ефективного використання місцевих рекреаційних ресурсів; визначення оптимального розміру та структури державного сектора в соціально-економічному комплексі гірських територій, забезпечення стабільного розвитку соціальної інфраструктури гірських територій і концентрації необхідних для цього ресурсів. Реалізація цих стратегічних напрямів вимагає використання демографічного, економічного та соціального підходів, що зумовлює необхідність застосування системно-комплексного підходу до вирішення соціально-економічних проблем гірських територій. Саме такий підхід дасть можливість органам

влади правильно координувати свою діяльність, спрямовувати її на реалізацію перспективних завдань соціально-економічного розвитку гірських територій.

Дієвість адміністративного механізму реалізації державної гірської політики повинна була полягати у створенні спеціалізованих неурядових інституцій, котрі мали займатися проблемами розвитку гірських територій і бути ініціаторами місцевих економічних реформ разом із органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та бізнесових структур. У реалізації стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій важливе місце належало спеціалізованим інститутам територіального розвитку, зокрема агентствам регіонального розвитку (АРР), інвестиційним радам, що були створені при органах місцевої влади, а також координаційній регіональній раді, яка б працювала над проблемами стратегічного розвитку міжобласного рівня. До складу цієї ради належали представники облдержадміністрацій Карпатського регіону, АРР і бізнесових структур.

Для оптимізації інституційного забезпечення формування та реалізації стратегії і планів соціально-економічного розвитку гірських територій важливо було здійснювати таке:

- запровадити організаційно-правові та економічні форми державного регулювання розвитку гірських територій, домагатися обов'язкового введення заходів з їх розвитку до основних напрямів державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р. та до Державних програм економічного і соціального розвитку України;

- дотримуватися основних вимог системоутворювального документа – Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року при розробці та прийнятті обласних стратегій регіонального розвитку;

- урахувувати проблеми соціально-економічного розвитку гірських територій під час розроблення середньострокових та щорічних програм економічного і соціального розвитку обласного та районного рівнів;

- забезпечити єдність підходів для основних складників, що визначають специфіку розвитку гірських територій.

Проте, попри те, що стратегії розвитку гірських територій Львівської та Івано-Франківської областей до 2015 р., як було зазначено вище, були прийняті та розроблені відповідні заходи їх реалізації, однак виконання затверджених заходів не дали результатів, яких очікували.

Процес формування та реалізації стратегій і програм соціально-економічного розвитку гірських територій цих областей повинен бути спрямо-

ваний на призупинення стагнації цих територій та поступове зростання їхнього соціально-економічного комплексу, що потребує, на нашу думку, постійного моніторингу його дієвості та створення умов для підтримки реформ з боку самих жителів цих територій. Цьому безперечно сприятиме адаптація міжнародного досвіду, зокрема європейських країн, що межують із Українськими Карпатами, з питань соціального та економічного розвитку відповідних (гірських) територій.

2.2. Публічний менеджмент щодо розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій в умовах ринкових відносин

Якщо розробка стратегій і планів соціально-економічного розвитку територій областей Карпатського регіону включно до 2020 р. насамперед є процесом погодження і встановлення основних цілей з урахуванням чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, то їх реалізація – адміністративно-управлінська діяльність, деталі якої залежать від багатьох конкретних факторів і яка повинна базуватися на принципах стратегічного управління соціально-економічним комплексом цих територій [389, 391, 392]. Перевага соціально-економічного комплексу, на нашу думку, виявляється в тому, що його ефективність вища за сумарну ефективність складників, які функціонують ізольовано (і негативні наслідки цього ми бачимо впродовж останніх років). Структура цього комплексу починає формуватися тоді, коли гірська територія перестає бути випадковим чинником його розвитку і коли внаслідок розташування компонентів на гірській території в сполюки з'являються додаткові якості щодо його соціально-економічного спрямування (рис. 2.3).

Соціально-економічний розвиток гірських територій насамперед ґрунтується на трьох основних факторах:

- природно-ресурсний потенціал гірських територій і можливості його оптимального використання;
- фінансове забезпечення суб'єктів економічної діяльності як можливості впливу з боку регіональної та місцевої адміністрацій;
- організаційно-правове забезпечення ефективної діяльності всіх галузей соціально-економічного комплексу гірських територій.

Рис. 2.3. Структура соціально-економічного комплексу гірських територій [36; 50; 128; 158; 225; 333; 354]

Для ефективного розв'язання завдань розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій (так само як інших територій) необхідно оперативно оцінювати ситуацію в економіці, оптимально використовувати наявні ресурси, виявляти сильні і слабкі сторони території і в підсумку приймати обґрунтовані управлінські рішення. Однак це можливо успішно здійснювати лише за відповідної системи управління [30; 201], здатної забезпечити як інформаційно-аналітичний (об'єднання ключових елементів діагностики для підготовки рішень), так і організаційно-інфраструктурний (чіткий розподіл обов'язків, ефективність комунікацій, узгодження дій залучених сторін) складники управлінської діяльності органів виконавчої влади.

Для виконання функцій управління гірськими територіями, реалізації державної гірської політики в складі місцевих держадміністрацій існують відповідні структурні підрозділи – департаменти, управління, відділи економіки (надалі – управління) тощо. Функції цих служб досить широкі й виходять за межі лише прогнозно-планової роботи. Основними завданнями управлінь економіки місцевих державних адміністрацій є

забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку областей, зокрема їх депресивних районів, до яких належать гірські території, 10 у Закарпатській, 3 – у Чернівецькій, 6 – у Івано-Франківській та 3 – у Львівській [173, с. 24]. Названі структурні підрозділи зобов'язані сприяти проведенню економічних реформ, забезпеченню раціонального використання виробничо-технічного потенціалу, природних, трудових і фінансових ресурсів. Управління економіки виконують також певні функції щодо реалізації міжнародних та зовнішньоекономічних зв'язків у системі Карпатського євро регіону.

Діяльність місцевих органів виконавчої влади в напрямках, передбачених стратегією розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій, мала гарантувати умови для заохочення та спрямування дій підприємств, приватних осіб, громадських та самоврядних організацій згідно з передбаченими цілями, визначеними пріоритетами та завданнями. Таким чином, реалізація стратегії мала стати результатом злагоджених загальних зусиль, консолідувальним чинником для усіх конструктивних сил. Для ефективної реалізації завдань розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій важливо було залучити недержавні інституції регіонального й місцевого значення. Такі інституції були покликані підвищити роль і відповідальність територіальних громад, приватних підприємців та кожного громадянина за розвиток гірських територій, забезпечити їм можливість реальної участі і впливу на вирішення важливих проблем їх розвитку.

Значну допомогу в реалізації стратегії, програм, проектів розвитку різних галузей економіки й соціальної сфери гірських територій, зокрема і рекреаційної та туристичної індустрії, надають Асоціації сприяння економічному і соціальному розвитку досліджуваних областей. Вони постійно проводять практичні семінари для недержавних організацій гірських районів областей, а також органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань соціально-економічного розвитку, навчання та підвищення кваліфікації фахівців у цій галузі. За сприяння Асоціації економічного розвитку Івано-Франківщини (АЕРІФ) упродовж її діяльності (створена у 1997 р.) було реалізовано 56 проектів у галузі економічного й соціального розвитку регіону та її громад [407].

Активно співпрацюють з місцевими органами виконавчої влади Агенції регіонального розвитку, які розробляють програми сталого розвитку територій і підтримують економічні, соціальні та культурні ініціативи

громад. За останні роки громадські організації реалізували десятки локальних проектів [98], що засвідчили значну роль громадського сектора в пошуку перспективних шляхів розвитку гірських територій.

Помітну роль відіграє Українська національна рада Карпатського єврорегіону, створена 29 липня 2008 р. Вона сприяє напрацюванню пропозицій щодо державної гірської політики для української сторони в Карпатському єврорегіоні, підготовці пропозицій щодо спільних планів дій центральних та місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування з метою збалансованого розвитку гірських територій Івано-Франківської та Львівської областей [382].

Дієвим важелем впливу на підвищення ефективності партнерства органів місцевої влади із недержавними організаціями стало надання представникам галузевих рад підприємців права брати участь у проведенні щорічного оцінювання виконання посадовими особами покладених на них завдань і обов'язків, пов'язаних із регулюванням підприємницької діяльності [323]. Станом на 1 січня 2010 р. лише в Івано-Франківській області діяло 65 місцевих рад підприємців [407, с. 323].

Процесу взаємодії місцевих органів виконавчої влади і громадських організацій сприяють різні форми дорадчого характеру (загальні збори, засідання, наради) і наочного характеру (угоди, пілотні проекти, бізнес-плани). У результаті партнерської взаємодії ОДА і РДА, бізнесу та громадськості забезпечується дієвість та результативність процесу управління розвитком соціально-економічного комплексу гірських територій. Партнерство органів державної влади, бізнесу та громадськості має достатньо широкий діапазон можливих форм співпраці – від обміну інформацією до здійснення спільних проектів. Функції представників цих інституцій, переважно сфери їх інтересів, збігаються, тому їх взаємодія в стані забезпечувати сталий і збалансований соціально-економічний розвиток гірських територій.

Слід зазначити, що перший рівень менеджменту розвитком соціально-економічного комплексу гірських територій забезпечується керівними органами обласних рад та ОДА областей Карпатського регіону, дорадчими органами яких є Координаційні комітети з управління процесом реалізації стратегій соціально-економічного розвитку цих регіонів. До їх складу належать делеговані керівники обласних органів державної влади і місцевого самоврядування, керівники підприємницьких структур, представники наукових установ та громадських організацій. Завдання Координаційних комітетів полягає у здійсненні загальних функцій управління, забезпечен-

ні організаційно-методичних основ реалізації стратегій, підготовці пропозицій щодо зміни або коригування стратегічних напрямів розвитку територій [389, с. 39].

Другий рівень менеджменту забезпечується відповідними комісіями обласних рад та галузевими управліннями облдержадміністрацій, дорадчими органами яких є Групи стратегічного управління за встановленими стратегіями, пріоритетними напрямами соціально-економічного розвитку областей та їх гірських територій.

Отже, створення ефективних організаційних структур управління розвитком соціально-економічного комплексу гірських територій із залученням наукових, консалтингових, інших підприємницьких структур і громадських організацій мали сприяти сталому розвитку цих територій. Конструкції оптимального варіанта формування соціально-економічного комплексу гірських територій значною мірою залежать від особистих та психологічних характеристик місцевої еліти; структури управління, що склалася в області чи районі; соціального, політичного та економічного типу взаємодії впливових суб'єктів розвитку тощо [98; 201; 270, с. 12]. Так, з метою координації роботи структур виконавчої влади, органів управління, підприємств і організацій щодо соціально-економічного розвитку Івано-Франківської області і на виконання відповідних доручень Президента України ще у квітні 2010 р. при обласній державній адміністрації було створено Раду з питань соціально-економічного розвитку регіону, яку очолив голова обласної державної адміністрації.

Результативність заходів державної гірської політики багато в чому залежить від ефективності управління та співробітництва у вирішенні поставлених завдань між усіма зацікавленими партнерами. Актуальність цих питань підтверджено прийняттям у липні 2010 р. Закону України “Про державно-приватне партнерство” [297]. Держава, бізнес та органи місцевого самоврядування мають об'єднати зусилля та ресурси для вирішення проблем розвитку гірських територій. Рівність перед законом, заборона на дискримінаційні заходи та обмеження прав усіх сторін партнерства, узгодження інтересів державного та приватних партнерів, визначення прав, обов'язків та відповідальності сторін у процесі здійснення спільної діяльності мають стати нормою поведінки та запорукою активізації внутрішнього потенціалу розвитку цих територій на регіональному і місцевому рівнях. Під час вирішення проблем соціально-економічного розвитку гірських територій нова партнерська система відносин між держа-

вою та приватними структурами дає змогу об'єднати обмежені ресурси, розподілити ризики, відповідальність і винагороду між усіма учасниками, сприятиме налагодженню довгострокового співробітництва для створення та реконструкції діючих об'єктів на місцях, функціонування яких потребує залучення додаткових приватних інвестиційних ресурсів [175; 337].

Від потенціалу управління більшою мірою залежить системність і комплексний характер розвитку гірських територій. Головним критерієм результативності управлінської діяльності є рівень ефективності керованих об'єктів. Його сутність визначає сукупність усіх видів ресурсів, якими володіють і які використовують місцеві органи виконавчої влади з метою збільшення соціально-економічного потенціалу гірських територій. Пріоритетами розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій рішенням Української національної ради Карпатського євро регіону від 5 серпня 2009 року були визначені такі:

- розвиток і розбудова інфраструктури, передусім транспортної, дорожньої та комунікацій;
- розвиток наукомістких, енергоощадних, високотехнологічних та екофільних виробництв, що вимагають екологічно чистого середовища;
- розвиток традиційного гірського сільського господарства;
- відродження та розвиток традиційних промислів і ремесел;
- здійснення заходів зі збереження, збалансованого використання і відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття, забезпечення екологічної та природно-техногенної безпеки;
- розвиток та екологічно збалансоване ведення рекреації й туризму [315].

Характер ведення господарства в гірських територіях регіону вимагав, щоб його розвиток мав максимально включати використання всіх наявних та перспективних можливостей економічного, демографічного та природного потенціалу. Адміністративний механізм реалізації стратегії розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій Карпатського регіону становить собою багаторівневу систему програмних дій, передбачених Законом України “Про Генеральну схему планування територій України” [295]. Як цілком справедливо наголошує доктор економічних наук Л. Шевчук, їх сутність має визначати “сукупність цілей, спрямованих на досягнення довготермінової мети розвитку, що включає напрями, завдання та пріоритети соціально-економічного розвитку і комплекс відповідних заходів, дій та рішень” [425, с. 26]. Насамперед важливо було ви-

значити пріоритетні напрями розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій, які б давали змогу зосередити зусилля місцевої влади на його найбільш перспективних галузях. Сукупність цих пріоритетних напрямів визначено комплексом виробничо-господарських, організаційно-правових, соціально-економічних, екологічних вимог. Отже, формування ефективного шляху розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій досліджуваних областей визначалось, з одного боку, його власним економічним, природним і людським потенціалом, а з другого – здатністю інститутів влади створити ефективні механізми управління [66].

Для розкриття “точок зростання” соціально-економічного комплексу гірських територій на місцевому рівні доцільним було передбачити активізацію процесу створення кластерів гірських територій. Це дає змогу сконцентрувати обмежені фінансові ресурси, ефективно використати наявний місцевий ресурсний, людський потенціал для налагодження виробництва (надання послуг) відповідно до особливостей цих територій; створити на регіональному рівні на базі кластерів перспективні “точки зростання”, “ареали економічного розвитку”, що позитивно вплине на їх економіку та соціально-економічний розвиток регіону в цілому [34]. Кластерний підхід як інструмент стимулювання економічної активності та розвитку конкретних проєктів – “точок зростання” у пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку гірських територій, дає можливість створити нові робочі місця та реалізовувати структурно-інноваційні зрушення на рівні економіки області, ґрунтуючись переважно на наявному місцевому ресурсному потенціалі та ініціативі місцевих громад [169; 196; 200].

Основними інструментами забезпечення сталого розвитку гірських територій є частка закріплених за цими територіями доходів у бюджетах на всіх рівнях бюджетної системи, місцеві податки і збори, нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, а також дотації, субсидії та субвенції, що надаються місцевим бюджетам. Якщо проаналізувати ці питання з погляду економічної ефективності, то оптимальний розподіл економічних ресурсів повинен забезпечити об’єкти, де ці ресурси мають найбільшу віддачу. При такому перерозподілі ресурсів можливе досягнення найбільшої ефективності, тобто економічний стан деяких одержувачів ресурсів повинен поліпшитися без погіршення становища інших [13; 275]. На жаль, наявний розподіл засобів між бюджетами різних рівнів ще не відповідає розв’язанню завдань соціально-економічного розвитку гірських територій.

Механізми реалізації завдань розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій мали здійснюватись шляхом:

- надання окремих субвенцій місцевим бюджетам на розвиток гірських територій;
- фінансування інвестиційних проектів безпосередньо з державного бюджету в рамках інших програм;
- фінансування з обласних бюджетів у частині бюджету розвитку;
- залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, коштів міжнародних фондів і організацій [315].

За рахунок адміністративного механізму реалізації цільових програм розвитку гірських територій, передбаченими угодами щодо регіонального розвитку та програмами подолання депресивності цих територій, мають забезпечуватися заходи, спрямовані на виконання окремих стратегічних завдань, зокрема сільського господарства, екологічної політики, малого підприємництва, розбудови та модернізації всієї соціально-економічної інфраструктури [387, 389, 391, 392].

Природні ресурси гірських територій Карпатського регіону (мінерально-сировинні, лісові, водні та рекреаційні) значною мірою впливали на формування просторової та галузевої структури їх соціально-економічного комплексу, визначали пріоритетні напрями його розвитку [36]. Особливе значення органи публічного управління мали надавати відродженню на місцевому рівні об'єктів виробничої, транспортної, соціальної інфраструктури гірських територій, понад 60 % якої було введено в експлуатацію півстоліття тому і котра давно вичерпала свої якісні властивості.

Аналіз техніко-економічного стану інфраструктури гірських територій Карпатського регіону свідчив, що ефективне функціонування виробничої і соціальної інфраструктури було необхідною умовою структурних перетворень, стабілізації та зростання економіки цих територій, підвищення життєвого рівня населення. У зв'язку з цим, органам публічного управління дуже важливо приділити значну увагу проблемам розвитку інфраструктури гірських територій, а також пошуку ефективних рішень та впровадження сучасних технологій у сферу промислового виробництва [198]. Основною причиною спаду промислового виробництва на терені гірських територій порівняно з 1990 роком було те, що виробнича система, яка склалася тут упродовж тривалого часу, володіючи відповідною інерцією, не змогла пристосуватися до раптової зміни економічного середовища. Складні природні умови в гірській місцевості обмежували

вибір видів господарської діяльності для місцевого населення та зумовлювали особливі умови господарювання. Негативно впливали на якісні показники господарювання в гірських районах високі транспортні витрати, відсутність інформації та вузький вибір потенційних партнерів з торговельно-економічної діяльності, обмежені можливості для реалізації ринкових ініціатив. Для всіх гірських територій було характерним те, що зниження обсягів переробної промисловості компенсувалося не-обгрунтовано великими масштабами експлуатації природних ресурсів та їх експортом без подальшої переробки на вітчизняних підприємствах. Так, в обсязі реалізованої продукції добувної та обробної промисловості гірських територій Івано-Франківської області переважала сировинна продукція – майже 80%. Значною була частка сировинної продукції, порівняно з іншими групами продукції, яка вироблялась на терені Болехівської міськради – 100%, м. Яремче – 100%, у Верховинському – 100%, Рожнятівському – 98,6%, Надвірнянському – 98,1%, Долинському районах – 96,9% [158, с. 333]. Обсяги експортованої продукції порівняно з 1998 р. зросли у Старосамбірському районі Львівської області в 4 рази, Сколівському – в 5,5 рази, Турківському – у 8,7 рази, Дрогобицькому – у 12,6 рази, тоді як у середньому по області цей показник виріс лише у 2,6 рази. Такі ж деформації спостерігалися і в інших гірських районах. Поступаючись продуктивністю праці, гірські території переорієнтовувалися на конкурентний товар (таким був ліс), який з мінімальними витратами майже в готовому вигляді можна було одержувати від природи, що призводило до знищення карпатських лісів та занепаду лісопереробної галузі [357, с. 10].

Отож першочергового значення набувала проблема принципово нових адміністративного та економічного механізмів розвитку лісогосподарського комплексу гірських територій, у межах яких мало здійснюватися перетворення лісо-сировинного потенціалу у блага життєдіяльності місцевого населення. У 1995 р. у Карпатському регіоні України відбулася реформа, унаслідок якої лісокомбінати – основні об'єкти лісового господарства – були розподілені на лісгоспи, призначені для ведення лісового господарства, і власне лісокомбінати, що повинні були здійснювати головним чином переробку лісу [47, с. 121]. У результаті все майно (рухоме і нерухоме) залишилося лісокомбінатам, а лісгоспи повинні були починати практично з нуля. На сьогодні лісгоспи сформувалися як повноцінні структурні господарські одиниці, що можуть реально виконувати свої

функції. Лісосічний фонд тепер надавався тільки постійним користувачам – лісгоспам, що несли повну відповідальність за його експлуатацію.

У січні 2005 року стартував українсько-чеський проект “Інструменти і методи для планування регіонального управління лісами та формування лісових ГІС” [47, с. 110]. Фінансувало проект чеське Міністерство сільськогосподарства (Комітет лісового господарства) та Державний комітет лісового господарства України. Українські партнери були зацікавлені в придбанні “ноу – хау” продукції та методів, розроблених Чеським інститутом управління лісами для планування лісового господарства й інвентаризації відповідно до державної програми розвитку лісового господарства “Ліси України 2002–2015” [102]. Безпосередніми цілями проекту були визначені такі:

- допомога зі створення інформаційної системи управління лісами, яка мала забезпечувати комплексну, реальну й оперативну інформацію про ліси;

- розробка програми сталого управління лісами дослідної території з урахуванням вимог лісової сертифікації;

- тренування українських лісівників щодо практичного використання пропонованих принципів і методів управління лісами.

Отже, основними перешкодами на шляху ефективного користування лісовими ресурсами були такі:

- недостатнє фінансування для впровадження екологічно безпечних технологій лісозаготівель, наприклад повітряно-трелювальних установок;

- нерозвинена мережа доріг лісогосподарського призначення;

- відсутній спеціальний лісовий бюджет, що є в розвинутих європейських країнах;

- низька свідомість населення і не розуміння представників органів державної влади важливості захисту і збереження лісів;

- лісові господарства продовжували діяти за неефективним економічним механізмом, а це потребувало здійснення змін для того, щоб зробити захист та відновлення лісу привабливими для лісокористувачів;

- не враховувався вплив лісогосподарської діяльності (особливо рубок) на біорізноманіття під час розробки програм управління лісовими господарствами (він враховувався тільки на деяких охоронюваних територіях);

- характерними були слабке впровадження лісового та природоохоронного законодавства і високий рівень порушень заборони на про-

ведення суцільних рубок: незважаючи на прийняті державні програми [5; 47, с. 122; 274].

Для подальшої оптимізації лісокористування місцевим органам виконавчої влади необхідно було розробити економічну науково обгрунтовану систему ведення лісового господарства з урахуванням цілого комплексу взаємопов'язаних чинників еколого-правового характеру [366]. З метою реформування галузі з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу, оптимізацію лісокористування з використанням екологічно безпечних технологій, розширеного відтворення, охорони, захисту та раціонального використання лісових ресурсів рішенням Львівської обласної ради за № 1176 від 20 квітня 2010 р. була затверджена Програма розвитку лісового господарства Львівської області на 2010–2015 роки [328]. Основними завданнями Програми на цей період мала стати реалізація системи заходів щодо розширеного відтворення лісових ресурсів з орієнтацією на багатоцільове використання лісів, охорони та захисту лісових ресурсів, які б унеможливили та сприяли зменшенню фактів незаконного вирубування деревини, сприяння розвитку підприємницьких структур, які б займалися виробництвом готової продукції з лісової сировини. Досягнення поставленої мети повною мірою мало залежати від рівня адміністративного й економічного механізмів управлінської діяльності місцевих органів виконавчої влади, але поставленні завдання не були виконанні. Щоб запобігти незаконному втручанням в лісові господарства депутати Львівської обласної ради доручили Львівській ОДА до 1 грудня 2016 року розробити та подати на розгляд Львівської обласної ради «Програму розвитку лісового господарства Львівської області на 2017–2021 роки», у якій необхідно встановити основні напрями розвитку, обсяги лісокористування, заходи щодо лісовідновлення, механізми гарантування з оформлення прав лісокористувачів на землекористування та джерела фінансування передбачених заходів.

Важливим завданням, яке лежить в основі оптимізації розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій, є потреба вдосконалення та розвитку транспортної мережі. Шляхи в сучасному розумінні мають вести до найвіддаленіших поселень, до місць створення і розвитку перспективних об'єктів господарювання. Тільки у разі створення повноцінної транспортної мережі можна говорити про справді раціональне природокористування і комплексний соціально-економічний розвиток гірських територій [50]. Для гірських територій Карпатського регіону однією з найсуттєвіших проблем є надзвичайно низький рівень якості транспорт-

ної системи, який проявляється, передусім, через поганий стан гірських доріг. Зокрема, під час спільного засідання двох дотичних комісій Івано-Франківської обласної ради 18 березня 2010 р., де йшлося про те, як виконується середньострокова програма соціально-економічного розвитку області на 2007–2011 рр., голова обласної ради І. Олійник відверто заявив, що на Прикарпатті у XXI сторіччі “є села, до яких немає доріг”. Він з прикрістю поінформував колег про численні звернення до нього прикарпатців, які не можуть доїхати автомобілем до своїх родин, “дороги як такі відсутні” [146].

Івано-Франківська область має розгалужену мережу автомобільних доріг місцевого (72%) та державного (28%) значення, яка забезпечує вантажні та пасажирські потоки. За 10 останніх років протяжність автомобільних доріг загального користування не змінилася і станом на 1 січня 2014 року становила 4110,5 км, усі з твердим покриттям (у середньому по Україні частка доріг з твердим покриттям становить 97,9 %). Їх щільність на 1000 м² території становить 295,7 км і перевищує середню по Україні (275,2 км) [147].

Не сприяє ефективному розвитку окремих сфер виробничої інфраструктури і тип покриття значної частини районних та сільських доріг гірських територій. Зокрема, в Івано-Франківській області частка доріг з цементно-бетонним покриттям у 2010р. становила лише 20,4% від їх загальної довжини, тоді як частка доріг з гравійним, шлаковим або щебеним покриттям – 77,7%. Значною є і довжина ґрунтових доріг Івано-Франківської області, що становить 575,6 км. Очевидно, що складні кліматичні та рельєфні особливості гірських територій не сприяють ефективному використанню таких типів доріг, особливо в період значних опадів у вигляді дощу чи снігу. Не втішає також і щільність автомобільних доріг із твердим покриттям гірських територій. В Івано-Франківській області цей показник становить лише 301 км/1 тис. км² території, а у Львівській області він є трохи вищим – 376 км/1 тис. км² території [151].

У державній цільовій економічній програмі розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013–2018 роки [105] передбачено влаштувати під’їзди з твердим покриттям до кожного населеного пункту та здійснити комплекс заходів щодо облаштування постійних автобусних маршрутів до населених пунктів, що мають під’їзди з твердим покриттям. Слід зазначити, що щільність дорожньої мережі в гірських територіях досліджуваних областей сьогодні становить переважно 3,8 км на тисячу

гектарів. Це у 8–10 разів менше, ніж у гірських районах Чехії та Австрії, тож перед органами державного управління постають конкретні орієнтири і цілі, до яких слід планомірно рухатись, розраховуючи на державну підтримку цієї архіважливої для країни справи. У 2007 р. КМУ вперше виділив 13 млн грн цільових коштів, на які в Прикарпатті збудували 44 км лісових доріг. Господарства обласного управління, крім того, витратили ще 3 млн грн власних грошей на ремонт 185 км шляхів і 30 мостів [224]. А головне, йшлося не лише про кошти, а й нові технології будівництва доріг, починаючи зі зміни суті самого поняття й призначення “лісові дороги” – тобто такі, які ґрунтуються на принципах ландшафтного проектування та застосування природозбережних методів влаштування земляного полотна на гірських схилах. Такі дороги вписуються в складний рельєф Карпатської місцевості, не знижуючи цінності самих ландшафтів на схилах, вони віддалені від гірських річок. Це забезпечує зниження вартості дорожньо-будівельних робіт шляхом зменшення капітальності й кількості водопропускних та укріплювальних споруд.

Сьогодні на Івано-Франківщині та Львівщині розпочалось освоєння сучасної австрійської технології будівництва доріг різних категорій, тим самим відкрита нова сторінка в історії вітчизняного лісового шляхобудування. Це лише перші результати у виконанні важливого державного завдання – довести мережу дорожньої інфраструктури до 10 км на тисячу гектарів лісу. Лісова дорога сьогодні – це основа соціальної інфраструктури, туризму та рекреації, формування джерел бюджету ближніх населених пунктів. Екологічно й соціально орієнтоване, економічно вигідне будівництво оптимальної мережі лісових доріг має стати основою комплексного управління цими територіями. За підрахунками економістів, спорудження в лісогосподарствах шляхової інфраструктури (у середньому будівництво дороги в лісі за сучасними технологіями обходиться приблизно вдвічі дешевше, ніж асфальтової) окупується за 4–5 років [224]. Окрім того, є постійні робочі місця, подальший розвиток соціально-економічного комплексу гірських територій. Позитивним можна вважати те, що будівництво нових і реконструкція старих автодоріг розширить можливості залучення іноземних інвестицій для розвитку промислових підприємств, курортних і туристичних закладів, мисливських баз, розробки сировинних ресурсів, освоєння мінеральних джерел тощо.

Що стосувалося розвитку інфраструктури енергопостачання гірських територій, то необхідним постало завдання застосування сучасних техно-

логій та підходів, які дали б змогу не лише забезпечити їх необхідною енергією, але також сприяли зниженню споживання енергії та поліпшенню екологічного стану навколишнього середовища. Отож дії державних органів щодо управління повинні були зосереджуватися на двох напрямках розвитку інфраструктури енергопостачання: переході на сучасні технології виробництва електроенергії та підвищенні енергоефективності усіх сфер соціально-економічного комплексу гірських територій.

З цією метою згідно з “Енергетичною стратегією України на період до 2030 року”, здійснюватиметься будівництво малих ГЕС в Івано-Франківській (зокрема на річці Прут та її притоках) та Львівській (басейн річки Стрий) областях [268, с. 172; 320]. Крім цього, найбільш логічним з позиції специфіки гірських територій є стимулювання будівництва вітрових та сонячних електростанцій, які передбачені були постановами КМУ 1997 р. [268; 306; 312]. Ця практика набула значного поширення в промислово-розвинутих країнах і має низку переваг для застосування в гірських територіях як з приводу кліматичних умов, так і відсутності необхідності значних інвестицій в лінії електропередач у випадку віддаленості населеного пункту чи наявності невеликого поселення на значній відстані від найближчих встановлених ліній електропередач.

Слід також зазначити, що гірські території реально мають і такий важливий потенціал, як енергія біомаси. Це відходи рослинництва, які можна компресувати у палети, а потім цілий рік використовувати як паливо для теплових електростанцій. Альтернативна енергетика сьогодні в Україні значно приваблює інвесторів через політику, яку уряд проводить для підтримки цього сектора. Насамперед це податкові пільги для компаній, що працюють над проектами відновлювальної енергетики (згідно з новим Податковим кодексом, до 2020 року включно від податку на прибуток звільняються прибутки від продажу електроенергії, виробленої з відновлювальних джерел.). Звичайно, уряд, крім рішення від 14 січня 2000 року “Про альтернативні види палива” [293], має зробити ще кілька кроків для стимулювання відновлювальної енергетики. Найважливіше – дати впевненість інвесторам у тому, що пільги, які їм надаватимуться, довгострокові, а не на рік чи два. Ефективним кроком стало б також створення при уряді робочої групи з українських та міжнародних компаній, що працюють у “зеленій” енергетиці, які б розробляли та впроваджували стимулювання і популяризацію цієї сфери.

Важливим складником соціально-економічного комплексу гірських територій є аграрний сектор. Управління його розвитком ускладнювало-

ся залежністю сільськогосподарської діяльності від природно-кліматичних умов, природних ресурсів і, передусім, від якості землі як головного засобу виробництва. У гірській зоні, порівняно з іншими територіями, значно складніші умови розвитку сільськогосподарського виробництва, яке має свою специфіку, зумовлену рельєфом місцевості, структурою земельних угідь, земельно-правовими відносинами, усталеними місцевими традиціями тощо. Агровиробничі особливості земельного фонду гірських територій – це невеликий природно-ресурсний потенціал, оскільки гористий рельєф місцевості спричиняє постійне змивання і розмивання ґрунтів, зменшує площі природних пасовищ. Окрім того, використання сільськогосподарських угідь має негативну тенденцію щодо змін у продуктивності землі. За останні 25 років відбувається інтенсивна дегуміфікація сільськогосподарських угідь, вміст гумусу зменшився від 2,5 до 2,1 %. Найвні певні ознаки виснаження ґрунтів, зниження їх родючості, що пов'язано переважно з інтенсивним розвитком ерозійних процесів [33, с. 10].

Поступово відмирає тваринництво, яке стало нерентабельним без належної державної підтримки. Передусім, це стосується вівчарства, яке раніше зосереджувалося у великих сільськогосподарських підприємствах (колгоспах чи радгоспах). У підсобних господарствах селян на Бойківщині овець майже не утримують. У межах Гуцульщини в Івано-Франківській області ця галузь тваринництва почала досить швидко занепадати з перших кроків реформування економіки в Українській Державі. Через це багато розлогих гірських полонин у межах Чивчинських гір, Чорногори, Гриняви, Запрутських Горган, Покутських Карпат опустіли, заростають травами і молодим лісом [75].

Через специфіку гірських територій (недостатність сільськогосподарських земель та кліматичні умови, несприятливі для ведення сільського господарства) основна частка сільгоспугідь тут належить особистим господарствам. Для фермерських господарств характерне володіння невеликими ділянками землі, більшість із них мають ділянки в 4–7 га (тоді як в Україні в цілому – близько 100 га) [47, с. 90]. Основними перешкодами організації фермерських господарств є не тільки недостатні розміри земельної площі, але й порушення екологічних норм ведення виробництва, економічна залежність від держави, невідповідність системи матеріально-технічного, фінансово-кредитного обслуговування та системи оподаткування потребам і можливостям фермерських господарств [237]. Недос-

татньо була розвинута не тільки виробнича, але й соціальна інфраструктура, переважна більшість фермерів характеризувалася низьким рівнем освітньо-професійної кваліфікації. Не випадково найменша кількість фермерських господарств Львівщини є саме в гірських територіях. Зокрема, у Турківському та в Сколівському районах їх кількість відповідно становить 8 і 7 [412].

В умовах природного малоземелля гірських територій місцевим органам виконавчої влади потрібно було насамперед визначити основні принципи реформування земельних відносин на засадах раціонального й ефективного використання землі, гарантування громадянам гірських сіл і селищ права власності на землю та землекористування [367]. Шляхи розвитку аграрного сектора гірських територій запропоновано у Постанові КМУ від 19 вересня 2007 р. “Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року” і Комплексних програмах перспектив АПК та розвитку сільських територій Карпатського регіону у 2005–2010 роках та на період до 2015 року [47, с. 95; 301]. Ці програми передбачали систему заходів щодо підвищення родючості ґрунтів, зростання урожайності сільськогосподарських культур, стабілізації розвитку всіх галузей тваринництва, оновлення матеріально-технічної бази реформованих господарств усіх форм власності. На превеликий жаль, програми не були до кінця виконані.

Наявні запаси мінеральних, лісових, водних, рекреаційних ресурсів гірських територій у поєднанні з їх вигідним географічним положенням у центрі Європи були достатньо вагомою передумовою розвитку рекреаційно-оздоровчої галузі, орієнтованої як на внутрішнього споживача, так і на обслуговування іноземного контингенту. Ця галузь у регіоні досліджується в контексті структурної перебудови всього соціально-економічного комплексу [25; 225; 305]. Комплексне рекреаційне освоєння гірських територій було визначено як першочергове завдання в указі Президента України від 21 лютого 2007 року “Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні” [305]. Основні орієнтири розвитку рекреації гірських територій Карпатського регіону були закладені в Державну програму соціально-економічного розвитку Західного регіону, яка повинна на практиці реалізувати ідею забезпечення соціально-економічного прогресу цих територій через державну підтримку пріоритетних секторів регіональної економіки, і передусім – рекреації [94; 177; 193; 276].

Для рекреаційно-оздоровчої діяльності використовуються високогірні курорти: гірські курорти Закарпатської області – Драгобрат, Рахів, Пили-

пець, Подобовець, Красія, Ізки, Богдан, Новоселиця, Синяк, Воєводино, Міжгір'я, Верхній Студений, Кобилецька Поляна, курортно-рекреаційні – “Сонячне Закарпаття”, “Поляна”, “Джерело Кришталеве”, “Квітка Полонини”, “Верховина”, “Карпати”, “Перлина Карпат”, “Синяк”, “Шаян”, “Гірська Тиса”, “Кооператор”, Солотвинська алергологічна лікарня, “Квасний потік”, “Човен”, “Сойми”, “Солені Млаки”. Ворохта і Буковель, Яблуниця Яремчанської міськради і бальнеогрязьовий передгірний курорт Черче Рогатинського району Івано-Франківської області, популярні гірські рекреаційні центри Східниця, Сколе, Славське, Плав'є, Розлуч Львівської області, Чернівецька область славиться 17 видами туристично-рекреаційних об'єктів [347; 383; 384], дитячі табори та мотелі для сімейного відпочинку. Подальший розвиток рекреаційно-оздоровчої індустрії гірських територій цих областей передбачив запровадження в практику ефективних механізмів публічного менеджменту, реалізація яких мала сприяти соціально-економічному прогресу гірських територій, гарантувати їм екологічну безпеку. Основу таких механізмів публічного менеджменту становлять процеси роздержавлення і приватизації, фінансово-кредитні важелі управління, взаємовигідні умови відносин між інтересами територій і суб'єктів господарювання, інвестиційна політика, організаційно-управлінські структури [345]. Специфіка рекреаційно-оздоровчої сфери зумовлює необхідність поступової реформації форм власності і роздержавлення рекреаційних об'єктів. Першочерговому роздержавленню на курортах повинні підлягати підприємства торгівлі, громадського харчування, побуту тощо. Фінансово-економічне регулювання розвитку рекреаційно-оздоровчої сфери здійснюється через механізм платежів за використання природних рекреаційних ресурсів, ефективну податкову політику, систему місцевих зборів (курортний, рекреаційний збір, податок на приватний житловий фонд, який використовується в рекреаційних цілях тощо), економічний механізм ціноутворення на рекреаційні послуги, інвестиційну політику і кредитування [188].

Ураховуючи специфіку рекреаційно-оздоровчого продукту та характер функцій, що покладаються на органи місцевого управління, до основних інформаційних механізмів просування цього рекреаційного продукту мають належати такі: формування та підтримка сприятливого позитивного іміджу рекреаційних територій, вплив засобами маркетингу на ринкову поведінку споживачів рекреаційно-оздоровчих послуг; інформування споживачів про можливості і переваги лікування та відпочинку в гірських

територіях. Оскільки суб'єкти підприємницької діяльності, що діють у межах рекреаційно-оздоровчої сфери гірських територій, часто є невеликими та недостатньо потужними, щоб представляти свій продукт на серйозних виставках самостійно, ефективним методом тут має стати формування сукупного рекреаційного продукту досліджуваних областей, до якого будуть додані пропозиції різних підприємств, а спосіб його представлення та коригування здійснюватиметься органами місцевої влади [229]. У цілому ж ринок рекреаційно-оздоровчих послуг досліджуваних гірських територій перебуває на початковій стадії формування шляху до цивілізованих стандартів. Отож ключовим питанням сьогодні є не збільшення кількості цих об'єктів та їх потужностей, а налагодження конкурентоспроможного ринку рекреаційно-оздоровчих послуг з використанням наявної рекреаційної бази.

У контексті стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій виняткову роль відіграє туризм. Сьогодні в багатьох країнах світу він перетворився на велику індустрію, що стрімко розвивається. У матеріалах Гаазької декларації Міжпарламентської конференції з туризму (1–14 квітня 1989 р.) зазначено: “Туризм може бути ефективним засобом сприяння соціально-економічному зростанню для всіх країн, якщо одночасно вживатимуться необхідні заходи з метою виконання найбільш термінових національних завдань і досягнення національною економікою прийняттого рівня самозабезпеченості, за якого країна не повинна витрачати більше того, що вона сподівається отримати від туризму”[41, с. 223].

Зміна політичних та економічних умов, які пройшли у 90-х роках минулого століття в Україні, дала змогу проводити структурні реформи в напрямі переважання туристичних послуг над іншими секторами економіки, акцентувати увагу на ефективнішому використанні туристичного потенціалу. Розвиток туризму виявляється в його багатогалузевому характері й тісній факторній взаємозалежності практично з усіма сферами життєдіяльності, що дозволяє його використовувати як дієвий інструмент стимулювання соціально-економічного зростання на національному й місцевому рівнях.

Інституційне забезпечення розвитку туризму здійснюється на рівні КМУ і місцевих державних адміністрацій. Так, відповідно до п. 9 ст. 39 Закону України “Про місцеві державні адміністрації”, Закону України “Про туризм” розпорядженням голови ЛОДА від 21 грудня 2010 року була створена Координаційна рада з питань розвитку туризму та ку-

портів при голові облдержадміністрації [316]. Її метою було сприяти створенню належних умов для розвитку туризму шляхом співпраці з державними установами в напрямку гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання. Функціонують також міжгалузеві координаційні ради, зокрема, при Кабінеті Міністрів існує Рада з питань туризму, утворена в серпні 2004 р. Її членами є представники зацікавлених міністерств на рівні заступників міністрів. У Карпатському регіоні існує Рада з туризму Карпатського регіону зі штаб-квартирою в Івано-Франківську. Вона була утворена в 1997 р. після реалізації проекту ТАСІС “Створення агентств регіонального розвитку Карпатського регіону”. Рада опікується питаннями популяризації туристичного потенціалу західних областей на туристичних ярмарках і через друковані та електронні видання. Останніми роками дедалі більшу роль відіграє Національна туристична організація (НТО) та її місцеві представництва, які забезпечують інформування та просування маркових туристичних продуктів на вітчизняному і міжнародному туристичному ринку. Важливу роль у функціонуванні туристичної галузі відіграють бізнес-асоціації (туристична, готельних закладів, сільського туризму), а також громадські організації з кваліфікованого туризму й екотуристичного спрямування. Вони мають представництва на регіональному і локальному рівні [47, с. 145; 94; 96; 416]. Серед найактивніших, які сприяють розвитку туризму на гірських територіях Львівської та Івано-Франківської областей, є Федерація спортивного туризму; Асоціація туристичних організацій; Асоціація зеленого й екологічного туризму; Регіональна фундація “Карпатські стежки”; Альпіністський клуб тощо. Згадані державні та недержавні органи у своїх практичних діях щораз більше уваги приділяють проблематиці сталого туризму, активно взаємодіючи з іншими відомствами.

Важливим складником стратегії розвитку туристичної сфери гірських територій Карпатського регіону стала Державна програма розвитку туризму на 2002–2010 роки, в якій обґрунтовано основні напрями розвитку туризму та обласні Програми розвитку туристичної інфраструктури, розраховані на період до 2015 року [103; 392]. Механізм реалізації програм розвитку туризму запроваджується в певній послідовності: вибір стратегії розвитку з можливих альтернативних варіантів; вибір та обґрунтування доцільності запровадження ефективного варіанта розвитку туризму; розробка програм та оцінювання доцільності запровадження програмних

заходів; моніторинг, контролювання й регулювання процесу запровадження програмних заходів. Це дає змогу визначати, які зміни слід вносити в державні та регіональні програми розвитку туризму для підвищення його ефективності та як реалізовувати ці програми [254, с. 16].

До основних досягнень упровадження сталого туризму в гірських районах Карпатського регіону належать такі:

- значний розвиток екологічного (зеленого) туризму завдяки порозумінню з управліннями лісового господарства щодо важливості лісових територій для туризму та рекреації;

- ефективне використання природоохоронних територій (біосферні заповідники, національні і ландшафтні парки) для розвитку пізнавального і кваліфікованого туризму;

- добра збереженість культурної спадщини місцевих жителів, яка сприятлива для розвитку різних форм сталого туризму (пізнавального, етнографічного);

- відродження сільського туризму і перетворення його в один із марочних продуктів гірських територій регіону;

- нагромаджений досвід упровадження державними і громадськими організаціями проектів зі сталого туризму на регіональному і локальному рівні за підтримки цільового державного фінансування та міжнародної допомоги [47, с. 150; 111; 165; 229].

Оперативною метою збільшення пропозиції щодо залучення вітчизняних та іноземних туристів у гірські території досліджуваного регіону є гірськолижний туризм. Карпати – практично єдиний регіон на території України, придатний для розвитку зимових видів туризму і спорту [232; 354]. Природний потенціал цієї території є досить високим. Центри гірськолижного туризму – Буковель і Славське, користуються значною популярністю далеко за межами України. За оцінками спеціалістів, у Карпатському регіоні впродовж зимового сезону можна охопити рекреаційною діяльністю щонайменше 200–300 тис. осіб. Експерти зазначають: вихід України на світовий ринок з конкурентоспроможним “гірськолижним” продуктом значною мірою визначатиметься перспективністю політики соціально-економічної реконструкції регіону. Практична реалізація такої грамотної політики забезпечила б необхідні соціально та екологічно орієнтовані зміни в різних галузях господарства Карпатського регіону [232]. Значні перспективи розвитку зимового гірського туризму в досліджуваних областях були пов’язані з перспективою проведення зимових Олімпійських та

Параолімпійських ігор 2022 року. Після дискусії між президентом Міжнародного олімпійського комітету (МОК) Т. Бахом, Прем'єр-міністром України А. Яценюком і президентом Національного олімпійського комітету (НОК) України С. Бубки було прийняте рішення, що заявка на Олімпіаду-2022 в нинішніх політичних та економічних умовах в Україні недоречна. Натомість Україна думатиме про заявку на Олімпіаду на 2026 рік [63].

Розвиток пріоритетних напрямів і реалізація стратегічних завдань розвитку туристичної галузі (табл. 2.2) дає можливість збільшити потік відпочивальників у депресивні гірські райони і забезпечити значне поповнення місцевого бюджету. Серед основних перешкод і бар'єрів, що в цілому гальмують становлення сталого туризму в гірських територіях досліджуваного регіону, потрібно виокремити такі:

- нерозвиненість транспортної, туристичної та технічної інфраструктури;
- надмірне туристичне навантаження і нерегульованість туристичного руху у відомих рекреаційних і туристичних місцевостях;
- недостатній розвиток освітньої та інформаційної інфраструктури для пізнавального екологічного туризму, а також слабе інфраструктурне забезпечення різних видів кваліфікованого туризму (піший, велосипедний, водний);
- слабкий контроль за використанням земельних ресурсів і плануванням нових інвестицій у туристичну галузь;
- недотримання стандартів і норм, що стосуються природного середовища (питна вода, стоки);
- недосконала законодавча база, відсутність державних механізмів пільгового кредитування пріоритетної галузі, методів сприяння і заохочення власників садіб до підвищення якісного рівня та комплексності сервісу, особистого навчання та чіткої визначеності статусу садіб сільського та зеленого туризму;
- відсутність інвентаризації туристичних ресурсів, а відповідно, й державного кадастру;
- моніторинг туристичного ресурсу проводиться не систематично;
- немає процедури переведення сільськогосподарських чи лісових земель у рекреаційні;
- немає пільг для розвитку зеленого туризму;
- недостатня реклама гірських територій як туристичного регіону;

- низька екологічна свідомість як значної частини місцевого населення, так і туристів з різних регіонів країни;
- слабе фінансування управління туризму та відповідних програм;
- нестача кваліфікованих кадрів у галузі управління туризмом (в управліннях туризму відчувається “кадровий голод”) [47, с. 155].

Зважаючи на це, пріоритетними напрямками та завданнями управлінської діяльності у сфері туризму гірських територій мають стати дослідження наявних і визначення потенційних можливостей для розвитку гірського туризму; залучення фінансово-економічних ресурсів райдержадміністрацій, сільських та селищних рад, спеціалізованих фондів для реалізації пілотних проектів розвитку туризму гірських територій; стандартизація і сертифікація послуг суб’єктів сільського туризму; створення інформаційно-консультаційних центрів розвитку гірського туризму; кадрове забезпечення гірського туризму; лобювання інтересів суб’єктів туризму гірських територій в органах виконавчої влади; маркетингова та рекламна діяльність у сфері туризму та інше. Слід більше уваги приділити співпраці з бізнес-структурами в туристичній галузі, яка повинна включати участь не лише суб’єктів туристичної діяльності, але й суб’єктів підприємництва суміжних галузей, що обумовлено монофункціональним спрямуванням туризму [98]. Залучення суб’єктів підприємництва суміжних галузей дасть змогу налагодити міжгалузеве співробітництво з максимально можливим дотриманням інтересів усіх учасників бізнесу та забезпечення збалансованого розвитку гірських територій.

Необхідність реформування й ефективного розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій Карпатського регіону має бути усвідомлена на всіх рівнях публічного управління, оскільки це – єдиний найперспективніший шлях розв’язання соціально-економічних проблем цих територій. Однак це в жодному разі не означає, що, форсуючи економічні процеси у цьому напрямі, буде відразу ж досягнуто бажаних результатів. Тут необхідні зважені рішення і продумані практичні дії. У зв’язку з цим, подальший розвиток гірських територій досліджуваного регіону слід вивчати в контексті структурної перебудови всього соціально-економічного комплексу, у перспективній моделі якого рекреаційно-оздоровча й туристична галузі повинні стати одними з профільних.

Перелік пріоритетних напрямів і стратегічних завдань розвитку туристичної галузі гірських територій [382; 389; 391; 392]

Пріоритетні напрями	Стратегічні завдання
Створення цікавої та унікальної туристичної пропозиції на основі туристичного потенціалу гірських територій	Поліпшення наявних туристичних продуктів
	Розвиток нових туристичних продуктів
Забезпечення галузі висококваліфікованими кадрами для обслуговування туристів, управління розвитком туризму	Проведення досліджень з метою визначення потреб галузі в кадрах
	Підготовка нових кадрів для обслуговування туристів
	Підвищення рівня кваліфікації працівників основних та супутних галузей, розвиток туристично-просвітницької діяльності серед населення
Забезпечення сталого розвитку гірських територій та управління туристичним середовищем	Поліпшення комунікаційної доступності до гірських територій, їх атракцій та туристичних продуктів
	Розвиток туристичної інфраструктури на основі врівноваженого розвитку гірських територій
	Охорона навколишнього середовища і збереження історико-культурної спадщини
Формування інституційного оточення та налагодження міжсекторного партнерства	Посилення секторів: влади, бізнесу та громадськості
	Формування міжсекторного партнерства
Створення комплексної системи маркетингу та просування туристичного продукту на внутрішньому і міжнародному туристичних ринках	Формування туристичного іміджу та бренду гірських територій
	Створення туристичного продукту відповідно до потреб туристів
	Статистика та діагностика туристичних потоків
	Створення ринку туристичних послуг
	Аналіз конкурентних ринків
	Промоції та рекламна кампанія
	Нові маркетингові інформаційні технології
	Формування регіонального Інтернет-ресурсу про туристичні послуги гірських територій
	Категоризація туристичних садиб
	Знакування туристичних атракцій
	Маркування туристичних маршрутів

2.3. Механізми забезпечення сталого розвитку гірських територій

Гірські території Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, які є унікальною екосистемою на заході України, вимагають для формування політики їх сталого розвитку розумно використовувати рекреаційні переваги і зберігати їх екологічний феномен. Місцевим органам виконавчої влади важливо було передбачати і враховувати дію тих факторів, що спричиняють загрози екологічної безпеки цих територій, зберегти переваги стартових умов для прогресивних соціально-економічних перетворень, які повинні бути економічно вигідними як для України, так і екологічно сумісними з прилеглими територіями сусідніх країн.

Недостатнє дослідження питань екологічної та соціальної безпеки гірських територій, на противагу широким розвідкам економічного розвитку [125, 126, 127, 135, 144], вимагають розгорнутих досліджень саме цих територій.

Сьогодні проблеми екологічної безпеки набувають особливої актуальності не лише в окремій державі, а й у всьому світі в цілому. Взаємозалежність охорони довкілля й дотримання соціальної безпеки людини були вперше відображені у Стокгольмській декларації 1972 року. Згодом цей принцип було доповнено й розвинуто в інших міжнародних правових документах [17]. Практично всі конституції країн світу, що були схвалені або переглянуті за останні 40 років, містять положення, які стосуються довкілля і проголошують право громадян жити в здоровому й безпечному природному середовищі. На сьогодні базовим законом України, який визначає основи захисту людини та довкілля від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, а отже, і від надзвичайних екологічних ситуацій, є Закон “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру” від 8 червня 2000 р. [304]. У законі визначено основні завдання у сфері захисту територій та його населення:

1) здійснення комплексу заходів щодо запобігання та реагування на надзвичайні ситуації;

2) забезпечення готовності та контролю органів управління у цій сфері, сил та засобів, призначених для запобігання надзвичайним ситуаціям і реагування на них.

Упорядкована державна політика екологічної безпеки гірських терито-

рій вимагає забезпечення стабільності й передбачуваності організованої діяльності, тому вона має базуватися на таких принципах:

- пріоритет екологічних інтересів, взаємна відповідальність населення гірських територій та держави для дотримання екологічної безпеки;
- пріоритет конституційних прав і свобод громадян під час здійснення діяльності із дотримання екологічної та природно-техногенної безпеки;
- дотримання інтересів гірських територій щодо розвитку технологій та впровадження інновацій суб'єктами господарювання;
- визначення загроз інтересам місцевого населення, що тягнуть за собою зниження рівня екологічної безпеки;
- оцінка імовірності, ступеня впливу та контрольованості екологічних загроз, виокремлення факторів ризику й агресивних факторів;
- проведення моніторингу і на його основі системного аналізу всіх компонентів екологічної безпеки гірських територій;
- формування інституційної трансформації, що сприятиме підвищенню рівня екологічної безпеки гірських територій на засадах їх сталого розвитку;
- законність, відповідність державно-управлінських заходів забезпечення екологічної та природно-техногенної безпеки реальним і потенційним загрозам;
- комплексне й достатнє використання сил і засобів забезпечення системної цілісності екологічних заходів [131; 136].

Слід зазначити, що природа гірських територій, зокрема і областей Західного регіону, дуже вразлива до антропогенних навантажень [166; 258]. Серед основних причин ускладнення екологічної ситуації, по-перше, була зміна структури лісів – нераціональне вирубування, зокрема суцільне на гірських схилах (стрімкістю більше ніж 20 градусів), та неефективне лісокористування, які призвели до послаблення традиційної захисної функції лісу. Зменшення лісистості території в гірських ландшафтах до 50–60% становить сьогодні загрозову екологічну небезпеку [292, с. 268].

По-друге, надмірне вирубування гірських лісів, порушення їхньої структури та загальної структури рослинного покриву гірських ландшафтів, незадовільне впровадження прогресивних методів заготівлі деревини в горах, недотримання правил експлуатації лісосік знизило гідрологічну ємність природних екосистем та призвело до порушення гідрологічного режиму та розвитку ерозійних процесів у водозборах, було визначальною причиною розвитку паводків [374]. На це вплинули порушені заплави рі-

чок, забудованих, спрямлених і одамбованих, невикористання старих методів захисту річок та неефективність наявних захисних систем. У кілька разів посилили руйнівну силу водної стихії купи сміття по берегах і у воді річок.

Унаслідок цього після інтенсивних опадів упродовж 1998, 2008 і 2010 років, у басейнах Дністра, Пруту, Тиси та Сірету відбувався катастрофічний підйом рівня води, що призводив до підтоплень та затоплень територій Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей [407]. Виводилися з ладу не тільки функціонуючі об'єкти, а також ті, що лише були відновлені чи споруджені. Зокрема, у результаті інтенсивних опадів 23–27 липня 2008 р. у зонах формування повені кількість опадів становила до 85 мм за 12 годин, а на високогір'ях Карпат досягла 130 мм. Максимальна їх кількість – до 145 мм за 12 годин спостерігалась у басейнах рік Бистриця Солотвинська та Бистриця Надвірнянська на території Івано-Франківської області. Повінь спричинила масове підтоплення сільськогосподарських угідь, руйнування житлових будинків, об'єктів життєзабезпечення населення. Загальна сума збитків перевищувала 7 млрд гривень. Лише в Івано-Франківській області внаслідок повеней 2008 року було підтоплено 258 населених пунктів, пошкоджено 209 автомобільних мостів, стали непридатними до експлуатації 214 км автомобільних доріг та 481 труба водопостачання [236]. Основні перешкоди та бар'єри щодо забезпечення протиповадкових заходів були пов'язані із недостатністю державного фінансування (державні програми часто фінансуються лише на 10–15% від потреб чи від того, що передбачено у бюджеті) та недостатністю інвестицій в водне господарство країни [346].

По-третє, цілу низку негативних екологічних наслідків зумовила інтенсивно-техногенна система ведення сільськогосподарського виробництва на гірських територіях. Надмірне розорювання гірських схилів, перевипас худоби, безсистемне прокладання доріг, використання різноманітних пестицидів, що містять токсичні речовини і важкі метали (як-от ртуть, мідь, залізо тощо), призвели до масштабних ерозійних процесів, забрудненості та деградації гірських ландшафтів, втрати родючості ґрунтів, зниження саморегулювальної здатності агросистеми, а відповідно – її екологічної стійкості [245].

По-четверте, для будь-якої території є екологічна межа щодо використання рекреаційних ресурсів. Однак розміщення і місткість рекреаційних об'єктів гірських територій не завжди враховували їх фізико-географічні

особливості, а фактичне рекреаційне навантаження на ландшафт перевищувало норми їх природної рекреаційної місткості [231].

По-п'яте, неконтрольований розвиток туризму в гірських територіях (як організованого, так і “дикого”) і пов'язане з цим розширення інфраструктури, що відбувається стихійно, також становили суттєву загрозу екологічній безпеці природі і місцевому населенню. Згідно із прогнозами ВТО, обсяги міжнародного туризму в наступні двадцять років зростуть утричі. Відповідно збільшиться й екологічна загроза [49].

Отже, деградація екосистем гірських територій була спричинена насамперед незбалансованим розвитком гірських територій. Сьогодні антропогенний тиск у гірських територіях Західного регіону досягнув критичної межі. Нераціональна антропогенна діяльність призвела до порушення багатовікової динамічної рівноваги екосистеми гірських територій. Такий стан поглиблює негативний вплив на навколишнє середовище і завдає величезних економічних збитків. Якщо не вжити кардинальних заходів щодо захисту природи і раціонального використання ресурсного потенціалу, то екологічна і соціальна безпека населення цих територій буде під загрозою [240, с. 360].

Окрім цього, розвитку головних загроз екологічній безпеці сприяли такі чинники:

- відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз планів і проектів соціально-економічного розвитку гірських територій;
- відсутність ефективно чинних законів про охорону навколишнього середовища гірських територій та підзаконних актів для їхньої ефективної реалізації;
- відсутність постійної й об'єктивної інформації для населення про екологічний стан гірських територій, причин його погіршення, винуватців забруднення й заходів, прийнятих для поліпшення ситуації;
- надзвичайно низький рівень екологічної освіти не тільки населення, а й багатьох керівників підприємств, торговельних, туристичних і оздоровчих установ, державних службовців ОДА і РДА, загальна низька екологічна свідомість і культура;
- відсутність постійно діючого механізму державного контролю за виконанням законів про охорону природи та системи ефективного покарання за заподіяну шкоду навколишньому середовищу [227, с. 266].

Вивчення ситуації щодо природокористування та стану довкілля у гірських територіях потребує здійснення аналізу за такими показниками:

природні умови й ресурси, екологічний стан, рівень економічного й соціального розвитку, структура господарства, демографічна ситуація, екологічне виховання населення, соціально-психологічний клімат тощо [112]. Позитивні результати проведеного екологічного аудиту гірських територій почнуть виявлятися в збалансованому використанні природно-ресурсного потенціалу, поліпшенні стану довкілля, збереженні унікальних елементів довкілля. Екологічний аудит має бути зорієнтований на екосистемний підхід у справі реалізації екологічної політики та управління. І хоча в Україні ухвалено Закон “Про екологічний аудит”, проте, на жаль, багатоцільові функції екологічного аудиту залишаються не регламентованими і тому повною мірою не реалізуються в практиці публічного управління [199; 256, с. 8].

Значну роль у реалізації екологічної та соціальної безпеки населення гірських територій відіграє такий важливий механізм, як екологічний моніторинг, за допомогою якого розробляється екологічний паспорт регіону. Уперше Екологічний паспорт Львівської області був підготовлений у 2006 році і містив звіт за 2005 рік. Згідно з розпорядженням директора департаменту екології та природних ресурсів у Львівській області було підготовлено “Екологічний паспорт Львівської області за 2014 рік” та “Регіональну доповідь про стан навколишнього природного середовища у Львівській області в 2013 р.” [110], які містили розширену екологічну інформацію. В екологічному паспорті подано в табличній формі та у вигляді фотографій інформацію про стан екологічної безпеки. Основними розділами екопаспорта є стан демографічної ситуації у Львівській області, виробничий комплекс, перелік екологічно небезпечних об’єктів, аналіз стану атмосферного повітря, водних, земельних та лісових ресурсів, надра, тваринний та рослинний світ, природно-заповідний фонд, формування екологічної мережі, моніторинг довкілля, державний контроль за додержанням вимог природоохоронного законодавства, міжнародне співробітництво, планування природоохоронної діяльності й визначення найважливіших екологічних проблем регіону, включно і його гірських територій [124].

У Регіональній доповіді про стан навколишнього природного середовища є дані також у текстовому вигляді. Доповідь ілюстровано таблицями, графіками, фотографіями. Регіональна доповідь є складовою частиною Національної доповіді України про стан навколишнього природного середовища. Матеріали до Національної доповіді України готуються згідно із зобов’язаннями, взятими Україною у 1991 р. на Всесвітньому саміті в Ріо-де-Жанейро. Інформацію, викладену в цих виданнях, надали тери-

торіальні органи міністерств і відомств, структурні підрозділи Львівської облдержадміністрації. Звіт про стан довкілля департамент екології та природних ресурсів ЛОДА спрямовує до Міністерства екології та природних ресурсів України, до Львівської обласної ради для опрацювання в комісіях та до Львівської облдержадміністрації. На основі матеріалів “Регіональної доповіді про стан навколишнього природного середовища у Львівській області в 2013 році” та “Екологічного паспорта” був сформований екологічний бюлетень “Екологія Львівщини – 2013”.

Значну роль у реалізації екологічної безпеки гірських територій згідно з результатами роботи [400] має відігравати механізм формування їх екологічного іміджу. На жаль, формування екологічного іміджу рекреаційних ресурсів гірських територій переважно залишається поки що поза увагою осіб, які приймають управлінські рішення щодо розвитку туристично-рекреаційної галузі. За таких умов необхідна розробка механізмів, які дають змогу з’ясувати сильні і слабкі в екологічному розумінні позиції гірських територій, і на основі цього спрямувати вектор планування перспектив їх соціально-економічного розвитку.

Як підкреслили автори робіт [60; 267; 419], здійснення екологічної безпеки гірських територій має відбуватися на основі удосконалення сучасних інструментів регулювання і стимулювання їх соціально-економічного розвитку. Основні проблеми дієвості інструментів реалізації національної екологічної політики полягають у тому, що в Україні в нинішній системі екологічного регулювання фактично не функціонує механізм кредитування природоохоронних заходів, пільгового оподаткування та цінного заохочення еколога-конструктивної діяльності. Не набули необхідного розвитку механізм впливу субсидування на формування екологічної інфраструктури, “зеленої” індустрії, національного ринку екологічних послуг тощо, у тому числі ні екологічний аудит, ані екологічне страхування. Основними недоліками дотримання екологічної безпеки є тривалість і непослідовність формування екологічних заходів, що унеможливорює вчасне розв’язання багатьох проблем, які мають негативні та часто незворотні наслідки; низький рівень адаптованості цих заходів до ринкових умов господарювання; недотримання принципу комплексності, превентивності; ситуативність використання; неузгодженість різних інструментів, невизначеність меж їх дії; негнучкість інструментарію та дисбаланс важелів впливу; відсутність дієвого контролю та відповідальності за екодеструкції.

Через це удосконалення інструментів екологічної безпеки має здійснюватися в напрямках насамперед удосконалення ринкових механізмів у сфері природокористування. Вони мають забезпечити гнучке доповнення системи екологічної безпеки засобами економічного заохочення і прямого стимулювання; запровадження нових ринково-орієнтованих економічних інструментів і розширення на цій основі бази екоресурсного оподаткування; коригування чинної системи економічного регулювання на шляху спрощення її механізму (поступового, у міру економічного розвитку, підняття ставок плати до рівня, більш відповідного реальним економічним збиткам, збільшення частки ресурсних платежів у рамках загального податкового пакета, нарешті, інтеграції в європейську систему економічного механізму природокористування); упровадження екологічних рахунків підприємств та екологічного страхування, упорядкування фінансування природоохоронних заходів та на більш системному оцінюванні ризиків при розробці екологічної політики та її реалізації [205], що також підтверджується результатами роботи [349].

Негативними моментами здійснення екологічної безпеки є також те, що її економічний механізм не спроможний зацікавити товаровиробників у проведенні природоохоронних заходів за рахунок власних коштів, недостатньо ефективно й оперативно реагує на динаміку економічних та екологічних процесів у державі та не поєднується повною мірою іншими економічними показниками і важелями господарської діяльності. На вдосконалення економічного механізму дотримання екологічної безпеки гірських територій та його населення був спрямований Закон України “Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року” [309], який передбачав таке:

- удосконалити режим оподаткування забруднення навколишнього природного середовища, зокрема виробництва, зберігання, транспортування та споживання екологічно небезпечної продукції, яка негативно впливає на навколишнє природне середовище та здоров’я населення;

- удосконалити методику визначення шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів;

- переглянути пільги щодо спеціального використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища з метою їх мінімізації;

- збільшити податкове навантаження на ті види діяльності та форми

споживання, що є екологічно шкідливими для населення, насамперед на шкідливу для здоров'я людей продукцію, ресурсні та екологічні платежі;

– стимулювати розвиток екологічного підприємництва, зокрема виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг природоохоронного призначення.

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності щодо організації та координації заходів охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання й відтворення природних ресурсів з допомогою зазначених інструментів було розроблено і прийнято державні цільові, міждержавні, регіональні, місцеві та інші територіальні програми [35; 136]. Лише впродовж 2006–2007 років у Львівській області здійснено аналіз понад 60 програм, нормативних документів, які так чи інакше стосувалися реалізації засад сталого розвитку гірських територій і Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, прийнятої в Києві у 2003 році з метою міжнародного співробітництва в галузі збереження навколишнього природного середовища гірських масивів Карпат [387]. Для стабілізації стану природного середовища і на основі активних дій щодо інституціоналізації екологічної політики створення умов з метою поступового поліпшення екологічної ситуації в області за рахунок реалізації сучасних природоохоронних заходів, на підставі ст. 6 Закону України від 25.06.1999 р. № 1264-XII “Про охорону навколишнього природного середовища” та рішення Львівської обласної ради від 23.04.2008 р. № 540, урахуваючи висновок постійної комісії з питань екології, природних ресурсів та рекреації, керуючись п. 16 ч. 1 ст. 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, Львівська обласна рада 20 жовтня 2009 р. затвердила “Програму охорони навколишнього природного середовища Львівської області на 2009–2012 роки” [327].

У результаті виконання протипавдовкових робіт, згідно із зазначеною Програмою, у Львівській області впродовж 2011 р. було захищено від підтоплення понад 16 тисяч житлових будинків та сотні гектарів сільськогосподарських угідь у 25 населених пунктах. Будівництво, зокрема, на громадських землях у селах Чайковичі та Мости захистило від підтоплення населені пункти не лише Львівщини, а й Івано-Франківської та Чернівецької областей [29]. Проте відносна величина заходів і механізмів дотримання екологічної безпеки гірських територій та його мешканців у Івано-Франківській та Львівській областях свідчить, що нині неможливо побудувати їх надійну систему безпеки без удосконалення державно-

управлінських механізмів здійснення державної політики дотримання екологічної безпеки.

Згідно з типізацією регіонів України за загрозами соціальної безпеки, розробленої Н. Мезенцовою та О. Штельмах, критичний стан гірських територій Івано-Франківської та Львівської областей визначають насамперед такі фактори, як напруженість на ринку праці, поширення неконтрольованих трудових міграцій, низький рівень життя населення, поширення бідності [239]. Зважаючи на це, соціальну безпеку гірських територій потрібно вивчати як такий стан і тенденції до його змін, за яких забезпечується стабільність та стійкість процесів відтворення населення, належних умов життя особистості, а саме:

- можливість постійно підтримувати на рівні, не нижче за мінімально допустимі норми, основні показники, пов'язані з природним відтворенням населення (народжуваність, смертність, природне зростання тощо), що дасть змогу забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток територій у перспективний період;

- здатність зберігати високий рівень здоров'я населення і не допускати поширення на територію соціально небезпечних захворювань;

- можливість забезпечити достойний рівень життя та якості життя населення, що проживає на території, яка відповідає сучасним світовим стандартам і в остаточному підсумку дасть змогу зберегти популяцію населення та забезпечить стійке економічне зростання;

- підтримка і збереження необхідних параметрів якості соціального середовища, що прямо впливатиме на безпеку життєдіяльності населення;

- здатність протистояти міграційному відтоку населення з території і в допустимих межах підтримувати міграційний процес [207, с. 122].

Аналіз соціальних проблем свідчить, що слаборозвинені економічно гірські території через природні, географічні, історичні та інші фактори мають незадовільну соціальну інфраструктуру, що формує відповідне середовище життєдіяльності людей та значно гірші соціально-економічні умови життя і розвитку, ніж у рівнинних районах. Зокрема, рівень розвитку соціальної інфраструктури гірських територій в Івано-Франківській області становить 81,6%, Львівській області – 76,7% [332]. Унаслідок значного скорочення бюджетного фінансування, неплатоспроможності населення соціальна інфраструктура є у стані занепаду.

Стабільним ризиком соціальної безпеки населення гірських територій Західного регіону є рівень його зайнятості. Ринок праці гірських терито-

рій цих областей специфічний. Належність територій до працenaдлишкових суттєво впливає на стан зайнятості в них. Аналізуючи базові чинники розвитку соціально-економічного комплексу гірських територій, варто зазначити, що, порівняно з природно-ресурсним потенціалом, різноманіття та виключна сприятливість якого визначають його сталий розвиток, використання працересурсного потенціалу потребує удосконалення. Ситуація, що склалася сьогодні на ринку праці гірських територій Західного регіону, вказує на значні втрати людського капіталу, відчутне погіршення його якості [277]. Основними проблемами, що характеризують сучасний стан ринку праці цих гірських територій, є такі:

- надлишкова пропозиція робочої сили та пов'язаний з нею високий рівень безробіття (особливо прихованого);
- зростання масштабів незареєстрованої зайнятості;
- постійна міграція населення.

Суттєво впливає на стан зайнятості відставання гірських територій у розвитку промисловості. Так, за рівнем реалізованої продукції промисловості в розрахунку на одну особу гірські райони відстають від загальнодержавного рівня у десятки разів, а Турківський район Львівської області – більш ніж у тисячу разів. Відповідно, рівень безробіття в гірських районах досліджуваних областей якісно відрізняється від загальнодержавного, перевищуючи його від 1,9 (Турківський р-н Львівської області) до 4,6 раза (Верховинський р-н Івано-Франківської області), а в середньому по гірських районах – у 3,3 раза [46, с. 161 – 162].

Основною проблемою працевлаштування в гірських населених пунктах є надзвичайно обмежена сфера зайнятості, особливо у віддалених від районного центру населених пунктах, де немає жодного підприємства. Через відсутність у них будь-яких підприємств неможливо реалізувати навіть механізм такого заохочення, як надання дотації роботодавцям для працевлаштування безробітних. Недостатня кількість робочих місць, яка часто трансформується в проблему надто низької заробітної плати, змушує місцевих жителів шукати інші джерела заробітку, в тому числі за межами України, де на загал кращі умови та вища оплата праці [407, с. 367].

Характерною для гірських територій Західного регіону є трудова міграція – виїзд на роботу як у Росію, так і у країни Європи [70]. В основному виїжджають на сільськогосподарські (сезонні) та ремонтно-будівельні роботи. Найбільші еміграційні потоки спостерігаються в гірських територіях Богородчанського, Верховинського, Рожнятівського районів Івано-

Франківської області та Турківського, Сколівського районів Львівської області [90].

Поліпшенню соціальної безпеки населення гірських територій може посприяти повернення мігрантів на Батьківщину, однак це потребує додаткової активності з боку низки регіональних інститутів, передусім громадських організацій. Зокрема, М. Долішній зазначав, що в Карпатському регіоні відсутній відповідний інституційний механізм використання і підвищення якості людського капіталу [114]. Недостатня захищеність населення гірських територій Західного регіону соціальними інститутами (зокрема, про це свідчить недовіра до них з боку населення) є однією з найвагоміших причин міграційних процесів, що тут відбуваються.

Частина мешканців гірських населених пунктів сезонно зайнята збиранням дарів лісу (грибів та дикорослих плодів, лісових горіхів) для здавання на переробні підприємства та перекупникам. Альтернативним видом зайнятості для сільського населення гірських малоземельних територій є особисте селянське господарство, яке нині є основним видом зайнятості сільського населення Косівського, Надвірнянського та Рожнятівського районів Івано-Франківської області [395].

Одними з найбільш вагомих джерел утворення робочих місць та вирішення проблем зайнятості населення гірських територій є туризм і рекреація. Це одна з небагатьох галузей економіки, де впровадження нових технологій не призводить до скорочення робочих місць, а навпаки – вимагає збільшення кількості і професійної компетентності персоналу [336, с. 41]. У визначенні впливу цієї галузі на вирішення проблем зайнятості враховуються такі механізми створення нових робочих місць за видами зайнятості:

- пряма зайнятість – забезпечує роботою осіб, що працюють на рекреаційних підприємствах (санаторії, бази відпочинку, готелі, ресторани, магазини для туристів тощо), а також у туристичних агентствах і бюро подорожей;

- непряма зайнятість – створює робочі місця в таких постачальних секторах, як сільське господарство, рибальство і промисловість;

- генерована зайнятість – забезпечує додаткові робочі місця, які підтримуються завдяки витраті доходів, що одержують працівники сфер прямої і непрямой зайнятості;

- зайнятість у будівництві – надає робочі місця, які створюються при будівництві туристичної інфраструктури (це, звичайно, тимчасове явище,

але може бути і довгостроковим у місцях, де туризм лише розвивається) [8, с. 26].

Вважається, що завдяки ефективному використанню цих механізмів одне робоче місце в туризмі створює сім нових робочих місць в інших галузях і секторах, пов'язаних із туризмом корпоративним ланцюгом. У цьому контексті розумної альтернативи рекреації гірських територій просто не існує [39]. Проте поки що стандарти туристичного сервісу гірських територій Західного регіону залишаються невисокими.

Одним із показників соціальної безпеки, котрий у найбільш концентрованому вигляді характеризує якість життя населення гірських територій, є здоров'я. Здоров'я населення є головним показником орієнтованості соціально-економічного та екологічного розвитку цих територій. Слід зазначити, що в усіх високорозвинених країнах світу головним обов'язком суспільства і найважливішим стратегічним орієнтиром соціальної політики, у тому числі у сфері безпеки, є саме збереження та зміцнення здоров'я [211, с. 63]. На жаль, стан здоров'я населення в досліджуваних гірських районах погіршується, що загрожує цьому самобутньому регіону масовою депопуляцією, зменшенням частки працездатного населення, загальним поглибленням депресивності гірських територій тощо. Зокрема, упродовж багатьох років, аж до 2009 р., у гірських районах Львівщини спостерігалася стійка тенденція депопуляції, при цьому темпи природного скорочення були значно вищими порівняно із загальнообласним рівнем [23]. Населення, що залишається в неперспективних селах гірських територій, від недостатності коштів, відсутності робочих місць деградує – зростає кількість наркозалежних та хворих на алкоголізм. Регіональним чинником, особливо в гірських районах, є також йододефіцит – основна причина стійкого зростання ендокринної захворюваності серед дітей і підлітків, яке спостерігається впродовж останніх років. Суттєво погіршує стан репродуктивного здоров'я жителів гірських територій і важка ненормована праця в особистих селянських господарствах, відсутність “живих” грошей, що поряд з нерозвинутістю мережі медичних закладів зумовлює меншу доступність медичних послуг.

За даними Держстату України, мережа лікарняних закладів і ліжок у них різко зменшується. У результаті скорочення ліжкового фонду за рахунок сільських дільничих лікарень, особливо в гірських населених пунктах, хворі опинилися в жахливому становищі, оскільки відстань до найближчої лікарні становить 50–100 кілометрів. У період з 1990–2005 рр.

не було введено жодного амбулаторно-поліклінічного закладу в гірських населених пунктах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей [147, с. 193–194]. Ще більш високими темпами скорочувалася мережа фельдшерсько-акушерських і фельдшерських пунктів охорони здоров'я. Зокрема, мережа останніх, порівняно з 2000 р., зменшилася майже вдвічі [211, с. 72]. Однією з головних причин цього є недофінансування сфери охорони здоров'я, адже вона, як і раніше, фінансується за залишковим принципом. Близько 80 % усіх видатків у сфері охорони здоров'я спрямовується на виплату заробітної плати та оплату комунальних послуг, лише 10 % – для фінансування інвестицій у нове медичне обладнання [4, с. 83].

Отже, важливим напрямом розв'язання соціальної безпеки населення гірських територій Українських Карпат є, передусім, ефективність державного управління охороною здоров'я. Завдання, спрямовані на стратегічне вирішення проблем нерівності в здоров'ї, окреслено в міжгалузевій комплексній програмі “Здоров'я нації” на 2002–2011 роки. Це потребує, насамперед, мінімізувати вплив негативних чинників на стан здоров'я населення [352].

Однією з визначальних функцій соціальної безпеки гірських територій є забезпечення можливостей споживання місцевим населенням усього спектра соціальних благ. Індикаторами рівня соціальної безпеки слід вважати динаміку реального рівня споживання соціальних благ. Він визначається, передусім, спроможністю населення придбати необхідні блага в певному структурному співвідношенні продовольчих та непродовольчих груп товарів у бюджеті домогосподарства [149, с. 12; 430, с. 139]. Проте зменшення доходів на тлі збільшення інфляції через масове вимушене безробіття призводить до падіння платоспроможного попиту населення гірських територій. Так, у структурі витрат населення лише впродовж 2010 р. частка споживання (придбання товарів і послуг) різко впала – від 83,0 до 77,0 % [126, с. 13].

Ключовими чинниками, що живлять негативну тенденцію житлового забезпечення населення гірських територій і повільну динаміку в житловому будівництві, залишаються зниження платоспроможності населення, ускладнений доступ до кредитних фінансових ресурсів та їхня висока вартість, дефіцит оборотних коштів будівельних підприємств, а також різке скорочення капітальних видатків державного та місцевих бюджетів [125, с. 12]. Також слід зазначити, що законодавча невизначеність меха-

нізмів перспективного розвитку гірських територій та недостатнє врахування їх специфіки загострили проблеми соціальної безпеки населення цих територій через занепад житлово-комунального господарства. У цьому секторі сконцентровано істотну кількість проблем, зумовлених його дотаційністю, високою витратністю, нестачею коштів на відновлення інженерних мереж. Фінансування відновлення житлово-комунального господарства здійснюється за рахунок коштів комунальних підприємств та місцевих бюджетів, але ці джерела зазвичай покривають лише поточні витрати, “латання дірок”, не забезпечуючи необхідного рівня комунального споживання [57, с. 187].

Проблемним є водопостачання населених пунктів гірських територій, мережі яких характеризуються значним рівнем зносу та аварійності. Важливо пам’ятати, що більшість наявних мереж були прокладені ще у 1970–1980 рр., що означає необхідність повної їх заміни в найближчі роки [205, с. 67]. Інакше в перспективі чекає раптовий і одночасний вихід з ладу більшості мереж, які вже роками працюють на межі зі зруйнуванням, а періодичні та низькоякісні ремонти не сприяють довготривалому поліпшенню їх стану. Загострює проблему низька якість водних ресурсів, що спричинена забрудненістю території стічними водами, а у деяких випадках навіть фільтратом зі сміттєзвалищ. Особливо ураженими цією проблемою є окремі райони, зокрема Надвірнянський Івано-Франківської області та Сколівський Львівської області. Без залучення додаткових інвестицій ці проблеми неможливо буде розв’язати, а тому потрібно шукати потенційних інвесторів або виділяти значно більші кошти з державного та місцевого бюджетів. Лише ці заходи можуть допомогти запобігти ймовірній катастрофі, на межі якої стоїть система водопостачання, особливо в курортній зоні. У межах програми “Питна вода України” в Івано-Франківській області у 2011 р. було розроблено 20 проектів щодо встановлення системи доочищення води у закладах соціальної сфери – дитячих садках, школах, лікарнях. Для підготовки проектно-кошторисної документації з обласного бюджету виділено 300 тисяч гривень. Загалом на реалізацію фінансування прикарпатських проектів згідно з програмою “Питна вода України” уряд виділив 7 мільйонів гривень [255].

Ключовим орієнтиром державної соціальної безпеки населення гірських територій є рівень їх освітнього та культурного забезпечення. Система освітнього забезпечення гірських територій визначається

двома основними рівнями: дошкільна освіта та виховання і загальна освіта. Розрахунки середньої кількості дітей, що припадають на один освітній заклад, свідчать, що гірські території Західного регіону характеризуються найбільш низьким рівнем інфраструктури. У згаданих територіях інфраструктура дошкільної освіти є нерозвиненою: існує наднизький рівень охоплення інфраструктури на тлі нестачі дошкільних закладів [57, с. 155]. Якщо рівень охоплення дітей дошкільними закладами на Львівщині становив 23 % до кількості дітей відповідного віку, то при цьому наявна значна територіальна диференціація показника, особливо велика різниця в бік перенаповнення: у гірських районах – Турківський (більш як у 2 рази), Самбірський та Старосамбірський (у 1,2–1,3 рази) [164]. Інфраструктура дошкільної освіти потребує істотного поліпшення, особливо в сільській місцевості гірських територій, де більше ніж одна третина закладів розміщені в пристосованих приміщеннях.

Однією з найважливіших ланок освіти є середня загальноосвітня школа, де закладаються основи знань. Загальноосвітня середня школа є базою для формування інтелектуального потенціалу нації. І, звичайно, безпека розвитку цієї ланки освіти створює важливі передумови для збільшення освітнього потенціалу країни в цілому. У населених пунктах зі статусом гірських працюють сотні шкіл. Так, в Івано-Франківській області 225 шкіл, в яких навчається 55821 учень, у Львівській області – 172 школи, в яких навчається 22217 учнів [415, с. 77]. Однак гальмівним чинником розвитку загальноосвітньої школи в гірській місцевості є економічна слабкість їх матеріальної бази, демографічні особливості гірського села, недостатнє педагогічне кадрове забезпечення малочисленних шкіл, віддаленість більшості сіл від адміністративних та культурних центрів.

У тезах Міністерства освіти і науки України “Якісна освіта – запорука самореалізації особистості” (2007 р.) декілька разів підкреслено потребу досліджень регіональних особливостей розвитку освіти, створення оптимального освітнього простору в гірській місцевості [260]. Слід відзначити, що відсутність ефективної системи зайнятості населення, вільних робочих місць у гірському середовищі створює значне соціальне напруження і серед випускників загальноосвітніх шкіл. Вони потрапляють у середовище “безробітних” ще до досягнення повноліття, а там домінують інші соціальні стандарти – привабливий зовні образ “заро-

бітчанина”, який вільний у своєму виборі і має надію на швидке збагачення. У таких умовах повністю втрачаються моральні орієнтири, сенс життя обмежується уявленням матеріального благополуччя як єдиного критерію високого соціального статусу особистості. За твердженням П. Шевчука, “аби підготувати людину до життя в нинішньому столітті, треба сповна усвідомити сутність змін, що приносить новий час, зорієнтувати суспільство і державу на свідоме, послідовне й динамічне їх сприйняття” [426].

Від здатності української освіти, у тому числі й діяльності педагогічних колективів гірських шкіл Українських Карпат, дати гідну відповідь на виклики XXI століття залежатиме доля майбутнього країни. Важливе значення має чітке профорієнтаційне спрямування школярів на обрання і здобуття ними тих майбутніх професій, які б дали змогу їм у майбутньому забезпечити гідний соціально-економічний рівень життя і матеріального добробуту. У цьому плані важко переоцінити роль гірської школи, яка мала б стати осередком передпрофесійної підготовки майбутніх фахівців у галузі сільського й екологічного туризму, сфери обслуговування, пов’язаної безпосередньо з ними. Окрім того, це значною мірою залежатиме від бажання самих місцевих мешканців, адже не секрет, що бажання працювати, а головне – постійно мешкати на селі, тим більше в гірському, виявить не кожен [61, с. 85; 257; 388].

На школу в гірській місцевості покладаються великі завдання, бо вона повинна стати і культурним центром, популяризатором народних звичаїв й обрядів, очолити культурно-просвітницьку роботу в селі. У зв’язку з ліквідацією в багатьох гірських селах клубів і бібліотек, ця робота набуває особливого значення. Учителі шкіл готують для односельців літературні вечори, концерти, збирають фольклорний матеріал. Слід зазначити, що матеріальне становище сільських закладів культури в гірській місцевості є вкрай незадовільним: більшість із них потребують капітального ремонту, а деякі клубні, бібліотечні приміщення аварійні. Нерідко ці заклади розташовуються у непристосованих приміщеннях [350]. Великою проблемою залишається опалення закладів культури, адже кількість неопалюваних узимку перевищує 50% [314].

Проведений аналіз дієвих механізмів та наявних інструментів розв’язання проблем гірських територій виявив їх неефективність, що, на нашу думку, потребує удосконалення, зокрема застосування систем-

но-комплексного підходу в реалізації державної гірської політики, яка має ґрунтуватися на використанні таких інструментів, як ринкові методи регулювання, інвестиційна діяльність, бюджетне фінансування об'єктів соціальної сфери.

Найвища насолода – зробити те, що на думку інших, ви зробити не можете
Уолтер Беджот

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Удосконалення механізмів публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій

Аналіз рівня економічного, соціального та екологічного стану розвитку гірських територій Закарпатської, Львівської, Чернівецької та Івано-Франківської областей, який було здійснено у підрозділах 2.2 та 2.3 монографії, порівняно із основними засадами сталого розвитку, поданими у роботі [192], виявив таке:

- економічне середовище гірської частини цих областей за своєю структурою та рівнем розвитку надалі не забезпечує економічного благополуччя населення, наявний високий рівень безробіття, господарське використання природних ресурсів є неефективним;
- зростають соціальні проблеми: депопуляція, старіння населення, втрата культурної спадщини;
- досить повільно й неінтегровано вирішуються екологічні проблеми;
- чинна державна й регіональна політика та стратегія щодо сталого розвитку гірських територій не дала очікуваних результатів.

Отже, проведенню сучасної державної гірської політики європейського рівня якості явно не вистачає системності. Відсутність системності у формуванні державної політики щодо соціально-економічного розвитку гірських територій – одна з причин неефективності використання комплексного механізму щодо публічного менеджменту [99, с. 249], зокрема правових, адміністративних, економічних та інформаційних. У табл. 3.1 подано інформацію щодо запропонованих автором удосконалень зазначених механізмів публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій Карпатського регіону, у якому, окрім кроків щодо кожного із комплексного механізму, запропо-

новано конкретні їх дії, тобто їх спрямованість, забезпеченість а також кінцеву мету та умови виконання.

Таблиця 3.1

Удосконалення комплексного механізму щодо публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій

Види механізм.	Інструментарій механізмів	
Правовий механізм	Спрямований на	Чіткий законодавчий розподіл повноважень, відповідальності між різними рівнями управління: загальнодержавним, регіональним і місцевим
		Чітке формулювання та юридичне закріплення пріоритетів, у реалізації яких зацікавлені як держава, так і регіон, а також визначення ресурсів, які сторони зобов'язуються скерувати на реалізацію програм соціально-економічного розвитку гірських територій
		Правове забезпечення формування та реалізації державної гірської політики відповідно до кращого європейського та світового досвіду
		Запровадження єдиних критеріїв моніторингу соціально-економічного розвитку гірських територій
	Має забезпечити	Спрощення дозвільної системи, з усуненням бар'єрів для здійснення підприємницької діяльності; прискорення імплементації принципів європейської політики у сфері підприємництва, недопущення неправомірного втручання органів влади в діяльність суб'єктів господарювання в гірській місцевості
		Узгодженість норм Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” із всіма елементами законодавчої бази щодо прогнозів, планів, показників (індикаторів), засобів, часу здійснення програм розвитку гірських територій за встановленими пріоритетами їх розвитку
		Прийняття двох законів: 1) концептуального рівня “Про основи державної гірської політики”, 2) спеціального, що містить конкретні інструменти регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій з умовною назвою “Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку гірських територій”
	Сприятиме	Внесенню певних змін і доповнень до загального і спеціального законодавства України, що здійснює регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій
		Прийняттю нормативно-правового акту, який би унормував механізм державного регулювання соціально-економічним розвитком гірських територій, забезпечив чіткість розуміння і використання засобів правового впливу держави на розвиток цих територій
		Правомо забезпеченню здійснення екологічної регламентації просторового освоєння рекреаційних ресурсів
		Удосконаленню укладання угод (контрактів) регіонального розвитку, які зможуть дозволити значною мірою подолати бюджетні обмеження за рахунок поєднання ресурсів регіону – інтелектуальних, фінансових, організаційних – з державними ресурсами
		Оновленню та доповненню нормативно-правової бази державного регулювання процесу розвитку гірських територій, яка має визначати законодавче закріплення поняття депресивних регіонів, до яких належать гірські території, та їх класифікація

Види мех.	Інструментарій механізмів	
Правовий механізм	Встановлюватиме	<p>Кінцеву мету удосконалення законодавства з питань нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку гірських територій, яке має відбуватися з урахуванням принципу соціальної доцільності, що потребує впорядкованості правової бази і, на цій основі, забезпечувати позитивну динаміку показників сталого розвитку гірських територій</p> <p>Умови адаптації правових, економічних, соціальних норм, гарантій, стандартів до європейських та світових вимог гірської політики</p>
	Передбачатиме	<p>Прийняття додаткових законодавчих та регулятивних актів, спрямованих на стимулювання діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення ефективного і стабільного розвитку гірських територій</p>
		<p>Приведення законодавства України у відповідність до вимогами документів Ради Європи та Європейського Союзу, що визначають принципи гірської політики та соціально-економічного розвитку гірських територій</p>
		<p>У новому законі “Про розвиток гірських територій в Україні” на основі опрацювання світового досвіду розвитку гірських районів закласти регламентувальні норми для запобігання поглибленню соціально-економічного занепаду гірських районів, створення належних умов для розвитку гірської території, а не окремих населених пунктів</p>
		<p>Розроблення і прийняття Закону України “Про території перспективного розвитку”, в якому унормувати порядок визначення, правові й економічні основи статусу і функціонування території перспективного розвитку, включно і гірських територій</p>
Адміністративний механізм	Спрямований на	<p>Прийняття відповідних управлінських рішень для визначення та подолання наявних проблемних ситуацій щодо соціально-економічного розвитку гірських територій</p>
		<p>Розробку і реалізацію стратегій розвитку гірських територій, які мають визначати тенденцію їх сталого розвитку</p>
	Має забезпечити	<p>Розробку галузевих програм із заходами підтримки гірських територій, програм та проєктів підтримки гірських територій, природні умови в яких підлягають особливій охороні (у тому числі – зони екологічного лиха), спеціальних програм підтримки розвитку гірських територій тощо</p>
		<p>Укладання регіональних угод, що формують інститут контрактних відносин, міжвідомче співробітництво та міжсекторне партнерство у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій</p> <p>Створення умов для залучення іноземних і вітчизняних інвестиційних та кредитних коштів на реалізацію інноваційних проєктів, а також перехід до застосування міжнародних стандартів у рекреаційному і курортному процесі</p> <p>Ефективне управління діяльністю підприємств, розташованих у гірській місцевості, яке передбачає прийняття оптимальних управлінських рішень, спрямованих на вирішення поставлених завдань, та їх реалізацію при мінімізації сукупних ресурсів і максимізації якості кінцевого результату</p>

Види мех.	Інструментарій механізмів	
Адміністративний механізм	Сприятиме	Створенню умов прискореного розвитку перспективних галузей соціально-економічного комплексу гірських територій
		Розробці кластеризації виробництва, яка значною мірою повинна забезпечити перехід від прямого втручання органів державної влади, шляхом залучення інших управлінських секторів, за умов забезпечення їх інтересів, що будуть спрямовані на формування нових територіально-виробничих форм господарського комплексу гірських територій
		Обґрунтуванню економічних методів реалізації політики освоєння рекреаційного потенціалу гірських територій та шляхів їх удосконалення
		Виробленню заходів щодо об'єднання курортно-рекреаційних ресурсів гірських територій в єдиний господарський комплекс з режимом господарювання, який має здійснюватися за рахунок натуральних багатств з неодмінною умовою збереження їх природно-ресурсного потенціалу
		Удосконаленню організаційної та адміністративної діяльності місцевих органів виконавчої влади у сфері управління розвитком соціально-економічного комплексу гірських територій
	Встановлюватиме	Сприятливі організаційні та економічні умови для функціонування соціально-економічного комплексу гірських територій
		Послідовність етапів здійснення стратегії соціально-економічного розвитку цих територій Усі організаційні та розпорядчі дії, які є взаємозалежними і в сукупності забезпечують виконання досягнення поставлених цілей
	Передбачатиме	Координацію діяльності всіх суб'єктів господарювання, яка повинна забезпечити гармонізацію їх інтересів і сприятиме зростанню економічного потенціалу гірських територій
		Запровадження механізму поетапної реалізації першочергових завдань соціально-економічного розвитку гірських територій
Підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади і місцевого самоврядування із широкими громадськими колами і, насамперед, вченими-екологами, яке сприятиме процесу забезпечення сталого розвитку гірських територій регіону		
Економічний механізм	Спрямований на	Створення ефективної соціально-економічної системи ринкового типу, яка забезпечить матеріальний добробут місцевого населення й екологічну безпеку гірських територій
		Забезпечення пропорційності розвитку усіх елементів ресурсного потенціалу гірських територій та їх узгодженості із планами соціально-економічного розвитку
		Запровадження наукової обґрунтованості, оптимальності, ефективності, єдності і взаємозв'язку всіх заходів бюджетно-фінансової політики, оптимального сполучення ринкових і неринкових фінансових інструментів
		Надання окремих субвенцій місцевим бюджетам на розвиток гірських територій; фінансування інвестиційних проектів безпосередньо з державного бюджету в рамках інших програм; фінансування з обласних бюджетів у частині бюджету розвитку; залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, коштів міжнародних фондів і організацій

Види мех.	Інструментарій механізмів	
Економічний механізм	Має забезпечити	Рациональне використання ресурсного потенціалу гірських територій
		Запровадження необхідної інвестиційної підтримки гірських територій, оптимальне використання наявних природних, насамперед рекреаційних ресурсів
		Можливості довгострокового розміщення інвестицій під гарантії держави
		Фінансування заходів соціально-економічного розвитку гірських поселень за рахунок виконання галузевих та окремих бюджетних програм (субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, стабілізаційний фонд тощо)
	Сприяє	Переорієнтації економіки гірських територій на переважний розвиток рекреаційно-туристичної галузі
		Застосуванню потенціалу і капіталу приватних партнерів у сфері економічної та соціальної діяльності, залученню коштів приватних партнерів у розвиток об'єктів державної, комунальної власності і зменшенню бюджетних видатків на розвиток та запровадження нової інфраструктури
	Встановлюватиме	Чітке співвідношення між ринковими і державними механізмами регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій, яке повинно враховувати регіональні особливості, а сама сутність взаємозв'язку цих механізмів має полягати в тому, що держава повинна регулювати ті сфери і процеси, на які ринок впливає недостатньо або малоефективно
		Реалістичність чинників, що формують ресурсний потенціал гірських територій, які повинні мати конкретну практичну спрямованість
Передбачає	Посилення зацікавленості місцевих органів влади у залученні якомога більше самостійних ресурсів, зростанні ролі власних джерел наповнення місцевих бюджетів для реалізації державної гірської політики	
	Визначення оцінки відповідності ресурсного потенціалу гірських територій поставленим задачам їх соціально-економічного розвитку	
	Організацію контролю за встановленням і застосуванням економічно обґрунтованих цін і тарифів на послуги, що їх надають курортні установи відповідно до рівня сертифікації діючих об'єктів	
Інформаційний механізм	Спрямований на	Отримання інформації про хід виконання планових завдань соціально-економічного розвитку гірських територій (даних оперативного, статистичного, бухгалтерського обліку), виявлення відхилень від установлених показників роботи й аналізу їх причин
		Забезпечення чіткого виконання функцій органів державного управління соціально-економічним розвитком гірських територій
		Формування та підтримку сприятливого позитивного іміджу рекреаційно-туристичних ресурсів гірських територій, інформування споживачів про можливості та переваги відпочинку на цих територіях
	Має забезпечити	Виявлення факторів, які перешкоджають реалізації стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій
		Здійснення аналізу за такими показниками: природні умови і ресурси, екологічний стан, рівень економічного і соціального розвитку, структура господарства, демографічна ситуація, екологічне виховання населення, соціально-психологічний клімат тощо
Прогнозу оцінку динаміки попиту щодо рекреаційних послуг		

Види мех.	Інструментарій механізмів	
Інформаційний механізм	Сприятиме	Популяризації охорони навколишнього середовища й ефективного господарювання природними ресурсами
		Підтримці політики, спрямованої на забезпечення соціального розвитку гірських територій, зайнятості і соціального захисту його населення
		Реалізації заходів, завданням яких є популяризація здоров'я, освіти і навчання населення гірських територій
	Встановлюватиме	Упорядкованість проведення соціологічних досліджень (збір первинної інформації), обробка статистичної інформації (аналіз вторинної інформації); пропозиції заходів формування і вдосконалення інформаційного простору гірських територій у контексті просування рекреаційно-туристичного продукту
	Передбачатиме	Запровадження механізму моніторингу стану економіки гірських територій, який має здійснюватися шляхом порівняння поточних значень індикаторів, згідно зі встановленими певними нормативними, базовими чи пороговими величинами, які відображають відповідно розрахунковий, початковий чи критичний стан економічного розвитку цих територій
		Застосування механізму контролю ходу виконання запланованих заходів органами місцевої влади, відповідних результатів та їх наслідків
Удосконалення системи інформування громадськості шляхом, зокрема, поліпшення та розвитку доступних для громадськості джерел інформації (публікації, вебсторінки державних органів тощо)		

Поліпшити наявний соціально-економічний стан гірських територій можна лише шляхом удосконалення всіх механізмів впливу на ефективне використання наявних ресурсів, що забезпечить гармонізацію інтересів усіх суб'єктів господарювання і сприятиме зростанню економічного потенціалу гірських територій.

Правовий механізм. Інструментом публічного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій є чіткий законодавчий розподіл повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між різними рівнями управління: загальнодержавним, регіональним і місцевим. Він має забезпечувати активізацію господарської діяльності, запроваджуючи нові виробничі відносини і впливаючи на поліпшення використання їх природно-ресурсного та економічного потенціалу; створювати умови прискореного розвитку перспективних галузей соціально-економічного комплексу гірських територій, зокрема залучення іноземного капіталу в рекреаційно-туристичну галузь, а також здійснювати державне регулювання, спрямова-

не на ліквідацію локальних екологічних криз та створення належних умов для життєдіяльності населення на гірських територіях.

Для здійснення державної гірської політики необхідно формувати сприятливе підприємницьке середовище [107, с. 86]. Для цього слід забезпечити спрощення дозвільної системи, з усуненням бар'єрів для здійснення підприємницької діяльності; прискорити імплементацію принципів європейської політики у сфері підприємництва для зниження рівня політизації регіональних і місцевих органів виконавчої влади, не допускати неправомірне їх втручання у діяльність суб'єктів господарювання; організувати фінансування з державного та місцевих бюджетів у повному обсязі заходів у межах регіональних та місцевих програм розвитку підприємництва.

Одним з дієвих інструментів щодо стимулювання соціально-економічного розвитку гірських територій пропонуємо заходи вдосконалення укладання угод (контрактів) регіонального розвитку. Дослідження світового досвіду дає змогу втілювати ідею укладання таких угод у ст. 4 та 5 Закону України “Про стимулювання регіонального розвитку”, та визначити механізм їх впровадження згідно з Постановою КМУ від 23 травня 2007 р. за № 751 “Про затвердження Порядку підготовки, укладання та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди” [303; 318]. Регіональні угоди зможуть дозволити значною мірою подолати бюджетні обмеження за рахунок поєднання ресурсів регіону – інтелектуальних, фінансових, організаційних – з державними ресурсами. Вони сприятимуть тому, що в межах цього регіону держава діятиме з урахуванням пріоритетів діяльності регіональної влади і навпаки. Основна мета їх запровадження має полягати в необхідності чітко сформулювати та юридично закріпити пріоритети, у реалізації яких зацікавлені як держава, так і регіон, а також визначити ресурси, які сторони зобов'язуються скерувати на реалізацію програм (включно і програм соціально-економічного розвитку гірських територій) згідно з вписаними в угоді пріоритетами.

Серед перешкод, які унеможливають подальше соціально-економічне зростання гірських територій, слід виокремити проблеми недостатньої розробки моніторингу їх розвитку, відсутність чітких алгоритмів його проведення. У Постанові КМУ “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року” [300] зазначено, що результати реалізації стратегій і програм соціально-економічного розвитку територій мають визначатися шляхом проведення моніторингу виконання угод щодо регіонального розвитку, програм подолання депресивності

окремих територій, інших заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади. Для цілей здійснення ефективного моніторингу соціально-економічного розвитку гірських територій необхідно мати єдиний критерій, за яким можна оцінити реальний стан економіки й соціальної сфери цих територій та визначити завдання їх подальшого розвитку.

Адміністративний механізм. Потребують удосконалення такі механізми організаційно-управлінської діяльності місцевих органів влади, які дають можливість з'ясувати наявні перешкоди і бар'єри в підготовці та реалізації проектів соціально-економічного розвитку гірських територій; визначити шляхи ефективного використання наявних місцевих природних і людських ресурсів; мінімізувати можливі негативні впливи, обмеження, ризики; узгодити напрями створення та розвитку перспективних форм виробничої діяльності; створити сприятливі умови розвитку людського потенціалу в цілому. Йдеться насамперед про проведення системи заходів консультативного та інформаційного характеру, а також прийняття відповідних управлінських рішень, спрямованих на визначення та подолання наявних проблемних ситуацій у реалізації стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій.

У сучасних умовах підвищенню ефективності управлінської діяльності у справі реалізації загальної державної підтримки соціально-економічного розвитку гірських територій має сприяти організаційний механізм [54], який тотально чи селективно потрібно реалізовувати за такими основними напрямками: розробка галузевих програм із заходами підтримки гірських територій, програм та проектів підтримки гірських територій, природні умови в яких підлягають особливій охороні (у тому числі зони екологічного лиха); запровадження необхідної інвестиційної підтримки гірських територій; спеціальні програми підтримки розвитку гірських територій тощо.

Серед інструментів поліпшення державного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій значну роль повинно відігравати відповідне фінансування. Реалізація управлінських рішень завдяки цьому має зводитися до наукової обґрунтованості, оптимальності, ефективності, єдності і взаємозв'язку всіх заходів бюджетно-фінансової політики, оптимального сполучення ринкових і неринкових фінансових інструментів. Пріоритетним напрямом управлінської діяльності має стати запровадження багатоканального (змішаного) типу фінансування соціально-економічної інфраструктури гірських територій, який передбачатиме державні гарантії, спільне фінансування та державне кредитування приватних агенцій. Створення ефективного фінансування розвитку гірських територій забезпечить

досягнення пріоритетних стратегічних і тактичних цілей в основних галузях їх господарського комплексу, значно поліпшить якість інфраструктурних послуг та сприятиме розширенню доступу до них.

Важливе значення для підвищення ефективності соціально-економічного розвитку гірських територій набувають такі методи, як бюджетне регулювання розвитку цих територій і пряме державне інвестування, які є взаємообумовленими і впливатимуть на результативність один одного. Слід зазначити, що реформування інвестиційного процесу є дуже важливим, оскільки економічні умови для розвитку пріоритетних і перспективних галузей гірських територій необхідно створювати насамперед на місцевому рівні. Суттєвою допомогою з боку держави має стати фінансування заходів соціально-економічного розвитку гірських поселень за рахунок виконання галузевих та окремих бюджетних програм (субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, стабілізаційний фонд тощо). Окрім того, значна частина конкретних проблем соціально-економічного розвитку гірських територій може вирішуватися через фінансування з державного та місцевих бюджетів заходів, що передбачені угодами регіонального розвитку.

Ознайомлення з досвідом зарубіжних країн дає підстави стверджувати, що, формуючи доходну базу місцевих бюджетів, на етапі нестабільності і незначущості власних доходних джерел не слід обмежувати роль державних дотацій та субвенцій, однак загальним стратегічним напрямом має бути посилення зацікавленості місцевих органів влади у залученні якомога більше самостійних ресурсів, зростанні ролі власних джерел наповнення місцевих бюджетів [449, 454].

Важливою умовою успіху соціально-економічного розвитку гірських територій є застосування контролю ходу виконання запланованих заходів органами місцевої влади, відповідних результатів та їх наслідків. Це необхідна умова ефективності соціально-економічної політики, яка спрямована на недопущення зловживань і помилок з боку органів публічного управління. Йдеться про створення інститутів контролю за діяльністю влади [1]. Такими інститутами могли б стати, зокрема, аналітичні та експертні неурядові організації.

Економічний механізм. Згідно з вітчизняним досвідом виявлено, що чинні економічні механізми публічного менеджменту розв'язання проблем гірських територій не є достатньо ефективними. Зокрема, більшість затверджених програм соціально-економічного розвитку цих територій

не виконується в повному обсязі, в тому числі через недофінансування як з боку держави, так і з боку місцевих органів влади. Низькою є ефективність галузевих програм. Висока динаміка навколишнього середовища гірських територій унеможливорює достатньо надійно спрогнозувати та передбачити всі тенденції їх розвитку, обмеженість ресурсів потребує посилення уваги місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування до подальшого удосконалення наявних інструментів державного регулювання процесу соціально-економічного розвитку цих територій.

Із урахуванням наявних у гірських територіях областей Західного регіону природного, економічного, трудового потенціалів, їх історичних і географічних особливостей, стратегічна мета перспективного розвитку цих територій має полягати в тому, аби на основі оптимального використання наявних природних, насамперед рекреаційних ресурсів, створити ефективну соціально-економічну систему ринкового типу, яка забезпечить матеріальний добробут місцевого населення й екологічну безпеку гірських територій.

Досягнення поставленої мети вбачаємо у запровадженні поетапної реалізації першочергових завдань. На найближчий період основними пріоритетами соціально-економічного розвитку гірських територій повинні стати лісопромисловий комплекс, рекреаційно-туристична галузь, аграрний сектор, невиробнича сфера, охорона довкілля, збереження і відновлення історико-культурної спадщини. Створення необхідних умов для розвитку цих галузей і сфер людської діяльності зможе забезпечити підйом їх загального соціально-економічного рівня, який має визначатися не лише загальнодержавними інтересами, але й потребами та інтересами саме гірських територій, суб'єктів господарювання, які тут розміщені, і населення, яке тут проживає.

На основі аналізу сучасного стану освоєння рекреаційного потенціалу гірських територій Карпатського регіону, прогновної оцінки динаміки попиту на рекреаційні послуги та підходів, визначених у роботі В. Шмагіної [428], пропонуємо такі кроки вдосконалення формування ринку рекреаційних послуг:

- провести дослідження соціально-економічних факторів формування рекреаційної політики в Карпатському регіоні;
- визначити основні напрями рекреаційної політики (санаторно-курортної сфери, туризму, інфраструктури тощо);
- здійснити екологічну регламентацію просторового освоєння рекреаційних ресурсів;
- розробити механізм інвестиційного забезпечення розвитку рекреаційного комплексу гірських територій;

– обґрунтувати економічні методи реалізації політики освоєння рекреаційного потенціалу гірських територій та шляхів їх вдосконалення.

Реалізація планів розвитку курортно-рекреаційної галузі неможлива без вирішення проблем суміжних галузей – агропромислової (забезпечення екологічно безпечною харчовою продукцією не тільки населення, але й потенційно численних відпочивальників), наведення елементарного санітарного порядку в зонах відпочинку, безперебійне забезпечення роботи водопроводів, каналізації, електромережі, транспорту тощо. Отож основними пріоритетами подальшого розвитку курортно-рекреаційного потенціалу гірських територій Закарпатської, Чернівецької, Львівської та Івано-Франківської областей мають стати розвиток матеріально-технічної бази, створення умов для залучення іноземних і вітчизняних інвестиційних та кредитних коштів на реалізацію інноваційних проектів, а також перехід до застосування міжнародних стандартів у рекреаційному і курортному процесі. Важливу роль при цьому має відіграти контроль за встановленням і застосуванням економічно обґрунтованих цін і тарифів на послуги, що їх надають курортні установи відповідно до рівня сертифікації об'єктів [49; 51, с. 35]. Реалізація вказаних заходів дасть змогу посилити темпи розвитку рекреаційно-туристичної сфери гірських територій, проводити активну загальнодержавну політику в цій важливій складовій частині економіки України.

У зв'язку з цим, для підвищення ефективності рекреаційної діяльності в умовах гірських територій мають стати також заходи щодо об'єднання курортно-рекреаційних ресурсів цих територій в єдиний господарський комплекс з режимом господарювання, який має здійснюватися за рахунок їх натуральних багатств з неодмінною умовою збереження природно-ресурсного потенціалу. Саме створення сучасного рекреаційно-туристичного господарства – комплексу підприємств, установ й організацій, що взаємодіють між собою та забезпечують функціонування й розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури, займаються експлуатацією територіально-ресурсного потенціалу для задоволення потреб населення в організації відпочинку, санаторно-курортного лікування та туристичного обслуговування, є, на нашу думку, одним із шляхів підвищення ефективності використання рекреаційно-туристичного потенціалу гірських регіонів.

Отож із важливих інструментів забезпечення сталого розвитку рекреаційно-туристичної галузі мають стати кластери, які значною мірою повинні сприяти переходу від прямого втручання органів державної влади, шляхом залучення інших управлінських секторів, за умов забезпечення їх

інтересів, що будуть спрямовані на розвиток цієї галузі (рис. 3.1). На сьогодні в регіонах України, зокрема в Івано-Франківській області, було створено низку кластерів [185; 383, с. 294], однак не було використано їхніх потенційних переваг, тобто їхня діяльність виявилась абсолютно невідчутною для соціально-економічного розвитку території. Можна стверджувати, що не було враховано багатьох позитивних можливостей цього методу, який показав свою суттєву перевагу в закордонній практиці [196; 200; 243; 343].

Рис. 3.1. Структура рекреаційно-туристичного кластеру [196; 243]

Одним із ефективних заходів сприянню розвитку підприємництва слід вважати використання концесій [121, с. 52]. Зокрема, концесій на вже наявні об'єкти, на будівництво та модернізацію інфраструктурних об'єктів, на передачу державного і комунального майна в управління приватному партнерові. Слід зазначити, що застосування концесій як перспективної форми підтримки підприємництва має сприяти можливості довгострокового розміщення інвестицій під гарантії держави; забезпеченню необхідного фінансування інфраструктури та її оснащення сучасним обладнанням; застосуванню потенціалу і капіталу приватних партнерів у сфері економічної та соціальної діяльності; залученню коштів приватних партнерів у розвиток об'єктів державної, комунальної власності; зменшенню бюджетних видатків на розвиток та запровадження нової інфраструктури.

Слід зазначити, що підвищення ефективності соціально-економічного розвитку гірських територій потребує застосування механізмів, які мають забезпечити сталий розвиток їх лісового господарства. Використовуючи підходи роботи Т. Будякова [47, с. 234], пропонуємо заходи щодо створення умов сталого розвитку гірських територій Львівської, Закарпатської, Чернівецької та Івано-Франківської областей:

- перехід від суцільного вирубування лісу до планово-вибіркових;
- проведення лісонасаджень і коректування природного відновлення лісів відповідно до природних умов (грунти, експозиція, опади тощо);
- належне фінансування, яке повинно бути забезпечено для виконання важливих заходів, передбачених законодавством та програмами, зокрема впровадження екологічно безпечних технологій лісозаготівель, наприклад, повітряно-трелювальних установок;
- удосконалення оцінки впливу лісогосподарської діяльності (особливо вирубування) на біорізноманіття – проведення такого оцінювання під час розробки програм управління лісовими господарствами;
- заборону приватизації земель лісового фонду.

Важливе значення також має реструктуризація системи лісового господарства та усунення поєднання в особі лісогосподарських підприємств несумісних функцій. Так, для удосконалення діяльності лісових господарств потрібно здійснити відповідні зміни для того, щоб зробити захист та відновлення лісу привабливими для лісочористувачів. Вказані кроки вже сприяли позитивним змінам у вирішенні цього питання [48].

Пріоритетними заходами щодо соціально-економічного розвитку гірських територій мають стати соціальний розвиток села та створення

належних сприятливих умов для розвитку органічного сільського господарства, прибуткового для місцевого населення. Зрозуміло, що більшість наявних проблем не можна було вирішити лише за допомогою ринкового механізму, тому необхідна суттєва підтримка галузі з боку держави та запровадження дієвого механізму її державного регулювання.

Ми погоджуємося з думкою Т. Будякової [47, с. 233; 333], що в умовах спаду виробництва сільськогосподарської продукції, який набрав загрозливого характеру для гірських територій, головними інструментами регулювання сільськогосподарського виробництва мають стати такі:

- пряма державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників, незалежно від їх форм власності;
- послідовна реалізація принципу аграрного протекціонізму щодо вітчизняних товаровиробників;
- удосконалення системи оподаткування сільськогосподарських підприємств;
- ліквідація диспаритету цін;
- удосконалення системи кредитування, зокрема розвиток іпотеки;
- розвиток дорадництва.

Для успішного вирішення проблем соціально-економічного розвитку гірських територій повинно бути запроваджено відповідну систему моніторингу стану їх економіки [73, с. 167]. Він має здійснюватися шляхом порівняння поточних значень індикаторів, згідно зі встановленими певними нормативними, базовими чи пороговими величинами, які відображають відповідно розрахунковий, початковий чи критичний стан економічного розвитку цих територій. При цьому показники сталого економічного розвитку гірських територій повинні характеризувати як структуру, рівень і темпи розвитку їх економіки, так і стан соціальної сфери та навколишнього середовища. Суттєву увагу саме слід приділити механізму моніторингу та прогнозування факторів, що визначають загрози сталого розвитку гірських територій [42, с. 35]. Цей моніторинг повинен базуватися на поєднанні двох підходів: територіально-диференційованого та прояву загальних тенденцій розвитку національної економіки на рівні регіону, при цьому необхідно використовувати показники загроз сталого розвитку та кількісних параметрів граничних значень. Мета такого моніторингу – інформаційне забезпечення чіткого виконання функцій органів державного управління.

Отже, досягнення економічного зростання аграрного сектора гірських територій потребує чітких пріоритетів і механізмів здійснення державної

гірської політики, які мають забезпечити комплексне вирішення їх виробничих та соціальних проблем.

Інформаційний механізм. Ураховуючи специфіку рекреаційно-туристичного продукту та характер функцій, що покладаються на органи місцевого управління, важливим механізмом просування цього продукту має стати формування та підтримка сприятливого іміджу рекреаційно-туристичних ресурсів гірських територій, інформування споживачів про можливості та переваги відпочинку на цих територіях.

У зв'язку з тим, що значною мірою процес сталого соціально-економічного розвитку гірських територій гальмує вузька спеціалізація місцевої промисловості і її орієнтація на природоексплуатуючі галузі матеріального виробництва, зокрема на лісову сировину, то значної уваги потребує переорієнтація економіки цих територій на переважний розвиток рекреаційно-туристичної галузі. Рекреація як економічно вигідна галузь господарювання має всі підстави зайняти в перспективі одне з провідних місць у структурі господарського комплексу гірських територій. Сьогодні надзвичайно актуальним є питання обґрунтування стратегії освоєння рекреаційного потенціалу гірських територій і запровадження ефективних механізмів її практичної реалізації. І хоча розвиток рекреаційно-туристичної галузі упродовж останніх років характеризувався позитивною та постійною динамікою, проте, володіючи багатим рекреаційним і туристичним потенціалом, маючи значні передумови для формування високорозвинутого рекреаційно-туристичного господарства, ці потенційні можливості й ресурси гірських територій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей України реалізовувалися не повною мірою. Зокрема, потужний рекреаційний потенціал, освоєння якого могло б дати відчутну економічну й соціальну вигоду, використовувався не більш як на 10–12% .

Слід також зазначити, що інформаційна база соціально-економічного розвитку гірських територій України є недостатньою і характеризується значними недоліками. Зокрема, недостатньою є система інформування громадськості, суб'єктів соціально-економічного середовища, а також органів влади щодо базових параметрів економіко-правового забезпечення розвитку гірських територій, прогнозу їх екологічних загроз. Інформаційна підсистема інституційного базису соціально-економічного розвитку гірських територій має передбачати також роботу щодо організації та періодичного проведення соціологічних опитувань з метою дослідження

основних характеристик стану соціально-економічного комплексу цих територій.

Стратегія соціально-економічного розвитку гірських територій не може бути забезпечена без змін характеру відносин між суб'єктами господарювання і без обліку реального впливу факторів ринкового середовища. Співвідношення між ринковим і державним механізмами регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій повинно враховувати регіональні особливості, а сама сутність взаємозв'язку цих механізмів полягає в тому, що держава повинна регулювати ті сфери і процеси, на які ринок впливає недостатньо або малоефективно. Тому в умовах становлення ринкових відносин держава повинна брати безпосередню участь у регулюванні соціально-економічного розвитку гірських територій.

Запропоновані удосконалення комплексного механізму щодо публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій, безперечно, сприятимуть позитивному поступу цих територій Карпатського регіону, адже тільки системно й комплексно можна домогтися ефективного розвитку.

3.2. Модернізація нормативно-правових та інституційних механізмів регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій

Удосконалення інституційного та нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку гірських територій слід досліджувати в контексті євроінтеграційного курсу України. Інтегрування нашої країни в європейські структури потребує вироблення й реалізації такої моделі соціально-економічного розвитку гірських територій, яка б відповідала, передусім, принципам гірської політики Європейського Союзу. Важливо визначити шляхи вдосконалення організаційних структур управління соціально-економічним комплексом гірських територій насамперед на регіональному і місцевому рівнях.

На сьогодні в країні лише розпочинають діяти спеціальні законодавчі акти, які певною мірою регулюють вплив держави на соціально-економічний розвиток гірських територій, деякі з чинних законів так чи інакше унормовують питання розподілу повноважень між органами влади різного рівня або опосередковано регулюють інші правовідносини державного впливу на розвиток гірських територій. Проте інституційне забезпечення

соціально-економічного розвитку гірських територій є недостатньо структурованим і загалом ще не розв'язує проблеми розроблення і втілення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування державної гірської політики.

Практична діяльність у цьому напрямі наявних державних органів влади потребує вдосконалення та реформування. Як відомо, виконання програм соціально-економічного розвитку територій за ст. 119 Конституції України покладено саме на місцеві державній адміністрації. Однак, на жаль, чинна нормативно-правова база не забезпечує достатньою мірою органи місцевого управління системою регуляторів, що давали б їм можливість дієво забезпечувати реалізацію власних повноважень і функцій у питаннях соціально-економічного розвитку гірських територій.

Сучасна парадигма регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій має полягати, зокрема, в розумінні того, що жоден із важелів управління, це стосується й органів виконавчої влади, не може самостійно забезпечити ефективного впливу на їх розвиток. Через це певні повноваження у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій держава має делегувати суб'єктам, що не належать до вертикалі виконавчої влади і не є органами місцевого самоврядування [149, с. 95]. Інституційне забезпечення здійснення державної гірської політики має керуватися такими основними принципами: принцип субсидіарності, тобто максимальне наближення конкретної функції управління до її споживача; принцип достатності повноважень, тобто повноваження рівня управління, що реалізовує функцію, повинні бути необхідними й достатніми для її ефективної реалізації; принцип відповідності повноважень і відповідальності та ресурсного забезпечення.

Важливою умовою сталого розвитку гірських територій є проблема децентралізації регіональної політики [85; 101], яка вимагає знаходження оптимального балансу між об'єктивною тенденцією до перебрання від центрального уряду багатьох повноважень регіональними та місцевими органами виконавчої влади, залучення до цього процесу також бізнесу з метою більш ефективно регулювати економічний, соціальний та екологічний стан гірських територій, забезпечувати достатні фінансові ресурси для підтримки їх збалансованого розвитку. Бізнес і владу неможливо автономізувати одне від одного: бізнес є джерелом добробуту нації, в тому числі джерелом фінансів для виконання державою своїх зобов'язань перед власним населенням; держава є гарантом стабільних та прозорих умов, у яких

працює та отримує прибуток бізнес. Реалізація взаємної відповідальності спонукає формування між сторонами стратегічного процесу національного економічного діалогу [127, с. 39]. Отож інституціалізація партнерських стосунків влади та бізнесу має відбуватися через діяльність Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України, громадських рад при міністерствах і відомствах, організацію спільних представництв центральної влади та бізнес-асоціацій у регіонах України.

Розв'язання назрілих соціально-економічних й екологічних проблем вимагає підвищення ефективності взаємодії органів виконавчої влади і місцевого самоврядування із широкими громадськими колами і насамперед вченими-екологами, яке сприятиме забезпеченню сталого розвитку гірських територій регіону. Саме при їх взаємодії зможуть сформуватися засади соціального партнерства, які визначатимуть їх організаційну поведінку при розробці ними стратегій соціально-економічного розвитку гірських територій, сприятимуть реалізації відповідних рішень та їх наслідків.

На основі концептуальних підходів щодо управління соціально-економічним розвитком гірських територій, які запропонували В. Кравців і М. Латинін [176; 215], важливо реалізувати такі основні напрями інституційного забезпечення управлінської діяльності органів публічного управління у цій сфері:

- розроблення і реалізація стратегій розвитку гірських територій, які мають визначати тенденцію їх сталого розвитку;
- обґрунтування нової концепції управління соціально-економічним розвитком гірських територій на основі виявлених взаємозв'язків між визначальними факторами в інтересах формування організаційно-економічних передумов та їх подальшої реалізації для забезпечення сталого розвитку цих територій і поповнення місцевого бюджету;
- оптимізація державного сектора економіки гірських територій за критеріями, які відповідатимуть зміцненню потенціалу розвитку цих територій із залученням всіх суб'єктів господарювання в різних галузях соціально-економічного комплексу;
- упровадження сучасних форм і методів управління соціально-економічним розвитком гірських територій, орієнтованих на гармонізацію мотивацій всіх суб'єктів господарювання;
- удосконалення організаційної та адміністративної діяльності місцевих органів виконавчої влади у сфері управління розвитком соціально-економічним комплексом гірських територій.

Слід зазначити, що ефективне забезпечення реалізації державної гірської політики має складатись із сукупності інституційно-правових правил розподілу повноважень суб'єктів управлінської діяльності; інформаційних – інституційне забезпечення моніторингу політики у цій сфері; мотиваційних правил та механізмів реалізації рішень державної гірської політики [448]. З метою подолання негативних тенденцій публічного менеджменту соціально-економічним розвитком гірських територій має вирішуватися проблема створення такої інституційної системи, яка б розмежовувала політичні та регуляторні функції держави. Відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку гірських територій України важливе значення повинні мати такі принципи розвитку інституційної системи у цій сфері:

- демонополізація публічного управління та залучення всіх суб'єктів системи сприяння їх соціально-економічному розвитку, створення альтернативних державним інститутів контролю;

- зниження рівня напруження в інституційній системі та невизначеності економіко-правового, суспільного й соціального середовища, досягнення компромісу різних суб'єктів управлінської діяльності;

- створення сприятливого середовища для збільшення інвестицій та найбільш раціонального й ефективного розвитку ресурсного потенціалу соціально-економічного комплексу гірських територій;

- упровадження незалежної соціальної експертизи законодавчих та інших нормативно-правових актів, що стосуються соціально-економічної політики [426, с. 307].

Серед інституційних змін, що відбулися ще у 2010 р. та мали би позитивно вплинути на соціально-економічний розвиток гірських територій, слід назвати утворення Ради регіонів як консультативно-дорадчого органу при Президентові України [313]. Серед завдань Ради регіонів особливого значення для активізації процесів соціально-економічного розвитку депресивних територій, до яких належать і гірські, є сприяння взаємодії й активізації співпраці органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у виробленні механізмів подолання диспропорційності розвитку територій, підвищення рівня їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. Такі цілі мають бути досягнуті через консолідацію взаємодії та узгодження заходів регіональних і місцевих органів виконавчої влади у площині впливу на соціально-економічний розвиток територій. Отже, утворення Ради регіонів підводить законодавче підґрунтя для того,

щоб питання соціально-економічного розвитку в регіоні, по-перше, не вирішувалися за залишковим принципом, а по-друге, перестали бути виключно проблемою місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та обмеженої кількості центральних органів виконавчої влади [407, с. 259].

Для розв'язання найбільш актуальних проблем соціально-економічного розвитку гірських територій, ефективному розміщенню капіталу, реструктуризації наявних виробництв, оптимізації виробничих і фінансових зв'язків, акумуляції й мобілізації інвестиційних ресурсів потрібно створити такий інститут, як підприємницькі корпорації у провідній галузі гірських територій – рекреаційно-туристичній. Ключовою рисою підприємницької корпорації рекреаційно-туристичної галузі гірських територій є саме її диверсифікованість, яка значною мірою повинна сприяти підвищенню гнучкості об'єднання і збільшенню здатності корпорації адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі. Дослідження діяльності рекреаційно-туристичної галузі гірських територій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей дає змогу зробити висновок про необхідність та економічну доцільність створення такого інституту в кожній області [153]. Це надасть суб'єктам господарювання додаткові можливості щодо підвищення ефективності за рахунок раціоналізації діяльності підприємств рекреаційно-туристичної галузі; забезпечення конкурентоспроможності цієї галузі в результаті посилення позицій підприємств, що об'єдналися, щодо покупців і потенційних кредиторів; зниження ризиків господарської діяльності шляхом розподілу їх серед партнерів для об'єднання та інтеграції виробничих ресурсів; утворення організаційних структур для захисту загальних інтересів членів корпорації перед органами державного та регіонального управління.

Неможливо не погодитися з думкою Т. Савельєвої, що саме така організаційна форма об'єднання рекреаційно-туристичних підприємств у змозі забезпечити координацію діяльності останніх, сприятиме розвитку інфраструктури загального користування і, як наслідок, підвищенню ефективності використання рекреаційно-туристичних ресурсів на основі взаємовигідного поєднання загальних інтересів, зусиль та ресурсів суб'єктів господарювання, які зацікавлені в розвитку рекреаційно-туристичної галузі [355, с. 25–27]. Окрім того, створення корпорації дасть змогу не лише поліпшити якість курортно-рекреаційних послуг, що надаються, а й підвищити рівень сервісного обслуговування рекреантів; упровадити

сучасні управлінські технології для оптимальних і ефективних соціально-економічних перетворень; прискорити процес інтеграції рекреаційно-туристичного господарства гірських територій у регіональну та національну економіку України і, головне, підвищити інвестиційну привабливість цієї галузі.

Загалом інституційне забезпечення функціонування рекреаційно-туристичного господарства гірських територій ускладнюється тим, що компетенція місцевої влади у сфері використання рекреаційно-туристичних ресурсів визначена чинним законодавством лише частково. Місцева влада практично позбавлена можливості впливати на ефективність та раціональне використання рекреаційно-туристичного потенціалу, здійснювати координацію розвитку рекреаційно-туристичних підприємств різної підпорядкованості на гірській території. У зв'язку з цим, важливо забезпечити дієву координацію заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади, громадських організацій, що сприятиме створенню необхідних умов для швидкого розвитку суміжних галузей, які обслуговують рекреаційно-туристичну сферу, створенню нових робочих місць, збільшенню надходжень до бюджетів усіх рівнів.

Наступним доцільним підходом інституційного забезпечення розвитку гірських територій, на нашу думку, слід вважати формування рекреаційно-туристичного кластеру [196], який має містити такі завдання:

- у межах об'єкта управління – пропозиції з удосконалення використання потенціалу рекреаційно-туристичного продукту; розробка бізнес-проектів та їх реалізація; розробка нового туристичного продукту (туристичний маршрут; об'єкт туристичної інфраструктури, заклади проживання і харчування, транспортні засоби переміщення туристів тощо);
- в організаційному забезпеченні – створення відповідних організаційних структур регіонального, міжрегіонального та транскордонного рівнів як міжкоординаційних інституцій поєднання зусиль учасників соціального діалогу в реалізації механізму публічного управління рекреаційно-туристичної галузі; проведення нарад, засідань, зборів, конференцій, круглих столів тощо за участю засобів масової інформації; моніторинг ефективності діяльності органів державної влади, що здійснюють управління рекреаційно-туристичною галуззю на відповідному рівні; оцінка координаційних зв'язків відповідних організаційних структур в управлінні рекреаційно-туристичною галуззю тощо;
- в інформаційному забезпеченні – формування інформаційної бази

певних рекреаційно-туристичних ресурсів гірських територій, суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності, інших даних, що визначають конкурентоспроможність цієї галузі, зокрема проведення соціологічних досліджень (збирання первинної інформації), обробка статистичної інформації (аналіз вторинної інформації); пропозиції заходів формування і вдосконалення інформаційного простору гірських територій у контексті просування рекреаційно-туристичного продукту; методичні рекомендації оцінювання підвищення рекреаційно-туристичного потенціалу гірських територій; методичні рекомендації збирання статистичних даних, що відображають результати діяльності в рекреаційно-туристичній галузі відповідної території; показники оцінювання діяльності в рекреаційно-туристичній галузі, методики їх формування та використання; послуги програмного забезпечення тощо;

– у кадровому забезпеченні – проекти освітніх стандартів підготовки фахівців з публічного менеджменту рекреаційно-туристичної галузі; пропозиції підвищення кваліфікації державних службовців, посадових осіб, що здійснюють управління рекреаційно-туристичної галузі відповідної території; семінари підвищення кваліфікації фахівців рекреаційно-туристичної галузі тощо;

– у науково-методичному забезпеченні – науково-методичне обґрунтування заходів у межах механізму публічного менеджменту рекреаційно-туристичної галузі на визначеній території (методики, прогнози, проекти тощо); наукова література за тематикою, що стосується рекреаційно-туристичної галузі (монографії, словники, збірники статей, матеріали конференцій тощо);

– у межах програмно-нормативних методів – проекти законів, концепцій, стратегій, програм тощо; пропозиції (методичні рекомендації) удосконалення чинної нормативно-правової бази; моніторинг (економічне оцінювання) виконання прийнятих нормативно-правових документів, зокрема коротко- і середньострокових програм розвитку та цілеспрямованості їх фінансування; пропозиції (методичні рекомендації) стандартизації, сертифікації рекреаційно-туристичних послуг, ліцензування суб'єктів рекреаційно-туристичної діяльності тощо;

– у межах фінансово-економічних методів – прогнози показників рекреаційно-туристичної галузі, зокрема щодо діяльності суб'єктів підприємства, обсягів потоків рекреантів і туристів (внутрішніх, зовнішніх) тощо; методичні рекомендації оцінювання інвестиційного клімату терито-

рії, терміну окупності інвестиційних капіталовкладень; пропозиції заходів залучення інвестицій у розбудову рекреаційно-туристичної інфраструктури; пропозиції з удосконалення податкового регулювання в рекреаційно-туристичній галузі, зокрема переліку податків, їх ставок, податкових пільг тощо; пропозиції з фінансування розвитку рекреаційно-туристичної галузі визначеної території в частині виділення фінансових ресурсів з бюджету відповідного рівня; методичні рекомендації ціноутворення на рекреаційно-туристичний продукт, використання цінкових стратегій тощо;

– у межах соціальних методів – пропозиції удосконалення соціального регулювання стосовно окремих верств населення; пропозиції розбудови туристичної інфраструктури з елементами, необхідними для соціально незахищених верств населення; пропозиції заходів щодо національних меншин території, спрямованих на стимулювання рекреаційно-туристичних потоків між відповідними країнами тощо.

Формування інституту рекреаційно-туристичних кластерів традиційно складається з двох частин. З одного боку, це створення ініціативної групи з формування кластеру, до якої мають належати як представники ключових підприємств потенційного рекреаційно-туристичного кластеру, так і фахівці, що мають досвід упровадження кластерної моделі в інших регіонах чи галузях (наприклад, спеціалісти агенцій регіонального розвитку, експерти різноманітних програм та ініціатив). З другого боку, необхідною умовою є офіційне визнання і реєстрація кластеру органами державної та місцевої влади [82, с. 101]. Залежно від тісноти зв'язків підприємств рекреаційно-туристичного бізнесу та суміжних і підтримувальних галузей, рівня сформованості кластеру, склад його учасників може розширюватися. З частиною компаній сервісного та допоміжного секторів такий кластер може укладати угоди про співробітництво, що не передбачають їх входження до кластеру.

Слід зазначити, що інституціоналізація взаємостосунків у межах кластеру може досягатися за рахунок інституту укладання довгострокових субконтрактних угод, інших угод про співпрацю, а також входження до організації, яка виконує узгоджувально-регуляторну роль [200]. Результативність кластера має бути підтверджена його продуктом. Важливо, щоб кластер не був об'єктом зайвих витрат для місцевих органів державної влади та інших учасників, а суми коштів, вкладених у його функціонування, повинні бути окупними. У цілому, запровадження кластерного підходу є важливою умовою ефективного розвитку всього соціально-економічно-

го комплексу гірських територій. Вона визначається тим, що долається вузькогалузеве бачення економіки гірських територій. На відміну від галузевого підходу, що передбачає лобювання інтересів окремої галузі або компанії і, як наслідок, “перетікання” вигод в одну із галузей, кластеризація дає змогу сформуванню комплексний погляд на інститут державної політики розвитку гірських територій з урахуванням потенціалу їх економічних суб’єктів.

Успішне формування основних засад державної політики щодо соціально-економічного розвитку гірських територій багато в чому залежить від реформи міжбюджетних відносин. Із цією метою в складі Комітету з економічних реформ, утвореного указом Президента України [326], сформовано такий інститут сприяння управлінській діяльності, як робоча підгрупа “Реформа міжбюджетних відносин”. Зараз вона розробляє проект Програми реформи міжбюджетних відносин, у рамках якої передбачається внесення змін до Бюджетного кодексу України. Зазначені зміни будуть спрямовані на забезпечення виконання стратегічного завдання державної гірської політики – створення умов для сталого розвитку гірських територій, забезпечення їх самодостатності та підвищення конкурентоспроможності.

Важливим інститутом забезпечення міжнародної фінансової допомоги розвитку гірських територій України є також Європейський інструмент сусідства і партнерства (ЄІСП), який постав з ініціативи Європейської комісії. Його основна мета – налагодження співробітництва між Євросоюзом та партнерськими країнами, які не є членами ЄС, шляхом забезпечення зінтегрованого і збалансованого регіонального розвитку. На виконання цієї програми призначено суму розміром 173,322 млн євро, яка буде спрямована на надання фінансової підтримки державам, щодо яких стосується Європейська політика сусідства, зокрема Україні [222]. Основні сфери підтримки в рамках ЄІСП:

- підтримка державних й інших органів, відповідальних за розробку та ефективне приведення в дію програм;
- популяризація охорони навколишнього середовища й ефективного господарювання природними ресурсами;
- підтримка політики, спрямованої на подолання бідності;
- підтримка політики, спрямованої на популяризацію соціального розвитку, зайнятості і соціального захисту;
- популяризація збалансованого економічного й соціального розвитку,

а також охорони навколишнього середовища прикордонних регіонів;
– підтримка політики, завданням якої є популяризація здоров'я, освіти і навчання.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України разом із зацікавленими органами центральної та місцевої влади працює над удосконаленням такого інструмента соціально-економічного розвитку гірських територій, як програми подолання депресивності. Визнання депресивними гірських територій дасть їм можливість отримати державну допомогу шляхом реалізації програм подолання депресивного стану. Зауважимо, що чинне українське законодавство про депресивні території, яке базується на Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” [318], не дає змоги визначити певну територію “депресивною”, а отже, допомогти їй вирішувати проблеми соціально-економічного розвитку.

Науковці визначають результативність управлінської діяльності із соціально-економічного розвитку гірських територій в Україні невисокою [47, с. 230], насамперед через несистемний підхід, суттєві прогалини в нормативно-правовій базі, низьку інституційну та фінансову спроможність регіональних і місцевих органів влади та загалом – через недосконалість моделі управління розвитком гірських територій. Для удосконалення публічного менеджменту соціально-економічного розвитку гірських територій, передусім, слід розмежувати гірські та рівнинні території та закріпити ці визначення у відповідному законодавстві (зокрема земельному, екологічному, сільськогосподарському тощо), а також розробити та впровадити у відповідне законодавство положення щодо специфіки гірських районів у всіх секторах.

Підвищенню ефективності публічного менеджменту соціально-економічним розвитком гірських територій значною мірою має сприяти удосконалення правових норм господарської діяльності в різних галузях соціально-економічного комплексу з урахуванням особливостей цих територій, контроль і повна гарантія дотримання цих норм всіма господарюючими суб'єктами. Підлягає удосконаленню впровадження лісового і природоохоронного законодавства та впровадження дієвого контролю і притягнення до відповідальності винних за порушення щодо заборони (особливо на проведення суцільних вирубувань; вирубувань на природоохоронних територіях тощо). Слід зазначити, що законодавче впровадження різних форм власності (державної, колективної та приватної) певною мірою сприяло підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва

гірських територій, але водночас після їх впровадження з'явилася низка проблем законодавчого регулювання права власності в аграрному секторі. Зокрема, необхідно вирішити проблему узгодження законодавчої бази реформування аграрних відносин з Конституцією України, де, на відміну від законів, фіксується існування державної, комунальної та приватної власності.

Сучасний розвиток рекреації і туризму гірських територій Карпатського регіону, як і в цілому в Україні, свідчить, що ефективність державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери насамперед залежатиме від досконалості нормативно-правової бази. Отож подальше її вдосконалення має йти шляхом її гармонізації з європейським законодавством.

Значного удосконалення потребує вітчизняна нормативно-правова база за таким найбільш незабезпеченим функціональним складником соціально-економічного розвитку гірських територій, як ведення підприємницької діяльності (йдеться, насамперед, про спрощення дозвільної системи, удосконалення державного контролю за діяльністю підприємств, посилення антимонопольного законодавства та захисту права власності, удосконалення законодавства у сфері захисту прав інвесторів) [205]. Слід зазначити, що на початок 2012 р. Україна перебувала лише на 152-му місці з 183 країн світу в рейтингу країн Світового Банку та Міжнародної фінансової корпорації Doing business щодо сприятливості економіко-правового середовища для ведення підприємницької діяльності. Тепер вона серед країн, що завершують список, – між Ліберією і Болівією [438]. Варто погодитися з думкою А. Блінова, який вважає, що критично поліпшити ситуацію у дозвільній сфері може лише ухвалення Закону України “Про відповідальність посадових осіб за створення адміністративних бар’єрів при здійсненні підприємницької діяльності”, оскільки в поєднанні з цим інструментом зможе ефективно функціонувати система єдиних дозвільних офісів [38, с. 921]. Важливим напрямом удосконалення механізму правового забезпечення підприємницької діяльності має стати підтримка наявних ініціатив щодо активізації діяльності робочої групи з питань розвитку кластерів в Україні, утвореної 19 жовтня 2010 р. наказом Міністерства економіки України [281], що значною мірою підтверджує нашу думку щодо важливості “кластеризації” реакційно-туристичної діяльності.

Серед важелів державного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій на особливу увагу заслуговують правові норми, що повинні створювати основу для стабільного розвитку цих територій і

максимально ефективної віддачі від функціонування всіх галузей їх господарського комплексу. Назріла необхідність внесення певних змін і доповнень до загального і спеціального законодавства України, що здійснює регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій, прийняття додаткових законодавчих та регулятивних актів, спрямованих на стимулювання діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування для забезпечення ефективного і стабільного розвитку цих територій.

Як ми з'ясували у підрозділі 1.2, іноземний досвід свідчить, що статус гірських територій, форми державної підтримки їх розвитку мають бути визначені законодавством на основі науково обгрунтованого комплексного оцінювання економічного, фінансового, екологічного, соціального стану цих територій. На жаль, незважаючи на досить широкий перелік законів, які регулюють сферу соціально-економічного розвитку гірських територій, станом на сьогодні система законодавчого забезпечення формування та реалізації державної гірської політики відповідно до кращого європейського та світового досвіду так і не створена [190], а чинне законодавство ухвалювалось у різний час, на основі різних концепцій та розв'язання локальних завдань, тому і не стало взаємодоповнювальним, а також гармонізованим з європейським законодавством з цих питань.

Значною вадою правового забезпечення процесу соціально-економічного розвитку гірських територій є наявність недостатньо чіткого формулювання базових положень, сформульованих у вітчизняному законодавстві. Зокрема, потрібно забезпечити узгодженість норм Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів” зі всіма елементами законодавчої бази щодо прогнозів, планів, показників (індикаторів), засобів, часу здійснення програм розвитку гірських територій за узгодженими пріоритетами їх розвитку, привести законодавство України у відповідність до вимог документів Ради Європи та Європейського Союзу, що визначають принципи державної гірської політики та соціально-економічного розвитку гірських територій. На нашу думку, слід запровадити конкретні пропозиції щодо нормативно-правового забезпечення розвитку гірських територій: внести зміни до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”: у ст. 7 внести до переліку заходів державного стимулювання розвитку депресивних територій, запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на депресивних територіях з надання інвесторам податкових, митних та інших пільг, а також часткових відшкодувань інвестиційних

вкладень та дотацій інвесторам за створення нових робочих місць з урахуванням принципу державно-приватного партнерства; у ст. 8 внести до переліку основних принципів державного стимулювання розвитку депресивних територій, створення сприятливих умов для залучення коштів (інвестицій) недержавного сектору. Зміст ст. 3 Закону України “Про статус гірських населених пунктів України” доповнити конкретною інформацією про інструменти регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій. Процес удосконалення інституційного та нормативно-правового забезпечення державної політики щодо соціально-економічного розвитку гірських територій в Україні триває й досі. Так, станом на 2015 р. Президент П. Порошенко підписав найбільш очікуваний Закон України “Про засади державної регіональної політики”, що дає можливість визначити механізми впливу держави на соціально-економічний розвиток регіонів, унормувати умови та напрями взаємодії держави і регіонів, систему стимулювання розвитку їх депресивних, зокрема гірських, територій. Визначення рамок регіонального розвитку шляхом прийняття Закону про засади державної регіональної політики передбачено Порядком денним асоціації Україна – ЄС [299].

Удосконалення правового забезпечення соціально-економічного розвитку гірських територій вимагає необхідність узгодження всіх законодавчих актів у сфері державної гірської політики. Механізми їх вирішення найбільш повно передбачається відобразити у новому законі “Про розвиток гірських територій в Україні”. У ньому на основі опрацювання світового досвіду розвитку гірських районів мають бути закладені регламентувальні норми для запобігання поглибленню соціально-економічного занепаду гірських районів, створення належних умов для розвитку гірської території, а не окремих населених пунктів. Уся система нормативно-правових актів, що прямо чи опосередковано регулюють питання соціально-економічного розвитку гірських територій, має бути кодифікована, наприклад, через ухвалення гірського кодексу, який би забезпечував узагальнене та системне регулювання цієї групи суспільних відносин. Можливим виходом із ситуації є також прийняття ще двох законів, одного – концептуального рівня “Про основи державної гірської політики”, а іншого – спеціального, що містить конкретні інструменти регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій з умовною назвою “Нормативно-правове забезпечення сталого розвитку гірських територій”.

Сьогодні на першому місці є проблема визначення пріоритетів та на-

прямків соціально-економічного розвитку гірських територій з урахуванням власного потенціалу й загальнонаціональних тенденцій; орієнтація на комплексний розвиток внутрішнього ринку; пошук “точок зростання” на місцевому та регіональному рівнях і дієвих інструментів їх розкриття та стимулювання розвитку [344]. Отож важливо розробити і прийняти Закон України “Про території перспективного розвитку”, в якому унормувати порядок визначення, правові й економічні основи статусу і функціонування таких територій, упровадження на них спеціального режиму інвестиційної діяльності з метою утворення “точок зростання” (конкретних інвестиційних проектів) та створення нових робочих місць; визначити загальні правила регулювання відносин суб’єктів економічної діяльності на таких територіях. Слід зауважити, що проект Закону України “Про території перспективного розвитку” був схвалений Кабінетом Міністрів України ще 27 січня 2010 року [321]. Він повинен був створити умови для активізації підприємницької діяльності на територіях, що через об’єктивні обставини мають значні проблеми соціально-економічного розвитку, формування нових робочих місць, зменшення рівня безробіття, збільшення доходів населення та надходжень до місцевих бюджетів.

Щодо нормативно-правового регулювання процесу соціально-економічного розвитку гірських територій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей, то важливе значення при цьому має врахування положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, що була прийнята 22 травня 2003 р. у Києві на 5-й Конференції міністрів з охорони навколишнього природного середовища Європи “Довкілля для Європи” та ратифікована Верховною Радою України 7 квітня 2004 р. [338]. Слід взяти також до уваги Стратегію виконання Карпатської конвенції, що затверджена Кабінетом Міністрів України в січні 2007 р. [387]. У цих документах окреслено проблеми соціально-економічного розвитку гірських територій та запропоновано напрями їх розв’язання, визначено уповноважені органи, їх компетенцію щодо реалізації запланованих заходів. Практичним інструментом реалізації соціально-економічної політики в гірських територіях цього регіону має бути державна програма сталого розвитку Українських Карпат. Вона має складатися з виключно пріоритетних інвестиційних проектів соціального, економічного, культурного та екологічного розвитку гірських територій з конкретними термінами виконання, обсягами та джерелами фінансування. Цьому би сприяло залучення фінансових ресурсів Європейського Союзу та міжнародних організацій

для розв'язання проблем сталого розвитку гірських територій Карпат, зокрема і їх української частини, що в майбутньому принесло б відчутний економічний та соціальний ефект, стало реальною відповіддю на потреби населення цих високогірних територій України щодо підвищення рівня їх життя. З боку Ради Європи, як запевнили керівники її структур, буде зроблено все для реалізації прийнятих документів [176; 283].

Встановлення правових норм – необхідний, водночас визначальний компонент ефективного державного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій, тому що саме тут закладаються основи, визначаються найважливіші параметри, здійснюється регламентація відповідних відносин між суб'єктами, які відповідають за формування і здійснення державної гірської політики. Проведений аналіз формування правового поля державного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій свідчить, що цей процес не є однозначним як за своєю спрямованістю, так і за інтенсивністю реалізації. Це зумовлено багатьма причинами, основні з яких пов'язані зі зміною у виборі національної моделі державного регулювання економіки та з недостатнім рівнем методологічного забезпечення процесу регулювання на місцевому рівні. Оновлена та доповнена нормативно-правова база державного регулювання процесу розвитку гірських територій має визначати законодавче закріплення поняття депресивних регіонів, до яких належать гірські території, та їх класифікацію, а також основні положення розробки та реалізації стратегії соціально-економічного розвитку цих територій.

Оцінювання нормативно-правової бази державного регулювання соціально-економічних процесів гірських територій має базуватися на ретроспективному аналізі з метою визначення напрямів і тенденцій її розвитку як правової форми відображення реального державного механізму здійснення державної гірської політики. Важливим чинником удосконалення нормативно-правової бази з питань розвитку гірських територій має стати прискорена адаптація законодавства України до законодавства ЄС шляхом участі нашої країни у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні для цієї організації та ЄС стандарти [307].

Як вже зазначалося раніше, на сьогодні вітчизняна правова база забезпечення соціально-економічного розвитку гірських територій перебуває все ще на стадії формування. Вона становить собою сукупність правових норм, прийнятих за різних історичних та економічних умов, певна частина яких відповідає вимогам часу, а інша – застаріла і не може адекватно

регулювати процеси управління соціально-економічним розвитком цих територій [205; 209]. Саме тому важливим є усвідомлення необхідності оптимізації цієї законодавчої бази, оскільки лише на цій основі стане можливим її гармонізація із законодавством ЄС, урахування змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Удосконалення законодавства з питань нормативно-правового забезпечення соціально-економічного розвитку гірських територій має відбуватися з урахуванням принципу соціальної доцільності, що потребує впорядкованості правової бази і на цій основі забезпечення позитивної динаміки показників сталого розвитку гірських територій.

Щодо підвищення ефективності інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку гірських територій, то воно потребує не стільки збільшення кількості інститутів, скільки модернізації вже наявного управлінської структури, раціоналізації її діяльності, зокрема щодо оновлення функцій [205, 407, с. 255] – утворення рекреаційно-туристичних кластерів. Україна потребує побудови нової моделі державної гірської політики, відмови від застарілих принципів її реалізації, основою яких були патерналістські відносини та часто використовувані методи “ручного управління”. Адаптація сучасних методів та технологій управління соціально-економічним розвитком гірських територій в умовах трансформації органів державного управління в повноправного учасника ринкових відносин є пріоритетним напрямом їх інноваційного розвитку. Сьогодні найбільшого поширення набувають інноваційні механізми публічного менеджменту, які гарантують процеси формування галузевих механізмів управління та самоуправління, клієнталістська переорієнтація організаційної структури системи публічного управління, перехід від адміністрування до публічного менеджменту, акцентуація гнучкості та адаптивності управлінських структур. Щодо виконання вузькоспеціалізованих функцій, то їх доречно покласти на новостворені служби, агенції, фонди тощо.

3.3. Забезпечення механізмів гарантування перспективності розвитку гірських територій

Сучасний стан соціально-економічного розвитку гірських територій Карпатського регіону особливо потребує посилення уваги місцевих органів влади до вирішення проблем екологічної та соціальної безпеки цих територій й обґрунтування сучасної системи заходів, спрямованих на збереження й ефективне використання природних і людських ресурсів на засадах сталого розвитку місцевої економіки. Причиною кризового екологічного становища гірських територій України, зокрема і Карпатського регіону, є переважно економічні фактори; майже відсутні ефективні адміністративно-економічні механізми захисту навколишнього середовища і забезпечення екологічної реабілітації ушкоджених територій; надзвичайно низький рівень екологічної освіти не лише населення загалом, а й керівників підприємств, торговельних, туристичних і оздоровчих установ; відсутність екологічного мислення управлінської ланки. До головних недоліків також слід зарахувати відсутність об'єктивних довгострокових екологічних експертиз планів і проектів соціально-економічного розвитку гірських територій, ефективних чинних законів про охорону навколишнього середовища гірських територій та підзаконних актів для їхньої ефективної реалізації, постійного державного контролю за виконанням законів про охорону природи й системи ефективного покарання за заподіяну шкоду навколишньому середовищу; значну розпорошеність окремих функцій оперативного контролю за використанням природних ресурсів і господарською діяльністю серед владних структур, яка негативно впливає на довкілля; віддаленість від практики та вимог країн ЄС [84; 227, с. 266].

Слід зазначити, що система екологічної безпеки гірських територій полягає не тільки в ліквідації негативних наслідків екологічних катастроф, але й повинна запобігати їх появі в майбутньому. Для цього необхідно забезпечити заходи, що стимулюватимуть упровадження нових механізмів здійснення екологічного моніторингу та аудиту для комплексного оцінювання екологічної ситуації та розроблення оперативних заходів щодо подолання негативних процесів на етапі їх утворення. Інформацію, отриману з допомогою екологічного аудиту, необхідно використовувати в процесі розроблення екологічних програм щодо гірських територій. Такі програми дадуть змогу ретельно проаналізувати і вирішити найважливіші екологічні проблеми та задовольнити екологічні потреби місцевого населення

з обов'язковим урахуванням здатності довкілля до нормального функціонування і відновлення. Саме такий досвід застосування екологічного аудиту, за визначенням Департаменту охорони довкілля Великобританії, є обов'язковою умовою всебічного аналізу екологічних проблем, впливів і діяльності в межах певної оперативної одиниці [365; 437].

Удосконалений екологічний аудит має сприяти ефективному використанню та відтворенню природно-ресурсного потенціалу гірських територій; раціональному регулюванню земельних відносин; збільшенню відповідних штрафів, пені й виплат щодо екологічних платежів; запобіганню та ліквідації наслідків від забруднення довкілля; запобіганню техногенним аваріям та катастрофам.

Міжгалузеві диспропорції, посилення соціальних та екологічних проблем гірських територій висунали до основних завдань публічного менеджменту соціально-економічного розвитку цих територій питання оптимізації структури їх господарського комплексу, обґрунтування пріоритетних напрямів його еколого-економічного розвитку.

Місцеві органи виконавчої влада у співпраці з органами місцевого самоврядування повинні активніше розробляти та впроваджувати заходи щодо поліпшення екологічної ситуації й захисту цінної екосистеми гірських територій. Для більш чіткого формулювання основних завдань стратегії екологічної безпеки гірських територій необхідно враховувати мінімальні або ж оптимальні витрати природних ресурсів, обґрунтовані життєві потреби місцевого населення, можливу загрозу природному середовищу як на сучасному етапі, так і в майбутньому. Стратегія екологічної безпеки цих територій повинна містити схеми перерозподілу навантаження на рекреаційні комплекси, плани рекультивациі деградованих рекреаційних ділянок, підтримку найцінніших екологічних територій, розвиток мережі біосферних заповідників, розроблення концепції утилізації сміття, упровадження програм інтенсивного використання відновлюваних джерел енергії. Основними умовами успішної реалізації завдань екологічної безпеки є посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складників розвитку (економічної, екологічної та соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку гірських територій [67; 74; 199; 242; 244; 249].

Як зазначено в підрозділі 2.2, гірські території Карпатського регіону мають значні лісові ресурси. Стан цих ресурсів і масштаби їх викорис-

гання мають важливе не тільки економічне, але й екологічне значення для всієї держави. Екологічні функції лісів полягають у захисті від лавин, повеней, зсувів та ерозії. Виконуючи важливі функції в природному середовищі, лісові ресурси відіграють помітну роль і в життєдіяльності місцевого населення, його соціальній безпеці. Базовий індикатор лісистості гірських територій досліджуваного регіону в цілому є в межах задовільного стану природного потенціалу лісистості, що свідчить про його високий природний потенціал для всієї України [20]. Проте слід зазначити, що станом на сьогодні частина гірських територій Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей мають виснажені лісові насадження, що є результатом тривалої лісозаготівельної політики за радянських часів та низки причин сучасної ситуації. Зокрема, унаслідок низької платоспроможності підприємств та населення Українських Карпат, а також низького життєвого рівня сільського населення в гірських територіях важко здійснювати ефективне та раціональне лісокористування, тому що дедалі більшого поширення набувають самовільні вирубування (виявлені та невиявлені) через використання місцевим населенням лісової продукції (для власних потреб або для продажу) з метою виживання. Крім цього, на гірських територіях відбувається нелегальна масова лісозаготівля, спрямована не на виживання окремих груп населення (або юридичних осіб різних форм власності), а на їх збагачення, що суперечить усім принципам сталого розвитку гірських територій [72]. Отож для гарантування екологічної безпеки дуже важливо дотримуватися принципів збалансованого природокористування та природовідновлення в лісогосподарському виробництві цих територій. Дослідження механізму екологічного регулювання діяльності основних лісокористувачів свідчить про відсутність у його структурі інструментів, які б стимулювали охорону й відтворення лісових рекреаційних ресурсів. Практика свідчить, що після вирубки лісу цю ділянку слід знову засаджувати деревиною і використовувати як територію рекреації до моменту досягнення віку стиглості [278; 438]. Як фактор екологічної стабільності та сталого природокористування гірських територій важливу роль має відіграти також становлення оптимальної транспортної мережі в лісфонді.

Для дотримання екологічної безпеки гірської території та його населення важливо здійснити перехід до басейнового управління водними ресурсами, розробку екологічних паспортів річок. Слід зазначити, що у 2008 р. в Україні було розроблено державну програму захисту басейнів річок Дністер, Прут

та Сірет, яка передбачала створення цілісної системи протипаводкового захисту, виконання реконструкції гідротехнічних та інших споруд для підвищення їхньої надійності, будівництво та реконструкцію протизсувних і протиселевих споруд. Проте необхідна чітка й послідовна її реалізація. Аналогічні системи управління повенями успішно діють у Словаччині, Чехії, Польщі, інших країнах [253]. Необхідні розроблення і здійснення довготривалої програми захисту басейнів гірських річок і прилеглих до них регіонів від повеней не в одній області, не в одній країні, а в усіх гірських регіонах Європи із залученням до її реалізації структур Ради Європи. Без здійснення такої програми доведеться щоразу ліквідувати наслідки руйнувань.

Рівень екологічної безпеки гірських територій визначається рівнем безпеки її земельних ресурсів. В умовах активних антропогенних процесів вони потребують особливої уваги органів публічного управління. Екологічна безпека земельних ресурсів визначається як процес їх захищеності від деструктивних впливів зовнішнього і внутрішнього середовища. Гарантування екологічної безпеки земельних ресурсів зумовлене насамперед раціональним використанням та належною охороною земель сільськогосподарського призначення. Саме від стану цих земель багато в чому залежить і стан довкілля. Основними причинами низької ефективності екологічної безпеки земельного потенціалу в Україні була тривала відсутність реально-го власника, розвиток різних форм власності та господарювання на землі без суворого і надійного державного екологічного контролю, безгосподарне ставлення до землі, недосконалі техніка й технологія обробки землі та виробництва сільськогосподарської продукції, невиважена цінова політика, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства, зокрема недосконала система використання та внесення мінеральних добрив й невиконання природоохоронних заходів [3].

Важливими ресурсами соціально-економічного розвитку гірських територій завжди були рекреація і туризм. Згідно з рейтингом конкурентоспроможності туристичної галузі, складеним Всесвітнім економічним форумом, Україна посідає 76-те місце за рівнем туристичної привабливості зі 140 країн світу [456]. Рейтинг є комплексною оцінкою, що враховує розвиток транспортної інфраструктури, готельного господарства, екологічну безпеку і правове забезпечення, комфортність ведення бізнесу, сприяння розвитку туристичної галузі з боку держави, природний та людський потенціал країни. Однак подальший розвиток туризму і рекреації неможливий без створення належних

природно-ресурсних, економічних та соціальних умов: якісного навколишнього природного середовища, раціонального використання й охорони природних ресурсів, ефективного регулювання економічної діяльності у сфері рекреації і туризму, забезпечення соціального захисту і зайнятості населення. З еколого-економічного погляду використання рекреації і туризму, як найважливішого складника соціально-економічного комплексу гірських територій, має синергетичний ефект. Так, сприятливий клімат, біологічне та ландшафтне різноманіття – це ключові ресурси для розвитку рекреації і туризму та суміжних галузей, що їх обслуговують (сільське господарство, народні ремесла, транспорт, будівництво). Водночас неконтрольований розвиток рекреації і туризму має негативний вплив на зміну екології гірських територій через неефективне використання їх природних ресурсів, зростання викидів парникових газів від транспортування туристів тощо. Зміни екології своєю чергою негативно впливають на рекреаційно-туристичну діяльність у гірських територіях. Усвідомлення цих фактів та причинно-наслідкових зв'язків у системі гірської економіки призвело до визнання світовою науковою спільнотою потреби розвивати і впроваджувати стратегії, спрямовані на боротьбу з наслідками змін екології на цих територіях, запобігання подальших кліматичних змін та зменшення негативного впливу рекреаційно-туристичної діяльності на навколишнє природне середовище [148, с. 82]. Розвиток і впровадження таких стратегій відповідає проголошеним ООН Цілям тисячоліття, згідно з якими сталий розвиток рекреаційно-туристичної галузі передбачає боротьбу зі змінами екології, бідністю, деградацією довкілля та захист культурно-історичної спадщини [453].

Отже, саме раціоналізація використання природних ресурсів і зниження антропогенного тиску на екологію гірських територій сприятиме не тільки підвищенню ефективності їх економіки, зниженню екологічного тиску, а й створить умови для забезпечення екологічної і соціальної безпеки місцевого населення. Для стимулювання екологічної сертифікації у сфері природокористування важливим є регулятивний механізм, який складається з трьох блоків: інструменти і стимули, які формують мотивацію екологічної діяльності; фінансові санкції, які застосовуються до природокористувачів всіх форм власності; організаційно-правові заходи, які забезпечують ефективність окремих елементів цього механізму [131]. Така система має складатися із стимулювально-компенсаційних, примусово-обмежувальних регуляторів еколого-економічної діяльності суб'єктів господарювання в поєднанні з різними видами гнучких екологічних по-

датків, матеріальної зацікавленості виробничої діяльності, диференціації цін за екологічними критеріями, що є економічно вигідними та екологічно доцільними і відповідають положенням екологічного управління. Підставою для прийняття рішень КМУ і місцевими органами виконавчої влади та органам місцевого самоврядування для еколого-ресурсних регламентацій використання гірських територій має бути встановлення екологічно обґрунтованих видів режимів їх експлуатації, лімітування й ліцензування природокористування; реалізація інвестиційних цільових програм розвитку цих територій; оцінювання екологічних збитків від господарської діяльності; раціональне природокористування в контексті стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій [202; 368, с. 186].

Перевага державного регулювання екологічної безпеки гірських територій полягає в тому, що позитивні результати впровадження того чи іншого механізму охорони і збереження природних ресурсів є достатньо важливими, аби гарантувати сталий розвиток їх виробничої інфраструктури (табл.3.2).

Таблиця 3.2

Механізми забезпечення сталого розвитку виробничої інфраструктури гірських територій [172; 375; 446]

Види механізмів	Зміст механізмів
Нормативно-правовий	Оцінює придатність гірських територій і ступінь її відповідності потребам ринку через регламентацію і контроль з боку держави за допомогою законодавчих та нормативно-правових актів
Інституційний	Сприяє сталому розвитку виробничої та соціальної інфраструктур гірських територій за допомогою спеціалізованих інститутів та інститутів загального призначення
Економічний	Забезпечує державне макроекономічне регулювання ресурсозбережних процесів (цінове, фінансово-кредитне, податкове, митне тощо)
Інформаційний	Містить інформаційні мережі, що забезпечують ефективне функціонування виробничої та соціальної інфраструктур гірських територій (ЗМІ, Інтернет, рекламні агентства тощо) шляхом формування прямого і зворотного зв'язку всіх суб'єктів виробничої та соціальної діяльності
Ментальний	Визначається рівнем мислення і поведінки населення, керівників підприємств, державних та самоврядних органів стосовно питань ресурсозбереження, їх готовності слідувати правилам і закономірностям екологічної безпеки гірських територій, містить освітні, виховні установи, просвітницькі організації, які впливають на формування світогляду людини

Проведений аналіз причин і джерел погіршення екологічного стану гірських територій допоміг визначити основні напрями діяльності місцевих органів виконавчої влади щодо екологічної безпеки населення. Ураховуючи природно-ресурсний потенціал гірських територій, їх розвиток повинен був розвиватися таким шляхом, щоб економічне зростання не суперечило збереженню і поліпшенню якості довкілля та сприяло раціональному використанню природних ресурсів, збереженню та відтворенню ландшафтного й біологічного різноманіття. Головні завдання місцевих органів виконавчої влади полягають у створенні механізмів забезпечення позитивних змін соціально-екологічної безпеки населення гірських територій. Це передбачало необхідність упровадження комплексного підходу до створення умов для соціально, економічно й екологічно збалансованого розвитку гірських територій (рис 3.2).

Рис. 3.2. Структурна схема дотримання екологічної і соціальної безпеки гірських територій [40; 211; 289; 357; 362; 375; 415; 422]

Значної уваги потребує удосконалення правового механізму дотримання екологічної безпеки гірських територій, який має бути спрямований на таке:

- на удосконалення законодавства щодо екологічного оцінювання стану гірських територій шляхом більшої деталізації його положень (зокрема щодо формулювання висновку державної екологічної експертизи), що не залишатиме місця для подальшої маніпуляції положеннями закону [47, с. 238];

- на впровадження та дотримання законодавства з екологічного оцінювання та посилення державного контролю за його дотриманням;

- на удосконалення участі громадськості в процесах оцінки впливу на довкілля та екологічної експертизи на ранніх стадіях та налагодження плідної співпраці різних зацікавлених осіб;

- на удосконалення й наближення нормативно-правової бази з питань природокористування до рівня законодавства ЄС [155; 157];

- на удосконалення розвитку відносин власності на курортно-рекреаційних територіях, процесів роздержавлення та приватизації для усунення монопольного становища держави [205; 209];

- на розмежування об'єктів загальнонаціональної, регіональної та місцевої власності і встановлення на практиці рівноправності різних форм власності;

- на посилення відповідальності державних органів щодо вчасного інформування та запобігання екологічній небезпеці [213];

- на удосконалення системи інформування громадськості шляхом поліпшення та розвитку доступних для громадськості джерел екологічної інформації (публікації, вебсторінки державних органів);

- на посилення контролю за збором інформації та звітуванням щодо викидів та скидів у довкілля забруднювальних речовин [421].

Для реалізації визначених завдань важливого значення набуває впровадження організаційного механізму коригування місцевих екологічних програм, який має сприяти пошуку додаткових джерел фінансування запланованих заходів. Пріоритетом при цьому мало залишатися задеклароване Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 року затвердження системи заходів із охорони навколишнього середовища як інтегрованого фактора соціально-економічного розвитку та екологічно збалансованої системи природокористування [382]. Напрямами екологічної політики на місцевому

рівні має бути недопущення впливу господарської та іншої діяльності на природне середовище без урахування вимог екологічної безпеки; посилення економічних механізмів регулювання, запровадження інструментів екологічного менеджменту й маркетингу; упровадження механізмів, які б сприяли зростанню матеріальної відповідальності за прямий чи опосередкований вплив господарської діяльності (або бездіяльності) на екологічний стан; переорієнтації екологічної політики не стільки на ліквідацію негативних екологічних наслідків, скільки на їхнє запобігання; запобіганню та прогнозуванню найбільших екологічних ризиків; посиленню екологічного контролю, а саме громадського; залученню до спільної реалізації екологічних заходів широкого кола зацікавлених сторін, різних верств населення [69; 187]. Тільки за умов запровадження цих управлінських механізмів у процес реалізації екологічної політики, навіть за скорочення фінансового забезпечення, можна буде гарантувати екологічну безпеку гірських територій та його населення.

Слід зазначити, що застосування економічного механізму у сфері екологічного підприємництва повинно здійснюватися шляхом не адміністративного тиску, а створенням таких умов для виробничої діяльності, за яких господарюючим суб'єктам стало б вигідним досягнення екологічних цілей. Щоб стимулювати виробника до сталого та відновлюваного природокористування й охорони навколишнього природного середовища, упровадження інновацій у сфері природокористування, передбачається до 2015 р. запровадити ефективну систему економічних механізмів [68; 172, с. 35; 206]. Загалом, удосконалення сучасного економічного механізму здійснення екологічної безпеки має відбуватися на основі таких принципів, як адаптивність, мінімізація ризику, впорядкованість, раціональність дій, урахування обмежених можливостей, оцінка наслідків, визначення відповідальності, екологічної оборотності.

Застосування економічних інструментів екологічної безпеки дасть змогу регулювати інтереси суб'єктів господарювання в гірських територіях, мотивуючи їх до раціонального використання та збереження природних ресурсів; нормативно-правових – інституційно регулювати господарюючі суб'єкти для досягнення екологічно збалансованої місцевої економіки шляхом удосконалення їх нормативно-правової бази.

Для забезпечення процесу екологоорієнтованого розвитку гірських територій необхідно насамперед розробити мотиваційні інструменти, засоби екологоорієнтованого розвитку на основі ліквідації вузьких місць у функціонуванні елементів їх соціально-економічної інфраструктури. Проте для того щоб забезпечити рівномірність у процесах екологоорієнтованого розвитку суб'єктів господарювання соціально-економічного комплексу гірських територій, слід упровадити застосування стимулювальних інструментів та засобів такого розвитку шляхом підвищення еластичності нематеріальних активів до екологічних витрат на основі інформаційних даних як підприємств, так і держави.

Унаслідок перманентної обмеженості бюджетних коштів важливим є пошук нових джерел фінансування природоохоронних заходів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки. У зв'язку з цим, необхідно забезпечити до 2020 р. [322] сприятливий податковий, кредитний та інвестиційний клімат для залучення коштів міжнародних донорів та приватного капіталу в природоохоронну діяльність, створення суб'єктами господарювання систем екологічного управління.

Треба констатувати, що з арсеналу сучасної екологічної безпеки фактично випала роль і місце в її здійсненні недержавного сектора економіки. Отож актуальним видається питання запровадження ефективних механізмів стимулювання підприємницьких структур та приватного бізнесу до участі у вирішенні екологічних проблем. На жаль, в Україні ще не сформувалася національна система екологічного управління в її європейській системній цілісності [194]. Нині домінує державна система управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, повноваження і функції якої визначені Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” [140]. У зв'язку з цим, дуже важливо розробити і затвердити на рівні Кабінету Міністрів України концепцію національної системи екологічного управління з механізмами державної, регіональної, громадської і підприємницької відповідальності.

Щодо основних напрямів підвищення ефективності публічного менеджменту соціальною безпекою гірських територій, то вони потребують гармонізації управління всією соціально-економічною сферою цих територій, тобто забезпечення адекватності та збалансованості роботи всіх її структурних елементів на основі використання системних методів і механізмів формування та реалізації державної гірської політики (рис. 3.3).

Гарантування соціальної безпеки гірських територій потребує здійснення таких важливих завдань:

- здійснення структурних зрушень у соціально-економічному комплексі в контексті реалізації соціальних пріоритетів населення;
- формування механізму зацікавленості суб'єктів підприємницької діяльності в розвитку соціальної сфери цих територій;
- створення умов для продуктивної зайнятості населення;
- реформування житлово-комунального господарства та благоустрій територій населених пунктів;
- здійснення державного протекторату прожиткового мінімуму, який би забезпечував місцевому населенню споживання на рівні простого відтворення;
- розвиток споживчого ринку, доведення до норм забезпеченості місцевого населення продуктами харчування, основними товарами масового попиту, платними послугами;
- посилення соціального спрямування податкової політики держави;
- забезпечення збільшення фінансових ресурсів, що спрямовуються на соціальні цілі, удосконалення фінансово-кредитної державної політики;
- посилення тенденцій самозабезпечення громадянами високої соціальної мобільності висхідного характеру;
- створення умов адаптації правових, економічних, соціальних норм, гарантій, стандартів до європейських та світових вимог [15, с. 18; 19; 87].

Основним критерієм ефективності публічного менеджменту соціальної безпеки населення гірських територій є їх здатність виконувати регулятивну, адаптивну та інтеграційну функції. Соціальна безпека повинна базуватися на таких принципах: розвитку демократичних засад державного та регіонального соціального управління; запобігання виникненню (пом'якшення) загроз соціальній безпеці; дотримання балансу соціальних інтересів особистості, суспільства та держави, їх взаємної відповідальності; додержання балансу національних та регіональних соціальних інтересів [227, с. 256]. Прагнення до реалізації ефективного забезпечення соціальної безпеки обумовлюють здійснення послідовної, чітко структурованої діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування стосовно практичного впровадження механізму управління соціальною безпекою.

***Рис. 3.3 Основні напрями підвищення ефективності
 державного управління соціальною безпекою гірських територій
 [87;211;350;352;415;427]***

Для дотримання соціальної безпеки населення гірських територій місцеві органи влади повинні дбати про постійну наявність ресурсів для задоволення потреб населення, за які вони відповідають. Визначення цих потреб мають бути в місцевому стратегічному плані розвитку соціальних послуг. Це визначення повинне чітко розрізняти такі види потреб: потреби, передбачені законом, на які виділені кошти з центрального бюджету; а також потреби, які повинні задовольнятися згідно з місцевою політикою [240, с. 290 – 291; 372]. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, консультуючись з практиками, повинні визначити пріоритетність місцевих послуг і чітко вказати механізми їх реалізації в місцевому стратегічному плані надання соціальних послуг.

Необхідні умови для нормального функціонування систем соціально-го життєзабезпечення населення гірських територій, регулювання соціальних процесів, урахуванням соціальних пріоритетів, збалансування соціальних пропорцій та недопущення соціальних деформацій, які можуть загальмувати соціально-економічний розвиток цих територій, покликана створювати політика соціальної безпеки [413; 426, с. 108]. Аналіз стану соціальної безпеки досліджуваних гірських територій дає змогу виокремити декілька принципово важливих показників (або індикаторів) загроз, а саме:

1. Екологічний фактор соціальної безпеки. Неефективна державна політика в галузі екологічної безпеки, тривала відсутність дієвих механізмів вирішення цих питань гальмує процес сталого розвитку гірських територій [386].

2. Економічний фактор. Слід зазначити, що рівень економічного розвитку гірських територій та диспропорції їх розвитку, які так чи інакше виникають, зумовлюють винятковий їх вплив на соціальну структуру місцевого населення до посилення процесів соціальної диференціації [44].

3. Працересурсний фактор (низький рівень зайнятості в гірських територіях, високий рівень зареєстрованого безробіття та безробіття, визначеного за методикою МОП) [138].

4. Фактор добробуту (низькі показники заробітної плати місцевого населення, грошових доходів та витрат на душу населення, незначний обсяг реалізованих послуг на одну особу) [71].

5. Демографічний фактор (сюди необхідно зарахувати низький коефіцієнт народжуваності, від'ємне природне зростання), старіння населення (висока частка пенсіонерів), більшовальний міграційний процес [238].

6. Фактор стану здоров'я населення гірських територій (значне поширення соціальних хвороб, низький рівень медичного обслуговування) [139].

7. Фактор культурного й освітнього забезпечення населення гірських територій (низький рівень матеріально-технічної бази закладів культури, дошкільної освіти та виховання, загальної освіти) [350].

У роботі [65, с. 62] справедливо наголошується, що успішна реалізація найважливіших напрямів запланованих перетворень потребує посиленої уваги органів влади регіонального рівня до розвитку локальних територіальних утворень – гірських населених пунктів. Поліпшення соціальної безпеки гірських населених пунктів досягається, насамперед, шляхом

удосконалення їх соціальної інфраструктури, яка є комплексом матеріальних об'єктів соціального призначення, що мають сприяти реалізації та захисту прав громадян, виявленню задоволення та узгодження соціальних потреб та інтересів населення.

Важливо налагодити створення постійної ефективної співпраці та міжгалузевого співробітництва, координації між правоохоронними, науковими й господарськими структурами. Щоб екологічна безпека гірських територій була ефективною, необхідно, як слушно зауважує В. Кравців, щоб на кожний конкретний момент її здійснення враховувалася думка населення щодо пріоритетності вирішення екологічних проблем у спектрі інших проблем його життєдіяльності, окрім того, це сприятиме підвищенню екологічної свідомості громадян [195].

Оскільки забезпечення насущних потреб мешканців гірських територій визначається в основному невирішеністю проблем соціальної інфраструктури та її низьким рівнем розвитку [265], то для поліпшення її стану, а отже, розв'язання проблем гірських територій зазначених областей пропонуємо вдосконалити механізм формування і використання місцевих бюджетів, створити на регіональному рівні фонди соціального розвитку гірських поселень, розробити механізм оренди з викупом, кредитування об'єктів соціальної інфраструктури гірських територій; розробити різноманітні моделі функціонування об'єктів соціальної інфраструктури: державних, комунальних, приватних, кооперативних, комерційних, благодійних; удосконалити механізм оподаткування підприємств соціальної інфраструктури.

Ураховуючи соціально-економічну ситуацію, що склалася в гірських районах та їх природно-ресурсний потенціал, механізм реалізації соціальної безпеки населення гірських територій має бути спрямований на перспективні напрями розвитку тих галузей місцевої економіки, які мають забезпечувати успішне розв'язання питань зайнятості населення. Це, передусім, комплексна переробка деревини, переробка сільськогосподарської продукції, розлив мінеральної води, охорона унікальних екосистем та освоєння рекреаційного потенціалу, у тому числі за рахунок організації сільського туризму тощо. Ці галузі зможуть надати імпульс для розвитку трудомістких і нетрадиційних сільськогосподарських виробництв або сприяти їх відродженню, зокрема вівчарству, плодівництву, овочівництву, садівництву, бджільництву, ставковому рибництву із вирощування форелі та деяких інших [206; 427, с. 221; 441].

Можливість поліпшити стан зайнятості населення у сфері туризму пов'язана також з розвитком і реалізацією виробів народних художніх промислів. З цією метою у постанові КМУ від 8 вересня 2010 р. передбачено механізм упровадження кластерної моделі розвитку народних художніх промислів, зокрема у сільській місцевості та гірських населених пунктах [302]. Оскільки, окрім безпосереднього регулювання зайнятості, держава виконує й інші регулятивні заходи, то ефективність конкретних способів залежить від ступеня їх взаємного узгодження. Отож у політиці зайнятості населення гірських територій важливо дотримуватися принципу координації заходів, що здійснюються [361]. Найважливішою умовою реалізації такої політики зайнятості має бути фінансова стабілізація, відновлення економічного зростання провідних галузей соціально-економічного комплексу гірських територій, збільшення ресурсів для вирішення соціальних проблем місцевого населення.

Дієвим механізмом дотримання соціальної безпеки шляхом вирішення проблем зайнятості має стати Закон України “Про території перспективного розвитку” [321], проект якого схвалив Кабінет Міністрів України 27 січня 2010 р. Він передбачає створення умов для активізації підприємницької діяльності на територіях, що через об'єктивні обставини мають значні проблеми соціально-економічного розвитку для організації нових робочих місць, зменшення безробіття, збільшення доходів населення, надходжень до місцевих бюджетів.

Для вирішення проблем зайнятості потрібно ефективно використовувати механізми створення нових робочих місць. І для їх поліпшення необхідно активніше впроваджувати інноваційні напрями розвитку туризму, формувати нові галузеві комплекси, що розширюватиме кількість робочих місць, тобто знижуватиме рівень безробіття; підвищуватиме життєвий рівень населення не лише за рахунок зростання рівня оплати праці, а й збільшення обсягу та розширення асортименту послуг, поліпшення соціальної інфраструктури.

Збільшення доходів жителів гір має відбуватися також шляхом заохочення їх особистих селянських господарств до виконання певних програм державної підтримки, а також шляхом забезпечення розвитку альтернативного підприємництва на селі. Цьому має сприяти залучення виробників сільгосппродукції до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (гірського зеленого туризму); поліпшення умов реалізації селянами продукції особистих підсобних госпо-

дарств; встановлення певних квот для сільських виробників, як це практикується, наприклад, щодо малого бізнесу за кордоном.

Загалом, створення умов для продуктивної зайнятості визначено як основне завдання місцевих органів виконавчої влади в реалізації соціальної безпеки населення гірських територій – забезпечення належного їх життєвого рівня, яке має стати основою поліпшення демографічної ситуації і розвитку трудового потенціалу цих територій.

Важливим напрямом підвищення ефективності дотримання соціальної безпеки населення має стати реформування системи охорони здоров'я шляхом послідовного зростання кількості амбулаторно-поліклінічних закладів у гірських територіях, зміцнення їх матеріально-технічної бази, через розвиток системи “сімейної медицини”, упровадження контрактних умов функціонування медичних закладів; підвищення якості та доступності медичної допомоги. Цьому має сприяти вдосконалення механізму правового регулювання видатків на охорону здоров'я. Упровадження такої політики забезпечить зростання ефективності системи охорони здоров'я та водночас сприятиме зниженню неефективного навантаження на лікарняні заклади.

Для поліпшення стану галузі культури в гірських територіях, що є однією із умов гарантування їх соціальної безпеки, необхідно збільшити обсяги та поліпшити якість структури фінансування закладів культури, удосконалити механізми використання коштів; внести зміни до Бюджетного кодексу України та до “Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між державним бюджетом та місцевими бюджетами”, які повинні враховувати особливості фінансування галузі культури на цих територіях; заохочувати розвиток у гірських селах приватних книгарень, кіно-відеозалів, крамниць відео- аудіотоварів тощо, що поширюють вітчизняний культурний продукт. Для цього в “Основних напрямках бюджетної політики на 2015 рік” [310] передбачається передача місцевим бюджетам видатків державного бюджету за окремими бюджетними програмами у сферу освіти, охорони здоров'я, житлово-комунальне господарство, дорожнє господарство. Заходи щодо їх реалізації мають забезпечувати органи місцевого самоврядування, одночасно держава повинна виділяти кошти для забезпечення таких видатків.

Одна з причин низького рівня соціальної безпеки місцевого населення полягала в тому, що виконання соціально-економічних програм розвитку гірських територій не було достатньо забезпечено фінансовими ресурса-

ми. Для підвищення рівня соціальної безпеки доцільно забезпечити такий режим функціонування системи, який дасть позитивну динаміку рівня та якості життя населення за рахунок сталого і збалансованого відтворення соціального, економічного, ресурсного й екологічного потенціалів гірських територій. Радикальне підвищенні якості та ефективності надання послуг у соціальній сфері має відбуватися шляхом диверсифікації поставальників послуг соціальної сфери та удосконалення механізмів розміщення і реалізації замовлень на надання послуг.

Отже, пріоритетними напрямками державної, регіональної та місцевої політики забезпечення екологічної та соціальної безпеки гірських територій є сталий соціально-економічний розвиток цих територій; їх спроможність до постійного відновлення та самовдосконалення; реалізація заходів із запобігання негативним екологічним і соціальним наслідкам структурної перебудови місцевої економіки, якої потребують державні інтереси; створення належних умов із забезпечення пріоритетного розвитку тих галузей, які мають стратегічне значення для України; впровадження механізмів спільного використання фінансових ресурсів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування на договірних засадах для ефективного використання бюджетних коштів щодо вирішення назрілих екологічних і соціальних проблем. Цьому має сприяти удосконалення основних напрямів діяльності місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо дотримання екологічної та соціальної безпеки гірських територій шляхом впровадження комплексної системи критеріїв оцінювання їх роботи.

ВИСНОВКИ

Визначено теоретико-методологічні засади публічного менеджменту соціально-економічним розвитком гірських територій та проаналізовано їх основні особливості, зокрема поглиблено їхню характеристику; визначено головні функції публічного менеджменту цими територіями (формування концепції стратегії сталого розвитку, визначення цільових завдань державної гірської політики, розроблення відповідних методів та інструментів досягнення цілей, організація моніторингу та контролю за реалізацією державної гірської політики, формування рівнів управління територією та закріплення їхніх повноважень).

Уточнено зміст та сутнісні характеристики базових понять у сфері державної гірської політики. Зокрема, “регіон” має чітко визначені територіальні межі, але його кордони не збігаються з кордонами адміністративно-територіальних одиниць (областей та районів). “Державну гірську політику” щодо соціально-економічного розвитку таких територій слід вважати адекватною до їхніх умов та такою, що системно поєднує економічне зростання із соціальними надбаннями, дотриманням екологічної та соціальної безпеки. “Публічний менеджмент соціально-економічним розвитком гірських територій” досліджує як діяльність органів та установ усіх гілок державної влади з вироблення і здійснення державно-управлінських (координувальних, регулювальних тощо) впливів, спрямованих на сферу гірських територій, з метою задоволення соціально-економічних та гуманітарних потреб їхнього населення. “Депресивні гірські території” – це особливі гірські території, які визначаються складним рельєфом, важкодоступністю до цих територій, слабким розвитком транспортної мережі, низьким рівнем соціальної інфраструктури. Сучасне поняття “сталого розвитку гірських територій” можна трактувати як їх соціально-економічну й екологічну еволюцію, здатну забезпечувати потреби місцевого населення із перспективою задоволення потреб майбутнього покоління. Розуміння “екологічної безпеки гірських територій” як складної системи з усіма її ознаками, що виявляються під час взаємодії природних, економічних, правових і соціальних чинників, дає можливість бачити її цілісною, зі своїми власними закономірностями розвитку та структурними компонентами. “Соціальна безпека гірських територій” – це такий стан середовища життєдіяльності місцевого населення, за умов якого досягається необхідний ступінь захищеності від загроз і небезпек руйнування розвитку людського потенціалу та людських ресурсів. Визначений та доповне-

ний понятійно-категоріальний апарат надає більше можливостей органам державної влади та органам місцевого самоврядування використовувати його в практичній площині.

Узагальнено зарубіжний досвід публічного управління у сфері соціально-економічного розвитку проблемних територій, до яких належать гірські, що дає підстави стверджувати, що сталий розвиток цих територій визначається, з одного боку, ефективним використанням власних природних і людських ресурсів, а з другого – здатністю інститутів виконавчої влади створити ефективні механізми управління. З'ясовано, що поступово в різних країнах світу, зокрема в країнах ЄС, відбувається зближення наукових підходів, методик, інституційної та нормативно-правової бази здійснення державної гірської політики. Було б корисно впровадити позитивні практики реалізації державної гірської політики держав, до територій яких дотичний Карпатський регіон (Словаччина, Угорщина, Чехія). Однак безпосередньо переносити моделі реалізації державних гірських політик у цих країнах для України, зокрема територій її Карпатського регіону, недоцільно. Для цього слід урахувати такі передумови: об'єктивні внутрішні, головними з яких є економічний, правовий, суспільно-політичний складники. Адаптація будь-якої зарубіжної моделі розвитку гірських територій має узгоджуватися із соціально-економічною стратегією України в цілому, визначеними пріоритетами регіональної політики на державному рівні.

Проаналізовано діяльність місцевих органів публічного управління, органів місцевого самоврядування Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей і з'ясовано, що стратегія та плани соціально-економічного розвитку їхніх гірських територій були розроблені з урахуванням їх історичних і географічних особливостей, наявного економічного і трудового потенціалів та були спрямовані на забезпечення сталого розвитку цих територій на основі оптимального використання наявних природних, насамперед рекреаційних ресурсів, і формування ефективної соціально-економічної системи ринкового типу, яка мала б дбати про екологічну безпеку та матеріальний добробут місцевого населення. Розроблення стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій передбачає послідовні етапи від з'ясування базового ресурсного потенціалу гірських територій на основі проведених соціальних та економічних перетворень до визначення механізмів та інструментаріїв реалізації завдань їх сталого розвитку. Ураховуючи те, що розробка стратегій соціально-еконо-

мічного розвитку гірських територій не є відокремленою ланкою діяльності місцевих органів виконавчої влади, стратегічне планування потребує насамперед удосконалення організаційних механізмів, що мають бути побудованими на основі оптимізації взаємодії місцевої влади, суб'єктів господарювання та населення цих територій. Запропоновано авторське бачення структурної схеми формування стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій, яка враховує весь комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів сприятливого та обмежувального характеру, що суттєво впливають на їхній соціально-економічний та екологічний розвиток. З'ясовано основні проблеми реалізації державної гірської політики в регіоні та визначено, що головним змістом дотримання екологічної безпеки гірських територій має бути переорієнтація екологічної політики не стільки на ліквідацію негативних екологічних наслідків, як на запобігання та прогнозування найбільших екологічних ризиків; посилення екологічного контролю, зокрема і громадського; залучення до спільної реалізації екологічних заходів широкого кола зацікавлених сторін, різних верств населення. Соціальна безпека гірських територій передбачає функціональну спрямованість усіх галузей їх соціально-економічного комплексу на підвищення рівня та якості життя місцевого населення. Індикаторами рівня соціальної безпеки слугує динаміка реального рівня споживання соціальних благ, народжуваність і смертність, фізичне й духовне здоров'я місцевих мешканців, тривалість їхнього життя тощо. Обґрунтовано, що основним критерієм ефективності публічного менеджменту соціальної безпеки населення має бути їх здатність виконувати регулятивну, адаптивну та інтеграційну функції.

У монографії обґрунтовано шляхи підвищення ефективності механізмів публічного менеджменту соціально-економічним розвитком гірських територій Карпатського регіону, а саме:

– для забезпечення системного характеру й підвищення ефективності реалізації державної гірської політики на законодавчому рівні запропоновано зміни до Закону України “Про стимулювання розвитку регіонів”, зокрема, у ст. 7: внести до переліку заходів державного стимулювання розвитку депресивних територій запровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на депресивних територіях з надання інвесторам податкових, митних та інших пільг, а також часткових відшкодувань інвестиційних вкладень та дотацій інвесторам за створення нових робочих місць, з урахуванням принципу державно-приватного партнер-

ства; ст. 8: внести до переліку основних принципів державного стимулювання розвитку депресивних територій створення сприятливих умов для залучення коштів (інвестицій) недержавного сектора. Зміст ст. 3 Закону України “Про статус гірських населених пунктів України” доповнити конкретною інформацією про інструменти регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій та прийняти Закон України “Про сталий розвиток гірських територій в Україні”, який визначав би основні соціальні, економічні та екологічні регламенти розвитку гірських територій, створював сприятливі умови для залучення інвестицій, подолання депресивності поселень, зростання зайнятості та підвищення життєвого рівня населення, збереження етнокультурної самобутності та чистоти довкілля, і Закон України концептуального рівня “Про основи державної гірської політики в Україні”;

– з метою підвищення ефективності управлінської діяльності щодо реалізації державної гірської політики на рівні центральних органів виконавчої влади рекомендовано делегувати певні повноваження у сфері соціально-економічного розвитку гірських територій суб’єктам, зокрема Асоціаціям сприяння економічному і соціальному розвитку досліджуваних областей, Агенціям регіонального розвитку, Українській національній раді Карпатського євро регіону, місцевим радам підприємців, науковим, консалтинговим та підприємницьким структурам і громадським організаціям, які не належать до вертикалі органів виконавчої влади та не є органами місцевого самоврядування; передбачити активізацію впровадження кластерів гірських територій, що дасть змогу створити умови для ефектної діяльності і співпраці всіх суб’єктів господарської діяльності, розробити і впровадити заходи щодо стабілізації і поліпшення демографічної ситуації в гірських районах, зменшення масштабів трудової еміграції місцевих жителів;

– місцевим органам виконавчої влади гірських територій пропонуємо розробити проект Державної програми сталого розвитку Українських Карпат як складової частини програми Європейського Союзу “Карпатський простір”; забезпечити якісну підготовку угод між обласними державними адміністраціями та Кабінетом Міністрів України з урахуванням питань соціально-економічного розвитку гірських територій; активно проводити реструктуризацію екологічно небезпечних галузей господарювання з урахуванням їх екологічного стану; підвищити екологічну освіту населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Л. К. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації: навч. посіб. / Абрамов Л. К., Азарова Т. В. – Кіровоград : ІСКМ, 2010. – 100 с.
2. Авакян Г. Е. Подходы к определению горных территорий / Г. Е. Авакян // Проблемы горного хозяйства и расселения. – Москва : ИГ АН СССР, 1989. – 214 с.
3. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / за ред. М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. – Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
4. Адамик В. В. Оцінка ефективності та рівня інституційного забезпечення розвитку людського капіталу Львівського регіону / В. В. Адамик, І. О. Куревіна // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 79 – 86.
5. Адамовський О. М. Аналіз використання експлуатаційного фонду гірських лісів Львівської області / О. М. Адамовський // Науковий вісник : зб. наук-техн. пр. УкрДЛТУ. – Львів, 2002. Вип. 12.2. – С. 185 – 188.
6. Адамовський О. М. Сучасний стан і завдання лісокористування в Українських Карпатах / О. М. Адамовський // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук-техн. пр. – Львів, 2006. – Вип. 16.1. – С. 215 – 220.
7. Акишин А. С. Экологическая политика зарубежных стран и России / А. С. Акишин. – Волгоград : Изд. ВолГУ, 2003. – 228 с.
8. Алейникова Г. М. Организация и управление турбизнесом: учеб. пособие / Г. М. Алейников. – Донецк. ин-т турист. бизнеса. – Донецк : [б. в.], 2002. – 184 с.
9. Андрейцев В. Право екологічної безпеки: проблеми формування об'єктного складу / В. Андрейцев // Право України. – 2001. – № 10. – С. 10 – 14.
10. Артеменко В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90 – 97.
11. Артоболевский С. С. Региональное развитие в Великобритании (послевоенный этап) / С. С. Артоболевский. – Москва : Наука, 1992. – 165 с.
12. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций / Г. В. Атаманчук. – 4-е изд., стер. – Москва : Омега – Л, 2006. – 584 с.
13. Аткинсон Э. Б. Лекции по экономической теории государственного сектора / Э. Б. Аткинсон, Д. Э. Стиглиц. – Москва : Аспект Пресс, 1995. – 831 с.

14. Афанасьев В. Я. Механизмы управления развитием региона [Текст] / В. Я. Афанасьев, И. К. Быстряков, В. И. Выдяпин. – Москва : Луч, 2001. – 336 с.

15. Афоніна О. Г. Механізми забезпечення соціальної безпеки / О. Г. Афоніна // Демократичне врядування: наука, освіта, практика: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, Київ, 29 трав. 2009 р. : у 4 т. / за заг. ред. В. П. Приходька, С. В. Загороднюка. – Київ : НАДУ, 2009. – Т. 4. – С. 16 – 18.

16. Баденков Ю. П. Европейская горная политика. Социально-экономические и правовые факты развития. Аналитический обзор / Ю. П. Баденков, А. А. Транин. – Москва : ИГРАН. 1997. – 72 с.

17. Бакало Н. В. Фактор екології і його вплив на соціально-економічний розвиток людства / Н. В. Бакало // Екологічний менеджмент. – Київ : МАУП, 2006. – С. 63 – 66.

18. Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку / В. Бакуменко, В. Князев, Ю. Сурмін // Вісник УАДУ. – Львів, 2003. – № 2. – С. 11 – 27.

19. Баланда А. Безпека як соціальний феномен: дискурс людського розвитку / А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С. 25 – 28.

20. Бальковський В. В. Стан лісових ресурсів західного економічного району України / В. В. Бальковський, Г. А. Лисак // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук-техн. пр. – Львів, 2010. – Вип. 20.13. – С. 12 – 17.

21. Барановський М. Ключові проблеми ідентифікації сільських депресивних територій / М. Барановський // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 6 – 73.

22. Барич-Тіновська Л. П. Використання досвіду Європейського Союзу в процесі удосконалення інституційно-правового забезпечення регіонального розвитку України / Л. П. Барич-Тіновська // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій : матеріали наук.-пр. конф. з міжнар. участю (3 квітня 2009 р., м. Львів) : у 2 ч. / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – С. 126 – 129.

23. Бегень О. Спектр соціодемографічних проблем гірських районів Львівської області / О. Бегень // Інтернет-конференція Терноп. Ін-ту АП-ВНААН. – 2010.

24. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування : у 2-х т. / Б. М. Данилишин, А. В. Степаненко, О. М. Ральчук [та ін.]. – Київ :

Наукова думка, 2008. – Т. 1. – 389 с.

25. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – Київ : Київський ун-т, 2001. – 395 с.

26. Белей С. І. Обґрунтування оптимального розвитку агропромислового виробництва в умовах Прикарпаття / С. І. Белей // Зб. наук. пр. Подільської державної аграрно-технічної академії. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Вип. 10. – С. 163 – 165.

27. Берегой Т. А. Державно-управлінські рішення : навч. посіб. / Т. А. Берегой ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. – 231 с.

28. Беленький П. Регіональна політика збалансованого соціально-економічного розвитку / П. Беленький, О. Другов // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 96 – 106.

29. Бжезінська І. Велику воду зупинять дамби / І. Бжезінська // Високий замок. – 2011. – 1 квіт.

30. Біла С. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки / С. Біла. – Київ : Вид-во УАДУ, 2001. – 406 с.

31. Біла С. О. Інституційне забезпечення соціально-економічного розвитку проблемних територій (світовий досвід) / С. О. Біла // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3(12). – С. 172-183.

32. Білий М. М. Кооперативи як засіб вирішення соціально-економічних проблем регіону / М. М. Білий // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія : Економіка. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. 5. – С. 76 – 82.

33. Білик Р. Р. Стратегія використання природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону в контексті перспектив його сталого розвитку : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.06 / Р. Р. Білик ; Нац. ун-т водного господарства та природокористування. – Рівне, 2008. – 20 с.

34. Білик Р. Р. Впровадження кластерних моделей у природно-ресурсному секторі регіону / Р. Р. Білик // Стратегічний розвиток регіону – економічне зростання та інтеграція : матеріали XV Міжнар. наук-практ. конф., 11 – 12 травня 2006 р. – Чернівці, 2006. – Ч. 2. – С. 204 – 206.

35. Білик Р. Р. Деякі аспекти формування та реалізації стратегії сталого природокористування в регіоні / Р. Р. Білик // Регіональна економіка. – 2008. – № 1. – С. 91 – 99.

36. Білик Р. Р. Природно-ресурсний потенціал Карпатського регіону: пріоритетні напрями його збалансованого використання / Р. Р. Білик //

Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку : зб. наук. пр. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2004. – Вип. 2 (XLVI). – С. 134 – 140.

37. Благун І. С. Моделювання сталого розвитку регіону : монографія / І. С. Благун, Л. І. Сисак, О. О. Солтисік. – Івано-Франківськ : Центр інформ. технологій, 2006. – 166 с.

38. Блинов А. О. Теневая экономика и административные барьеры на пути развития малого предпринимательства / А. О. Блинов // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. ДонНУ. – Донецк, 2007. – С. 919 – 924.

39. Бойко М. Засади формування пріоритетних напрямів туристичної політики України / М. Бойко, Л. Гопкало // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 222 – 229.

40. Бойчук Ю. Д. Екологія і охорона навколишнього середовища [Текст] / Ю. Д. Бойчук, Е. М. Солошенко, О. В. Бугай. – К.: Університетська книга, 2002. – 365 с.

41. Борисов К. Г. Международный туризм и право / К. Г. Борисов. – Москва : НИМП, 1999. – 352 с.

42. Бородіна О. А. Теоретичні засади забезпечення сталого розвитку регіонів шляхом підвищення ефективності державної політики / О. А. Бородіна // Сталій розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1 – 2 жовт. 2010 р., Дніпропетровськ / за заг. ред. О.Ю. Бобровської. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 34 – 36.

43. Борушак М. Формування стратегії розвитку курортно-туристичних регіонів Польщі / М. Борушак // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 155 – 163.

44. Бражко О. В. Соціально-економічний розвиток території / О. В. Бражко // Держава та регіони. Серія. Державне управління. – Запоріжжя, 2010. – № 1. – С. 186 – 191.

45. Братута О. Загальна характеристика та оцінка нормативно-законодавчої бази системи регулювання регіонального розвитку в Україні / О. Братута // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 7 – 13.

46. Бугай В. Проблеми та шляхи вдосконалення державної політики розвитку гірських територій / В. Бугай, С. Мельничук // Світ фінансів. –

2009. – Вип. 1(18). – С.158 – 164.

47. Будякова Т. Анкета для оцінки національних політичних, правових та інституційних основ, що стосується Карпатської конвенції / Т. Будякова // The regional environmental center for Central and Eastern Europe – Київ, 2006. – 252 с.

48. Букша І. Лісовий сектор України у переході на ринкову економіку [Електронний ресурс]/ І. Букша // Український дослідний інститут лісового та агролісового господарства: доповідь до 6-ї Зустрічі Коміндм Спеціалістів UNECE/FAO, Варшава, 3 – 6 березня 2004. – Режим доступу: www.unese.org.

49. Бурнашов І. Ю. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі (оглядова довідка за матеріалами преси) / І. Ю. Бурнашов // Нац. парлам. б-ка України. Інформ. центр з питань культури та мистецтв;. – Київ, 2009. – Вип. 6/5.

50. Бутко М. П. Транспортна компонента виробничої інфраструктури регіону: монографія / М. П. Бутко, Н. В. Іванова. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2010. – 312 с.

51. Бухаріна Л. М. Шляхи вдосконалення механізмів державного регулювання туризму в Україні / Л. М. Бухаріна // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2008. – № 2. – С. 33 – 39.

52. Важинський Ф. А. Соціально-економічний механізм структурної трансформації регіональної господарської системи / Ф. А. Важинський, О. С. Молнар, А. В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр. – Львів, 2009. – Вип. 19.5. – С. 286 – 290.

53. Вакуленко В. М. Стратегічне планування на місцевому та регіональному рівнях : навч. посіб. / В. М. Вакуленко, В. В. Мамонова, Ю. П. Шаров ; Нац. акад. держ. управління при Президентіві України. – Ужгород : Патент, 2004. – 198 с.

54. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження: монографія / О. Л. Валевський. – Київ : НІСД, 2001.– 242 с.

55. Вантух В. П. Формування системи державної підтримки розвитку фермерства в зарубіжних країнах / В. П. Вантух // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 123 – 128.

56. Василенко В. Методологія економічної діагностики регіонів / В. Василенко // Економіка України. – 2008. – №9. – С. 4–17.

57. Васильєв О. В. Методологія і практика інфраструктурного за-

безпечення функціонування і розвитку регіонів України : монографія / О. В. Васильєв. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 341 с.

58. Василів О. Б. Державне управління розвитком туристично-рекреаційної галузі на регіональному рівні (на прикладі Івано-Франківської області) [Текст] : автореф. дис... канд. наук з держ. управл.: 25.00.01 / О. Б. Василів ; ЛРІДУ НАДУ при Президентові України. – Львів, 2008. – 19 с.

59. Вегеря С. М. Зарубіжний досвід функціонування механізму державного регулювання АПК / С. М. Вегеря // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2008. – № 3. – С. 46 – 51.

60. Веклич О. Економічний механізм природокористування: аналіз дієвості / О.Веклич // Економіка України. – 2003. № 10. – С. 62 – 70.

61. Великочий В. Стратегія розвитку туристичної освіти як елемент сталого розвитку Карпатського регіону / В. Великочий // Гірська школа Українських Карпат. – 2007. – № 2/3. – С. 81 – 88.

62. Верланов С. Стандарти економічних та соціальних прав людини у Європейському Союзі та Раді Європи: взаємозв'язок і співвідношення / С. Верланов // Право України. – 2008. – № 5. – С. 137 – 141.

63. Відносно перенесення термінів проведення Олімпіади – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://olympic.sport.ua>

64. Волошко В. Інституційне забезпечення регіональної політики Європейського Союзу / В. Волошко // Регіональна Економіка. – 2005. – №1. – С. 148 – 155.

65. Воротін В. Є. Державне управління конкурентоспроможністю національної економіки: регіональний аспект / В. Є. Воротін // Перспективи становлення конкурентоспроможної регіональної економіки : мат-ли. VI Пленуму Спілки економістів України та міжнар. наук.-практ. конф. – Київ, 2007. – С. 60 – 71.

66. Воротін В. Є. Модифікація механізму державного управління соціально-економічним розвитком регіонів України / В. Є. Воротін // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1 (14/15). – С. 5 – 10.

67. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Софія, 23 – 25 жовтня 1995 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

68. Гальченко Я. Якою має бути стратегія нашої екологічної політики? / Я. Гальченко // Голос України. – 2010. – 26 жовт.

69. Гаман П. І. Інструменти екологічної політики та їх вплив на рекре-

аційне природокористування / П. І. Гаман // Економіка та держава. – 2009. – №1. – С. 70 – 72.

70. Гарасим П. М. Оцінка масштабів трудової міграції сільського населення Карпатського регіону за кордон / П. М. Гарасим // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – Львів, 2005. – Вип. 18. – Ч. 1. — С. 44 – 48.

71. Гвелесіані А. Вплив соціально-економічного розвитку на рівень диференціації доходів населення України / А. Гвелесіані, І. Литвин // Економіка України. – 2010. – №1. – С. 82 – 89.

72. Генсірук С. А. Принципи збалансованого природокористування та природовідновлення у лісгосподарському виробництві / С. А. Генсірук, Л. І. Копій // Збалансоване природокористування та природо відновлення. – Київ : Вид-во ВЕЛ, 2008. – С. 12 – 14.

73. Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації: монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк : Надстир'я, 2002. – 528 с.

74. Герасимчук З. В. Структурна трансформація господарства – важливий напрямок забезпечення сталого розвитку / З. В. Герасимчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Економічні проблеми розвитку виробництва регіону (щорічник наук. пр.). – Львів, – 2001. – Вип. 31 – С. 104 – 123.

75. Гілецький Й. Українські Карпати – частина Карпатської гірської країни / Й.Гілецький // Гірська школа Українських Карпат. – 2006. – № 1. – С. 157 – 160.

76. Гілецький Й. Р Транспортні шляхи та проблеми оптимізації природоко-ристування в Українських Карпатах / Й. Р. Гілецький // Екологія: Проблеми адаптивно-ландшафтного землеробства: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 124 – 127.

77. Глеба В. Ю. Системний підхід до містобудування та регіонального планування в європейських країнах / В. Ю. Глеба // Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1 – 2 жовт. 2010 р., / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 184 – 186.

78. Гобела В. В. Огляд економічних, соціальних та екологічних загроз Карпатського регіону / В. В. Гобела // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук-техн. пр. – Львів, 2010. – Вип. 20.13. – С. 81 – 86.

79. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / М. А. Го-

Голубець, А–Т. В. Башта, А. Я. Гірна [та ін.] – Львів : Поллі, 2007. – 288 с.

80. Голубець М. А. Проблеми реалізації сталого розвитку в гірському регіоні [Текст] / М. А. Голубець. – Львів : Поллі, 2007. – 269 с.

81. Гомьен Д. Европейская социальная хартия: право и практика [Текст] / Д. Гомьен, пер. с англ. Д. Харрис, Л. Зваак. – Москва : Изд-во Московского независимого ин-та международного права, 1998. – 520 с.

82. Гонтаржевська Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні [Текст]: навч. посіб. / Л. І. Гонтаржевська. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2008. – 180 с.

83. Гончаренко І. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики: монографія / І. Гончаренко. – Львів : НАН України, Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2009. – 370 с.

84. Гончаров В. В. Природоохранная деятельность в США, Германии, Японии / В. В. Гончаров. – Москва : МНИИПУ, 1998. – С. 655 – 713.

85. Горжелак Г. Нова модель польської регіональної політики після децентралізації держави [Електронний ресурс] / Гжегож Горжелак. – Режим доступу: www.euogeg.org.

86. Горные отношения в странах Западной Европы и Америки / Ключкин Б. Д. – Москва : Городец-издат, 2000. – 444 с.

87. Грабко Є. В. Забезпечення соціальної безпеки в Україні: регіональний аспект [Електронний ресурс] / Є. В. Грабко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2010_2/10_gévura.pdf.

88. Гриджук І. А. Модель сталого розвитку регіону як комплексна процедура державного управління / І. А. Гриджук // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2006. – № 4. – С. 36 – 40.

89. Губарик О. М. Місце та роль фермерських господарств в аграрній сфері економіки / О. М. Губарик // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2006. – № 3. – С. 71 – 74.

90. Гудзеляк І. Економіко-географічні аспекти зайнятості і безробіття населення Івано-Франківської області / І. Гудзеляк // Наукові записки ТНПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2005. – № 2. – С. 102 – 106.

91. Гулич О. І. Рекреаційний потенціал Українських Карпат та сучасний стан його освоєння / Гулич О. І. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2004. – 56 с.

92. Гулич О. Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу як напрямок структурної перебудови господарства Карпатського регіону / О. Гу-

лич // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Механізми реалізації регіональної політики: зб. наук. пр. ІРД НАН України – Львів, 2003. – Вип. 2 (XL). – С. 80 – 87.

93. Гулич О. І. Науково-методичні підходи та алгоритми розробки регіональних програм розвитку рекреаційної сфери / О. І. Гулич, В. С. Кравців, В. О. Полюга // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Ринкова трансформація України: проблеми та перспективи: зб. наук. пр. ІРД НАН України. – Львів, 2004. – Вип.1 (XLV). – С. 9–16.

94. Гулич О. І. Чинники регулювання екологічно збалансованого розвитку курортно-оздоровчих територій / О. І. Гулич // Економіка України. – 2005. – № 5. – С. 78 – 82.

95. Гурбик Ю. Ю. Завдання інституціонального забезпечення державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери в Україні / Ю. Ю. Гурбик / Держава та регіони. Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2010. – №3. – С. 41 – 45.

96. Гусякова О. Ю. Розвиток системи державного управління туристичною сферою / О. Ю. Гусякова // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2009. – № 4. – С. 152 – 155.

97. Данилишин Б. М. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фашевський : НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 315 с.

98. Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні: монографія / М. Дацишин, В. Керецман. – Київ : К.І.С., 2007. – 102 с.

99. Державне управління : підручник : у 2 т. / Нац. Акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.] – Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. – Т. 1. - 564 с.

100. Демченко В. В. Гірська політика в Україні: основи формування та шляхи реалізації / В.В. Демченко // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 237 – 239.

101. Держава та регіони: від патерналізму до партнерства : аналіт. доповідь / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – Київ : НІСД, 2010. – 64 с.

102. Державна програма “Ліси України на 2002 – 2015” [Електронний ресурс] : затверджена постанова Кабінету Міністрів від 29.04.2002. № 581. –

Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

103. Державна програма розвитку туризму на 2002 – 2010 роки [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 583. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

104. Державна Стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. Постанова КМУ № 1001 від 21.07.2006 р. // Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України: Зібрання законодавства України. – Київ, 2006. – № 36. – С. 5 – 87.

105. Державна цільова економічна програма розвитку автомобільних доріг загального користування на 2013 – 2018 роки [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 696. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>

106. Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – Київ : Атака ; Ельга-Н, 2000. – 592 с.

107. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2010. – 288 с.

108. Державне управління: основи теорії, історія і практика : навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – 393 с.

109. Державне управління : словник-довідник / за заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. – Київ : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.

110. Держуправління охорони природи підготувало Матеріали до Національної доповіді України про стан навколишнього природного середовища у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ekologia.lviv.ua/file/monitoring/nacdop_2014.pdf

111. Діну В. Регіональні аспекти розвитку сталого туризму / В. Діну, К. Гапенчук // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 130–143.

112. Довкілля України. Статистичний збірник за 2004 рік / Державний комітет статистики Укр.; за ред. Ю. М. Остапчука. – Київ, 2005. – 260 с.

113. Доклад Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Йоханнесбург, Южная Африка, 26 августа. 4 сентября 2002 г. – Нью-Йорк : Издание Организации Объединенных Наций А / CONF. 199/20, 2002. – 212 с.

114. Долішній М. Актуальні завдання інтенсифікації соціально-економічного розвитку регіонів / М. Долішній // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 7 – 14.

115. Долішній М. Регіональна політика на рубежі XX – XXI століть:

нові пріоритети / М. Долішній. – Київ : Наук, думка, 2006. – 512 с.

116. Долішній М. Соціо-екологічна функція регіональної економіки / М. Долішній, Л. Гринів // Вісник НАН України. – 2000. – № 3. – С. 25 – 35.

117. Доповіді Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.un.org / documents / ga / conf1 51/ aconf15126-3annex3.htm](http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm).

118. Екосередовище і сучасність. Економічна оцінка природного середовища : моногр. / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик, М. В. Горбач, П. П. Пастушенко. – Київ: Кондор, 2006. – 426 с.

119. Друга Конференція міністрів із охорони лісів в Європі, 16 – 17, 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.mcpfe.org / resolutions / helsinki / resolutionj1 .pdf](http://www.mcpfe.org/resolutions/helsinki/resolutionj1.pdf).

120. Дудкіна О. П. Регіональна політика та управління соціально-економічним розвитком регіону: навч.-метод. посіб. / О. П. Дудкіна. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 221 с.

121. Душко Н. Г. Державно-приватне партнерство як перспективний інструмент соціально-економічного розвитку територій / Н. Г. Душко // Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1 – 2 жовт. 2010 р. / за заг. ред. О.Ю. Бобровської. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 51 – 53.

122. Европейская ассоциация Евромонтана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.euromontana.org.

123. Европейская социальная хартия : Справочник. – Москва : Наука, 2000. – 234 с.

124. Екологічний паспорт Львівської області за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekology.lviv.ua>.

125. Економіка України на шляху від депресії до зростання: джерела, важелі, інструменти / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – Київ : НІСД, 2010. – 96 с.

126. Економіка України після кризи: орієнтири стратегічних реформ / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – Київ : НІСД, 2010. – 104 с.

127. Економічний діалог: партнерство заради прогресу / Жаліло Я. А., Акімова І. М., Пищуліна О. М. [та ін.]. – Київ : НІСД, 2007. – 126 с.

128. Економічний розвиток областей Західного регіону України: аналіз, діагноз, тенденції : монографія / наук. ред. С. О. Іщук. – Львів : ІРД НАН України, 2009. – 164 с.

129. Енциклопедичний словник державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с.
130. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. – Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – 748 с.; Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П.І. Надолішній (співголова) та ін. – 2011. – 692 с.
131. Єгоров Ю. В. Державно-управлінські механізми здійснення політики екологічної безпеки України [Електронне видання] / Ю. В. Єгоров // Державне управління удосконалення та розвиток. – 2011. – № 4. – Режим доступу: www.dy.nauka.com.ua.
132. Єрошкіна О. О. Бюджетний механізм розвитку депресивних регіонів / О. О. Єрошкіна // Держава та регіони. Серія Державне управління. – 2009. – №4. – С. 111 – 115.
133. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – Київ : НІСД, 2009. – 336 с.
134. Жмаєв Г. О. Державні програми як інструмент реалізації регіональної політики / Г. О. Жмаєв, В. С. Кравців // Регіональна економіка. – 1996. – № 12. – С. 64 – 70.
135. Жук П. В. Економічні підйоми у забезпеченні сталого розвитку гірських територій України / П. В. Жук // Економіст. – 2011. – № 5. – С. 37 – 40.
136. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки : Закон України від 21 вересня 2000 р. // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 47. – 405 с.
137. Загальноєвропейські критерії і показники сталого управління лісовими ресурсами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mcrfpe.org/publications/pdf/improved_indicators.
138. Зайнятість населення України: зміни і тенденції. – Київ : Інститут соціології НАНУ, 2007. – 411 с.
139. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2008 р. : стат. бюл.– Київ : Державний комітет статистики України, 2009. – 88 с.
140. Закон України про охорону навколишнього природного середовища (із змінами та доповненнями, внесеними законами України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
141. Заяць В. С. Вдосконалення методичних засад розробки стратегій

регіонального розвитку / В. С. Заяць // Вісн. Прикарпатського ун-ту. Серія: Економіка. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. 5. – С. 58 – 61.

142. Збірник документів Міжнародного Форуму „Європейські орієнтири місцевого і регіонального розвитку” 16 – 17 жовтня 2008 р. – Київ : Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, 2008. – 60 с.

143. Збірник нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища. – Львів : [б. в.], 2004. – 192 с.

144. Зварич І. Т. Економічне зростання регіону: моделі та методи аналізу і прогнозування : монографія / І. Т. Зварич. – Івано-Франківськ : Центр інформ. технологій, 2006. – 183 с.

145. Зибарева О. В. Досвід формування регіональної політики у ФРН / О. В. Зибарева // Регіональна політика України. – 1998. – С. 194 – 200.

146. Івано-Франківська облрада ініціює програму „Сільські дороги” [Електронний ресурс] // Zik. – 2010. – 19 бер. – Режим доступу: www.zik.com.ua

147. Івано-Франківська область, соціально-економічний аналіз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/files/2004.06.2014.pdf>

148. Ільїна М. В. Міжнародні стратегії сталого розвитку туристично-рекреаційної галузі / М. В. Ільїна // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : матеріали доповідей II Міжнар. наук.-практ. конференції, 18 – 20 травня 2011 р. / за заг. ред. О. В. Прокопенко – Суми : Сумський держ. ун-т, 2011. – С. 81 – 83.

149. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / Дацишин М., Керецман В. – Київ : К.І.С., 2007. – 102 с.

150. Інтегральна оцінка та порівняння соціально-економічного стану регіонів / Побурко Я. О., Карпов В. І., Матковський С. О. [та ін.] // Регіони України. Економіко-статистичні порівняння: додаток до журналу “Регіональна економіка”. – Львів, 2000. – № 4/5. – 88 с.

151. Інфраструктурний комплекс Західного регіону України: оцінка стану і напрями розвитку : монографія / Наук. ред. С. О. Іщук. – Львів : ІРД НАН України, 2010. – 242 с.

152. Ісаченко Д. А. Практика стратегічного планування розвитку регіонів / Д. А. Ісаченко // Регіональна економіка. – 2009. – № 4. – С. 24 – 32.

153. Казачковська Г. В. Удосконалення організаційно-економічних механізмів функціонування рекреаційно-туристичного господарства / Г. В. Казачковська // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2010. – № 4. – С. 69 – 72.

154. Кальницька М. А. Методичні підходи до оцінки розвитку транспортної інфраструктури національного та міжнародного значення в Карпатському регіоні / М. А. Кальницька // Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стадія дій : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 9 – 10 лист. 2006 р. – Ужгород, 2006. – С. 164 – 166.

155. Каманін А. Навколишнє середовище. Наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу / Анатолій Каманін, Дороти Фуке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ueplac.kiev.ua/publications/review/5.9.pdf.

156. Камінська Н. В. Досвід правового забезпечення регіонального розвитку східноєвропейських держав для України / Н. В. Камінська // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. Серія: Юридична. – 2011. – № 1. – С. 291 – 299.

157. Капранова Л. Д. Політика екологічного регулювання в країнах Західної Європи / Л. Д. Капранова // Актуальные проблемы Европы : сб. – Москва: [б. и.], 1999. – Т. 2. – С. 38 – 43.

158. Карп Г. В. Фінансовий механізм наповнення місцевих бюджетів гірських територій у контексті політики економічного зростання / Г. В. Карп // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. 4, т. 2. – С. 329 – 338.

159. Карпенко В. Досвід регіонального планування у Франції / В. Карпенко // Вісн. УАДУ. – 2000. – № 1. – С. 289 – 294.

160. Карпов І. Концептуальні засади та аспекти формування механізму регіонального розвитку / І. Карпов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 1 (21). – С. 132 – 144.

161. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення / А. Б. Качинський. – Київ: НІСД, 2001. – 312 с.

162. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системні принципи та методи її формалізації / А. Б. Качинський, Ю. В. Єгоров / Національна безпека України: український вимір. – 2009. – № 4. – С. 71 – 79.

163. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту: прийняті на XII сесії Європейської конференції міністрів відповідальних за регіональне планування, 7 – 8 вересня 2000 р., Ганновер. – Київ : [б. в.], 2007. – 47 с.

164. Кисіль Н. М. Оцінка територіальної організації соціально-культурної сфери Львівської області / Н. М. Кисіль // Науковий вісник : зб.

наук.-техн. пр. – Львів : УкрДЛТУ. – 2001. – Вип. 11.4. – С. 248 – 252.

165. Кифяк В. Ф. Розвиток сфери туризму в контексті стратегії економічної політики регіону / В. Ф. Кифяк // Вісник ДІТБ. – 2006. – № 10. – С. 112 – 117.

166. Кічковський М. М. Проблеми сталого розвитку Карпат у контексті глобальних кліматичних змін / М. М. Кічковський // Науковий вісник НЛТУ : зб. наук.-техн. пр. – Львів, 2009. – Вип. 19.14. – С. 175 – 182.

167. Кобелька М. В. Небезпечні природні та техноприродні процеси в гірських районах Львівської області: стан та прогноз розвитку / М. В. Кобелька, П. В. Самольотов, Г. І. Рудько : НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів : [б. в.], 2001. – 129 с.

168. Коберніченко Т. Підходи до методики оцінки рекреаційного потенціалу гірських територій / Т. Коберніченко, М. Сиротюк // Вісник Львів. ун-ту. Серія Географічна. – Львів, 2008. – Вип. 35. – С. 155 – 158.

169. Ковальова Ю. М. Механізм регулювання соціально-економічного розвитку регіону на основі формування кластерів / Ю. М. Ковальова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 4. – С. 179 – 187.

170. Ковач І. П. Регіональна політика та її інституції в Угорщині / І. П. Ковач // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / за ред. С. Максименка. – Київ : Міленіум, 2001. – С. 152 – 153.

171. Козаченко Т. П. Структурно-компонентний аналіз сутності поняття „екологічна безпека“ / Т. П. Козаченко // Демократичне врядування: наука, освіта, практика : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 29 трав. 2009 р. : у 4 т. / за заг. ред. В. П. Приходька, С. В. Загороднюка. – Київ : НАДУ, 2009. – Т. 4. – С. 33 – 35.

172. Козаченко Т. П. Удосконалення економічних механізмів управління у сфері природокористування / Т. П. Козаченко // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій : матеріали наук.-пр. конф. за міжнар. участю (3 квітня 2009 р., м. Львів) : у 2 ч. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – Ч. 2. – С. 33 – 36.

173. Коломийчук В. С. Соціально-економічні механізми управління адміністративним районом в системі регіонального розвитку : автореф. дис... д-ра екон. наук. : 08.10.01 / В. С. Коломийчук ; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2000. – 43 с.

174. Конвенція МОП про основні цілі і норми соціальної політики

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ilo.org/ilolex/russian/docs/conv117.htm.

175. Конкуренентоспроможність регіонів України: стан і проблеми / робочі матеріали до Круглого столу 28 травня 2008 р.). – Київ : Укр. Центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, 2008. – 56 с.

176. Концептуальні підходи до просторового розвитку гірських районів Львівщини : монографія / наук. ред. В. С. Кравців. – Львів : ІРД НАН України, 2009. – 104 с.

177. Концепція розвитку санаторно-курортної сфери, туризму і відпочинку у Львівській області : Львівська обласна державна адміністрація, Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2002. – 43 с.

178. Концепція сталого розвитку Івано-Франківської області: [природ. ресурси, пром-сть, підприємства, сільське госп-во] // Новітня історія України. – 2006. – Вип. 2. – С. 150 – 151.

179. Концептуальні підходи до удосконалення системи екологічної безпеки в Україні / М. М. Коржнев, В. С. Міщенко, Я. І. Мовчан [та ін.] – Київ : РВПС України, 2000. – 52 с.

180. Коржнев М. М. Природно-ресурсні основи сталого розвитку / М. М. Коржнев. – Київ : Вид. КНУ. – 2001. – 270 с.

181. Коржов В. Л. Оптимальна транспортна мережа у лісфонді як фактор екологічної стабільності та сталого природокористування / В. Л. Коржов // Науковий вісник УкрДЛТУ: зб. наук.-техн. пр. – Львів : РВВ УкрДЛТУ. – 2004. – Вип. 14.3. – С. 201 – 207.

182. Коротич О. Механізми державного управління: проблеми теорії та практичної побудови / О. Коротич // Вісник НАДУ. – 2006. – № 3. – С. 79 – 84.

183. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять / О. Б. Коротич // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2. – С. 57 – 61.

184. Коротич О. Б. Теорія державного управління: пошук оптимальних визначень / О. Б. Коротич // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / ред. кол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.] – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 1 (23). – С. 56 – 63.

185. Короткі підсумки економічного і соціального розвитку регіону за 2010 рік : повідомлення Головного управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: stat.if.ukrtel.net.

186. Коусінс Н. Державне регулювання та підтримка сільського гос-

подарства: Україна та зарубіжний досвід / Н. Коусінс // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 9 – 10 груд. 2010 р.– Тернопіль : Крок, 2010. – Ч. 1. – С. 322 – 324.

187. Кравців В. Концептуальні засади розробки програми використання та охорони природно-ресурсного потенціалу регіону / В. Кравців, Н. Павліха, В. Павлов // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 107–115.

188. Кравців В. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В. Кравців, М. Гринів, С. Кузик. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 1999. – 78 с.

189. Кравців В. С. Географічні особливості та історичний досвід управління гірськими територіями Карпатського регіону / В. С. Кравців, М. В. Копач, Ю. Я. Іванишин // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика в Україні: сучасні форми та методи реалізації: зб. наук. пр.– Львів : ІРД НАН України., 2005. – Вип. 2 (52). – С.406 – 419.

190. Кравців В. С. Гірська політика: міжнародні акти і світовий досвід / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 50 с.

191. Кравців В. С. Європейська стратегія розвитку туризму в гірських районах: орієнтація на гармонійність / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький // Науковий вісник Чернів. ун-ту: зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 205. – С. 71 – 76.

192. Кравців В. С. Карпатський регіон: сучасний стан, проблеми, перспективи сталого розвитку / В. С. Кравців, П. М. Грицишин, Ю. І. Стадницький. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 83 с.

193. Кравців В. С. Освоєння рекреаційного потенціалу як фактор забезпечення сталого розвитку Карпатського регіону / В. С. Кравців, Р. Р. Білик // Науковий вісник Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2002.– Вип. 162. – С. 33 – 36.

194. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в Україні та механізми її реалізації / В. С. Кравців. – Львів : ІРД НАН України, 2007. – 72 с.

195. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в умовах становлення ринкової економіки в Україні (теорія, методи, практика) : автореф. дис... д-ра. екон. наук. : 08.00.06. / В. С. Кравців : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – Київ, 2007. – 37 с.

196. Крайник О. Туристичний кластер регіону як форма соціального діалогу: управлінський аспект [Електронний ресурс] / О. Крайник,

М. Біль // Демократичне врядування : – 2009. – Вип. 4. – Режим доступу: tourlib.net/statti_ukr/krajnyk.htm.

197. Краткий экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – Москва : Ин-т нов. экономики, 2001. – 1088 с.

198. Криштанович С. В. Актуальні проблеми державного управління розвитком гірських територій Західного регіону України / С. В. Криштанович // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛПІДУ НАДУ / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів, 2010. – Вип. 25. – С.293 – 299.

199. Криштанович С. В. Державне управління процесом забезпечення екологічної безпеки гірських територій Західного регіону України / С. В. Криштанович // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛПІДУ НАДУ / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів, 2013. – Вип. 34 – С.267 – 275.

200. Криштанович С. В. Державне управління створенням туристичних кластерів в Україні / С. В. Криштанович // Наука України: Перспективи і потенціал : зб. матер. VI Всеукр. наук.-практ. заоч. конф. 22 – 23 лютого 2013 р. – Запоріжжя, 2013. – С. 57 – 59.

201. Криштанович С. В. Особливості державного управління соціально-економічним комплексом гірських територій регіону / С. В. Криштанович // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. ЛПІДУ НАДУ / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів, 2011. – Вип. 27 – С.137 – 144.

202. Криштанович С. В. Особливості розробки стратегії соціально-економічного розвитку гірських територій Карпатського регіону / С. В. Криштанович// Модернізація системи державного управління: теорія та практика : матеріали наук.-практ.конф. з між нар. уч. 20 квітня 2012 р. у 2 ч. / за наук. ред. чл. кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2012 – Ч. 1– С. 464 – 467.

203. Криштанович С. В. Основні напрямки гірської політики країн ЄС: досвід для України / С. В. Криштанович // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків : Магістр, 2011. – Вип. 4 (35). – С. 475 – 482.

204. Криштанович С. В. Основні напрями європейської інтеграції у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку гірських територій / С. В. Криштанович// Посткризовий розвиток світової економіки та України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ. та мол. вчених. 22 – 23 березня

2012 р.. – Тернопіль, 2012. – С. 69 – 72.

205. Криштанович С. В. Пріоритетні напрями інституційного та нормативно-правового забезпечення розвитку гірських територій України / С.В. Криштанович // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. ЛПІДУ НАДУ / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів, 2011. – Вип. 26 – С.70 – 77.

206. Криштанович С. В. Сутність та особливості державного регулювання соціально-економічного розвитку гірських територій України / С. В. Криштанович// Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика : матеріали наук.-прак. конф.з між-нар. уч. 8 квітня 2011 р. : у 2 ч.– Львів: ЛПІДУ НАДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 269 – 272.

207. Куклин А. А. Социально-демографическая безопасность регионов / А. А. Куклин, А. В. Черепанова, Е. В. Некрасова // Народонаселение. – 2009. – № 2. – С. 119 – 124.

208. Кульман А. Экономические механизмы / пер. с франц. Анрі Кульман, под общ. ред. Н. И. Хрустальной. – Москва: Прогресс; Универс, 1993. – 192 с.

209. Курмаєв П. Ю Аналіз нормативно-правового забезпечення процесу управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні / П. Ю. Курмаєв // Економічний простір. –2009. – № 24. – С. 38 – 43.

210. Кусяк М. М. Основні тенденції соціально-економічного розвитку Галицького геоекономічного регіону / М. М. Кусяк // Формування ринкової економіки в Україні : наук. зб. ЛНУ. – Львів, 2002. – С. 52 – 60.

211. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / Куценко В. І., Удовиченко В. П. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2010. – 652 с.

212. Лабань Т. Особливості розвитку сучасного суспільства в умовах глобалізації: [Глобальна гуманізація людських відносин] / Т. Лабань // Людина і політика. – 2004. – № 2. – С. 68 – 73.

213. Лазько В. С. Економічні важелі забезпечення екологічної безпеки України / В. С. Лазько. – Київ : Чорнобиль-інтерінформ, 2000. – 126 с.

214. Ларина Н. И. Региональная политика в странах рыночной экономики / Н. И. Ларина, А. А. Кисельников. – Москва : Экономика, 1998. – 98 с.

215. Латинін М. А. Особливості механізму державного регулювання розвитку депресивних регіонів в Україні / М. А. Латинін, А. С. Чернятін //

Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків, 2007. – Вип. 4 (19) – С. 90 – 98.

216. Лексин В. Региональная диагностика: сущность, предмет, методы / В. Лексин // Российский экономический журнал. – 2003. – № 9/10. – С. 78 – 83.

217. Лендъел М. Інституційні механізми реалізації регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи / М. Лендъел // Регіональна політика в країнах Європи Уроки для України / за ред. С. Максименка. – Київ : Логос, 2000. – С. 62 – 98.

218. Лендъел М. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі / М. Лендъел // Регіональні студії. – 2008. Вип. 1.– С. 18 – 28.

219. Лендъел М. Спеціальні інститути розвитку територій: Європейський досвід / М. Лендел // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів / за ред. С. Максименка. – Київ : Центр Ін-ту Схід-Захід. – С. – 67 – 148.

220. Лепьошкіна Т. Я. Організаційні механізми використання маркетингу в управлінні розвитком територій: європейський досвід / Т. Я. Лепьошкіна // Сталий розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення : матеріали Міжнар. наук, практ. конф., 1 – 2 жовт. 2010 р. / за заг. ред. О.Ю. Бобровської. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С.190–192.

221. Лисенко О. М. Розвиток законодавчої бази реформування аграрних відносин (1990 – 2001 р.) / О. М. Лисенко // Український Селянин: зб. наук. пр. – Черкаси, 2002. – № 5. – С. 151 – 154.

222. Лихвар М. Інституційні основи європейського транскордонного співробітництва [Електронний ресурс] / М. Лихвар. – Режим доступу: www.univ.rzeszow.pl/nauka/Lechwar_szablon.pdf.

223. Луцишин Н. П. Формування інституційної структури регіональної політики в країнах Європи / Н. П. Луцишин // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – 199 с.

224. Любарчук О. Нестача доріг стримує розвиток гірських територій / О. Любарчук // Урядовий кур'єр. – 2011. – 17 берез.

225. Мазур Ф. Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону) : навч. посіб. / Ф. Ф. Мазур // – Київ : Центр учбової літератури, 2005. – 96 с.

226. Максимчук М. Європейський досвід інституційного забезпечення регіонального розвитку та його адаптація в Україні / М. Максимчук // Регіональна економіка. – 2006. – № 4.– С. 213 – 220.

227. Малик Я. Національна безпека : навч. посіб. / Я. Малик, О. Береза, М. Криштанович. – Львів : ЛРІДУ НЛДУ, 2010. – 280 с.

228. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : монографія /В.В. Мамонова// – Харків : Магістр, 2006. – 196 с.

229. Мандюк Н. Формування політики просування туристичного продукту Львівської області / Н. Мандюк // Географія і туризм: європейський досвід : тези доп. Міжнар. наук. конф., 27 – 30 верес. 2007 р. – Львів, 2007. – С. 85 – 87.

230. Мандюк Н. Л. Аналіз ринку рекреаційних послуг гірських територій Львівської області / Н. Л. Мандюк // Регіональна економіка. – 2006. – №1. – С. 228 – 236.

231. Мандюк Н. Л. Проблема зменшення впливу рекреаційної діяльності на стан природного середовища регіону / Н. Л. Мандюк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку: зб. наук. пр. – Львів, 2004. – Вип. 2 (XLVI) – С. 266 – 270.

232. Мандюк Н. Л. Чинники та передумови сталого розвитку гірсько-лижного рекреаційного продукту у Сколівському районі Львівської області / Н. Л. Мандюк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій: зб. наук. пр. – Львів, 2006. – Вип. 6 (62). – С. 220 – 227.

233. Марущак В. П. Планування в умовах ринкової економіки : монографія / В. П.Марущак // – Одеса: Пальміра, 2008. – 200 с.

234. Мастушкин М. Ю. Государственное управление устойчивым развитием: система и содержание / М. Ю. Мастушкин // Конституция. Гражданин. Общество. – Москва : МГИМО, 2006. – С. 125 – 143.

235. Матвіїшин Є. Г. Напрями державної підтримки розвитку відсталіх і депресивних територій: зарубіжний досвід / Є. Г. Матвіїшин // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій : матеріали наук.-пр. конф. з міжнар. участю (3 квітня 2009 р.) : у 2 ч. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – Ч. 2. – С.48 – 51.

236. Матеріали виїзного розширеного засідання колегії Мінприроди України „Про стан реалізації заходів з ліквідації наслідків повені, що сталася у Вінницькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій областях” 3 жовтня 2008 року . – Івано-Франківськ : [б. в.], 2008. – 24 с.

237. Мезенцева Н. Фермерські господарства в Україні: суспільно-геогра-

фічні аспекти розміщення / Н. Мезенцева, К. Мезенцева // Географія. Економіка. Екологія. Туризм: Регіональні студії. – Ніжин, 2009. – Вип. 3. – С. 101– 109.

238. Мезенцева Н. І. Регіональний аналіз демографічних загроз соціальної безпеки / Н. І. Мезенцева, О. О. Штельмах // Економічна та соціальна географія. – Київ, 2004. – Вип. 54. – С. 72 – 75.

239. Мезенцева Н. І. Типізація регіонів України за загрозами соціальної безпеки / Н. І. Мезенцева, О. О. Штельмах // Вісник Київ. ун-ту. Серія: Географія. – Київ, 2006. – Вип. 53. – С. 19 – 20.

240. Менеджмент регіонального розвитку: монографія / за ред. О. В. Васильєва, К. А. Фісуна . – Харків : ХНАМГ, 2010. – 375 с.

241. Методологічні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та комісії з питань європейської інтеграції України від 29.07.2002 р. № 274 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

242. Микитин Т. М. До питання управління об'єктами природно-заповідного фонду / Т. М. Микитин, Б. М. Берташ, Ю. М. Грищенко // Наукові записки РДГУ. Серія: Економіка та менеджмент: зб. наук. пр. – Рівне, 2009. – Вип. 3/4. – С. 106 – 114.

243. Мингалева Ж. Кластеры и формирование структуры региона / Ж. Мингалева, С. Ткачева // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 5. – С. 97 – 101.

244. Митрофанський С. В. Необхідність підвищення ефективності державного управління сектором екологічної безпеки України / С. В. Митрофанський // Демократичне врядування: наука, освіта, практика : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 29 трав. 2009 р. : у 4 т. / за заг. ред. В. П. Приходька, С. В. Загороднюка. – Київ : НАДУ, 2009. – Т. 4. – С. 234 – 237.

245. Митрофанський С. В. Стан довкілля як складова державної демографічної політики в Україні / С. В. Митрофанський // Державне управління. Удосконалення та розвиток. – 2010. – № 4. – С. 28 – 32.

246. Михайлюк А. Деякі особливості соціально-економічного розвитку Прикарпаття: сучасний стан, проблеми / А. Михайлюк // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія: Економіка. – Івано-Франківськ, 2007. – Вип. 5. – С. 211 – 214.

247. Михасюк І. Р. Регіональна економічна політика: навч. посіб. / І. Р. Михасюк, М. З. Мальський. – Львів : Українські технології, 2001. – 208 с.

248. Мінченко М. В. Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів / М. В. Мінченко, Л. П. Чижів. – Суми : Університетська книга, 2007. – 442 с.

249. Мовчан Я. І. Заходи щодо формування екомережі Карпат та пропозиції щодо охорони, використання та відтворення природних комплексів у контексті формування Карпатської екомережі / Я. І. Мовчан // Розвиток заповідної справи в Україні і формування Пан'європейської екомережі : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 11-13 листопада 2008 р.). – Рахів, 2008. – С. 280 – 287.

250. Моделі ефективності державного управління: монографія / В. С. Загорський, М. Д. Лесечко, І. І. Артим, Р. М. Рудніцька. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 100 с.

251. Моніторинг законодавства України: аналіз, проблеми, перспективи : монографія / за заг. ред. Н. Р. Нижник. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 304 с.

252. Мужичко О. О. Основні витоки ідеї сталого розвитку та шлях переходу України на принципи сталого розвитку / О. О. Мужичко // Державне управління удосконалення та розвиток. – 2011. – № 7. – С.18 – 23.

253. Музика О. Л. Проблеми використання водних ресурсів України / О. Л. Музика. – Київ : Основи, 2000. – 352 с.

254. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання та регулювання туристичної привабливості території : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.02.03 / О. В. Музиченко-Козловська : Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів [б.в.], 2007. – 21 с.

255. Назарчук Д. Воду „почистять” / Д. Назарчук // Голос України. – 2011. – 27 трав.

256. Національна екологічна політика України: оцінка і стратегія розвитку : Проект ПРООН/ГЕФ / ред.: В. Шевчук (голов. ред.), В. Кухар, Ю. Щербак, В. Толкачов. – Київ : ВАІТЕ, 2007. – 186 с.

257. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf

258. Небезпечні природні та техногенні процеси в гірських районах Львівської області: стан та прогноз розвитку / Рудько Г. І., Кравців В. С., Самольотов П. В., Кобелька М. В. – Львів : ІРД НАН України, 2001.– 129 с.

259. Ніколаєв Є. Проблеми застосування категоріального апарату науки про національну та соціально-економічну безпеку [Електронний ре-

сурс] / Є. Ніколаєв. – Режим доступу : www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=87&c=2155.

260. Ніколаєнко С. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості / ред. С. М. Ніколаєнко, В. В. Тесленко. – Київ : Педагогічна преса, 2007. – 175 с.

261. Нільсон Я.-Е. Муніципалітети в гірських регіонах Швеції / Я. Е. Нільсон, К. Рудебек. – Київ : Архів Центру Разумкова, 2007. – С. 38 – 51.

262. Нова державна регіональна політика: від теорії до практики : збірник матеріалів і документів / В. С. Куйбіда, О. М. Іщенко, А. Ф. Ткачук [та ін.] // ; за заг. ред. В. С. Куйбіди. – Київ : Крамар, 2009. – 232 с.

263. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х т. / уклад В. Яременко та О.Сліпушко. – Київ : Аконіт. – 2006. – Т. 3. – 864 с.

264. Новікова А. М. Депресивні території: європейський досвід та проблеми України / А. М. Новікова // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3/4. – С. 114 – 118.

265. Новікова І. В. Регіональний рівень державного управління: у пошуках соціальної адекватності / І. В. Новікова, В. В. Бурєга // Проблеми державного управління економікою : зб. наук. пр. Донецького держ. ун-ту управління. Серія: Державне управління. – Донецьк, 2005. – Т. 6, вип. 59. – С. 19 – 26.

266. Носова О. В. Институциональная система в Украине: проблемы и перспективы развития (теоретический подход) / О. В. Носова // Ойкумена. – 2007. – Вып. 5. – С. 18 – 19.

267. Олійник Л. В. Економічні інструменти як провідний фактор подолання екологічної кризи / Л. В. Олійник, В. О. Аніщенко // Ефективна економіка. – 2011. – № 5. – С. 31 – 35.

268. Олійник Я. І. Розробка державної програми розвитку електроенергетики західного регіону України / Я. І. Олійник // Вісник Хмельницького нац. ун-ту. – Хмельницьк, 2010. – №2, Т. 3. – С. 170 – 174.

269. Оненгіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах / В. Оненгіна // Економіка України. – 2005. – № 11. – С. 62 – 72.

270. Організаційно-економічний механізм розвитку регіону: трансформаційні процеси та їх інституційне забезпечення : монографія / за ред. А. Ф. Мельника. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 608 с.

271. Основні міжнародно-правові акти у сфері охорони довкілля за участі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.epl.org.ua/

[misznar_zak-vo.htm](#).

272. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджені постановою Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

273. Організаційно-економічні та правові механізми забезпечення сталого розвитку територіальної громади : монографія / кол. авт. ; за заг. ред. П. Шевчука. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – 348 с.

274. Павліщук О. Принципи сталого розвитку лісового господарства України / О. Павліщук // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С.233–244.

275. Павлюк К. В. Формування доходів місцевих бюджетів / К. В. Павлюк // Фінанси України. – 2006. – № 5. – С. 43 – 47.

276. Паньків Н. Особливості розвитку сільського зеленого туризму в гірських районах Львівської області / Н. Паньків // Географія. Економіка. Екологія. Туризм : регіональні студії. – Ніжин, 2009. – Вип. 3. – С. 111 – 117.

277. Паньків Н. М. Динаміка кількості сільського населення в межах Українських Карпат / Н. М. Паньків // „Проблеми природокористування Карпатського регіону” матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. – Коломия, 2000. – С. 198 – 199.

278. Парпан В. Європейські підходи до ведення лісового господарства. Упровадження в практику лісового господарства України результатів українсько-чеського проекту „Система диференційованого ведення господарства в лісових екосистемах Українських Карпат” / В. Парпан, Ю. Шпарик, М. Млчоушек // Лісовий і мисливський журнал. – 2011. – № 2. – С. 16 – 17.

279. Пиковая производительность: новые идеи для горных хозяйств в Европейском Союзе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: ec.europa.eu/agriculture/publi/rurdev/mountain-farming/working-paper-2009-text_en.PDF.

280. Писаренко С. М. Організаційно-економічний механізм реалізації регіональної політики Європейського Союзу / С. М. Писаренко. – Львів : ІРД НАН України. – 2002. – 84 с.

281. Питання формування законодавчих засад кластерної політики України // Голос України. – 2011. – 24 черв.

282. Питухіна Е. Різні погляди на сталий розвиток / Е.Питухіна // Упр. суч.містом. – 2004. – № 7/9 (15). – С. 84 – 86.

283. Пищуліна О. Шлях до довгострокової соціальної стратегії: на пе-

рехресті вибору / О. Пищуліна // Стратегічні орієнтири. – 2007. – № 1. – С. 111 – 117.

284. Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. Публикация Центра „За наше общее будущее“. – Москва, Женева : [б. и.], 1993. – 70 с.

285. Поліщук В. Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону / В. Г. Поліщук // Актуальні проблеми економіки. –2009. – № 11. – С. 168 – 174.

286. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. – Київ : Наукова думка, 1993. – 124 с.

287. Посібник з Карпатської Конвенції / пер. з англ. М. В. Павелко. –Київ : Регіональний екологічний центр Центральної та Східної Європи. Європейська академія Больцано, 2007. – 202 с.

288. Практичний poradnik державного службовця з організації регіонального співробітництва / Уклад. Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, І. Д. Шумляєва. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 3т : Регіональна політика Європейського Союзу. – 60 с.

289. Прийма А. М. Екологічні проблеми Карпатського регіону України / А. М. Прийма, І. В. Брюховецька. – Львів : Світ. – 244 с.

290. Природничі основи екологічного моніторингу Карпатського регіону : монографія / за ред. О. Адаменка. – Київ : Манускрипт, 1996. – 207 с.

291. Приходченко Л. Л. Організаційно-правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади / Л. Л.Приходченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Харків, 2009. – Вип. 1 (24). – С. 59 – 66.

292. Приходько М. Регіональна екологічна мережа як чинники оптимізації ландшафтів Івано-Франківської області / М. Приходько // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. – 2004. – Вип. 30. – С. 266 – 273.

293. Про альтернативні види палива : Закон України № 1391-XIV від 14.01.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?doc_id=478980.

294. Прогнозування соціально-економічного розвитку регіону: питання теорії та методології / за ред. Є. І. Бойка. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 235 с.

295. Про Генеральну схему планування території України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3059-III / Верховна Рада України. –Київ : Парлам. вид-во, 2002. – № 30. – С. 204.

296. Про державне прогнозування та розроблення програм еко-

номічного і соціального розвитку України : Закон України від 23 березня 2000 року № 1602-III / Відомості Верховної Ради. – 2000 – № 25. – С. 195 – 198.

297. Про державно-приватне партнерство : Закон України № 2404-УІ від 1 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

298. Про екологічну мережу України : Закон України від 24.06.2004 N1864-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

299. Про засади державної регіональної політики : Закон України №156-VIII. від 5 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/32385.html>

300. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – С. 21 – 32.

301. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. №1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua

302. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року. Постанова КМУ від 15 жовтня 2012 р. № 1008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua

303. Про затвердження Порядку підготовки, укладання та виконання угоди щодо регіонального розвитку і відповідної типової угоди : постанова Кабінету Міністрів України від 23 трав. 2007 р. №751 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

304. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : Закон України від 08 червня 2000 року за № 1809-III // Відомості Верховної Ради України [Текст]. – 2000. – № 40. – Ст. 337.

305. Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні : Указ Президента України від 21 лютого 2007 року № 136 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua.

306. „Про Комплексну програму будівництва вітрових електростанцій” : постанова Кабінету Міністрів України № 137 від 03.02.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

307. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : постанова КМУ № 1496 від 16.08.99 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.kiev.ua.

308. Про Концепцію державної регіональної політики : Указ Президи-

дента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua.

309. Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

310. Про Основні напрями бюджетної політики на 2015 рік : проект постанови № 4749 від 22.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

311. Про проведення єдиної науково-технічної політики у сфері охорони та раціонального використання земель сільськогосподарського призначення : постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

312. Про програму державної підтримки розвитку нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії та малої гідро- і теплоенергетики : постанова Кабінету Міністрів України № 1505 від 31.12.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

313. Про раду регіонів : Указ Президента України від 9 квітня 2010 р. №533/2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua.

314. Про реалізацію державної політики у галузі культури в сільській місцевості / В. В. Солодовник, О. О. Різник, Т. О. Метельова, С. М. Садовенко // Аналітичні матеріали до Всеукр. наради з питань розвитку культури 21 червня 2007 р.. – Київ, ДЦКД. – 36 с.

315. Про розробку проекту Закону України „Про розвиток гірських територій в Україні” : рішення Української Національної Ради Карпатського Єврорегіону № 10 від 5 серпня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

316. Про розроблення Програми соціально-економічного та культурного розвитку Львівської області на 2016 рік : розпорядження Голови Львівської ОДА від 26 квітня 2016 р. № 162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.loda.gov.ua.

317. Про статус гірських населених пунктів в Україні : Закон України від 15 лютого 1995 р. № 56/95 // Відомості Верховної Ради. – 1995. – № 9. – С. 58.

318. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України № 2850 IV від 8 вересня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 40. – С. 25 – 30.

319. Про Стратегію економічного та соціального розвитку населених пунктів Косівського району Івано-Франківської області до 2020 року : рі-

шення Косівської районної ради від 12 січня 2011 р. №36-3/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.if.gov.ua.

320. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України № 145-р від 15.03.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

321. Про схвалення Концепції Закону України „Про території перспективного розвитку” : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.01.2010 № 110-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kmu.gov.ua.

322. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

323. Про утворення місцевих та регіональних галузевих рад підприємців : постанова КМУ від 21.05.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/518-2009>

324. Проблеми сталого розвитку Карпат : матеріали III конф. сторін Карпатської конвенції. – Братислава, 25 – 27 травня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [news.if.ua /news /14955.html](http://news.if.ua/news/14955.html).

325. Програма дій „Порядок денний на XXI століття” / пер. з англ. – Київ: Інтелсфера, 2000. – 360 с.

326. Програма економічних реформ Президента України на 2010 – 2014 рр. „Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” : версія для обговорення від 2 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua.

327. Програма охорони навколишнього природного середовища Львівської області на 2009 – 2012 рр. : рішення Львівської обласної ради № 1031 від 20 жовтня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.loda.gov.ua.

328. Програма розвитку лісового господарства Львівської області на 2010–2015 рр. : рішення Львівської обласної ради № 1176 від 20 квітня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.loda.gov.ua.

329. Програма співробітництва Львівської обласної державної адміністрації та Західного наукового центру Національної академії наук України. – Львів : [б. в.], 2007. – 20 с.

330. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України „Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [me.kmu.gov.ua / control /uk / publish / printable _article?art_id=124019](http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=124019).

331. Прокопенко Л. Л. Польський досвід управління розвитком територій / Л. Л. Прокопенко // Сталій розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 1 – 2 жовт. 2010 р. / за заг. ред. О. Ю. Бобровської. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С.196 – 198.

332. Прокопишак К. В. Регулирование развития социальной сферы села в условиях становления рыночных отношений : монография / К. В. Прокопишак. – Львов : Украинские технологии, 2002. – 264 с.

333. Прокопишак К. В. Состояние и перспективы развития сельского хозяйства в Карпатском регионе : монография / К. В. Прокопишак. – Львов : Украинские технологии, 1998. – 124 с.

334. Простотіна С. В. Формування сучасної політики регіонального економічного розвитку: досвід високорозвинених країн / С. В. Простотіна // Економіка і регіони. – 2008. – № 2. – С. 65 – 67.

335. Пуляркин В. А. Горные местности: специфика хозяйственного развития и современные структурные сдвиги в экономике / В. А. Пуляркин // Известия РАН. Серия географическая. [Текст]. – Москва, 1998. – № 6. – С. 22 – 31.

336. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва / П. Р. Пуцентейло. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 128 с.

337. Развитие производственной сферы региона: теоретические и практические аспекты государственного регулирования : монография / Н. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, М. А. Солдак, М. В. Дубинина ; НАН Украины ; Институт экономики промышленности. – Донецк : [б. и.], 2007. – 368 с.

338. Рамкова конвенція про охорону та сталій розвиток Карпат // Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. – Чернівці : Зелена Буковина, 2004. – Т. 10. – С. 311 – 315.

339. Регіональна доповідь „Про стан навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області за 2008 р.“. – Івано-Франківськ : Державне управління охорони навколишнього середовища в Івано-Франківській області, 2009. – 319 с.

340. Регіональна політика в країнах Європи. Досвід для України / За ред. С. Максименка. – Київ : Логос, 2000. – 171 с.

341. Регіональна політика та механізми її реалізації / кол. авторів за ред. акад. НАН України Долішнього М. І. – Київ : Наукова думка, 2003. – 503 с.

342. Регіональні особливості формування, оцінювання та використання людського капіталу / Зелінська Г. О., Садова У. Я., Вітвицький Я. С. –

Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2006. – 124 с.

343. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав-членів Ради Європи // зб. норм.-прав. актів і наук.-аналіт. матеріалів з питань регіонального розвитку та просторового планування / В. С. Куйбіда, В. А. Негода, В. В. Толкованов. – Київ : Крамар, 2009. – 176 с.

344. Регіони України: інституційно-правове забезпечення : монографія / за ред. З. С. Варналія. – Київ : Знання України, 2004. – 468 с.

345. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку / за ред. З. С. Варналія / Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – Київ : Знання України, 2005. – 498 с.

346. Рекомендації парламентських слухань „Підтоплення земель в Україні: проблема та шляхи подолання” : постанова Верховної Ради від 03.06. 2003 р., № 609-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

347. Рекреаційний потенціал Львівської області та стратегія його освоєння / В. С. Кравців, Б. В. Матолич, О. І. Гулич, В. О. Полюга // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 133 – 143.

348. Решота О. А. Перспективи вдосконалення державного управління України в контексті зарубіжного досвіду / О. А. Решота // Демократичне врядування в контексті глобальних викликів та кризових ситуацій : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (3 квітня 2009 р.) : у 2 ч. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – Ч. 2. – С. 262 – 265.

349. Ринкові механізми у сфері природокористування (концепція модернізації) / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький, П. В. Жук [та ін.]; за ред. В. С. Кравціва ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2010. – 119 с.

350. Ріпка О. Проблеми розвитку державних закладів культури в українських Карпатах: суспільно-географічний аналіз / О. Ріпка // Вісн. Львів. ун-ту. Серія географічна. – Львів, 2007. – Вип. 34. – С. 222 – 227.

351. Рішення №10 Української Національної Ради Карпатського Євро-регіону від 5 серпня 2009 р.. Про розробку проекту Закону України „Про розвиток гірських територій в Україні” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

352. Рожкова І. В. Удосконалення державного та регіонального управління охороною громадського здоров'я в Україні / І. В. Рожкова, Н. Д. Солоненко // Статистика України. – 2008. – № 4. – С. 90 – 94.

353. Рудский В. В. Природопользование в горных странах / В. В. Руд-

ский. – Новосибирск : Наука, 2000. – 206 с.

354. Рутинський М. Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України : навч. посіб. / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – Чернівці : Книги – XXI, 2008. – 440 с.

355. Савельєва Т. Трансформація державних підприємств регіону в корпорації підприємницького типу / Т. Савельєва // Схід. – 2001. – № 5 (42). – С. 25 – 27.

356. Самольотов П. В. Зарубіжний досвід рекреаційного освоєння гірських територій / П. В. Самольотов // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Рекреаційна індустрія: досвід, проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. пр. – Львів, 2000. – Вип. 21. – С. 218 – 222.

357. Самольотов П. В. Формування та реалізація стратегії сталого розвитку гірських територій (на прикладі Українських Карпат) : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.10.01 / П. В. Самольотов : Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2005. – 20 с.

358. Самольотов П. В. Оцінка та особливості соціально-економічного стану гірських районів Львівської області / П. В. Самольотов // Регіональна економіка. – 2002. – № 4. – С. 135 – 139.

359. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм у Львівській області : стат. зб. / ред. Кармазин М. М. – Львів : Гол. упр. стат. у Львів. обл., 2007. – 57 с.

360. Санжаровський І. Регіональний контракт: європейський досвід та українські перспективи [Електронний ресурс] / І. Санжаровський. – Режим доступу: [www. eru.org.ua. /docs / Report_ Sanzharovsky _UKR.pdf](http://www.eru.org.ua/docs/Report_Sanzharovsky_UKR.pdf).

361. Семикіна М. В. Мотивація ефективної зайнятості: проблеми, тенденції, вибір стратегії : монографія / М. В. Семикіна, Н. А. Іщенко, М. О. Родіонова. – Кіровоград : КОД, 2009. – 200 с.

362. Сельський В. Екологія і економіка природокористування : навч. посіб. / В. Сельський. – Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ ім. В. Стефаніка, 2010. – 695 с.

363. Програма соціально-економічного та культурного розвитку області на 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/news/30259>

364. Серьогіна С. Г. Регіоналізм у політико-правовій практиці України / С. Г. Серьогіна // Правові проблеми реформування регіональної влади. – Харків, 2002. – Вип. 2. – С.18 – 21.

365. Сидорчук В. Л. Экологический аудит в системе управления природопользованием / В. Л. Сидорчук, Р. Т. Давыдова. – Москва : РЭФИА,

2001. – 356 с.

366. Сівак В. К. Еколого-правове управління в галузі лісового господарства України / В. К. Сівак, В. Д. Солодкий, С. В. Робулець. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – 528 с.

367. Скидан О. Законодавче забезпечення аграрної політики в Україні: проблемні питання / О. Скидан // Право України. – 2006. – №4. – С. 52–56.

368. Скрипчук П. М. Економічна ефективність екологічної сертифікації / П. М. Скрипчук // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : матеріали доп. II Міжнар. наук.-практ. конф., 18–20 травня 2011 р. / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : Сумський державний університет, 2011. – С. 185 – 187.

369. Слаборазвитые районы Франции // Проблемы развития отсталых районов в капиталистических странах / отв. ред. В. А. Герасимов. – Москва : СПИПС, 1989. – С. 66 – 68.

370. Слава С. Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід / С. Слава, Д. Амборський, П. Сегварі, М. Дацишин : Проект партнерства Канада – Україна “Регіональне врядування та розвиток”. – Київ : К.І.С., 2007. – 144 с.

371. Словник системного аналізу в державному управлінні / Ю. П. Сурмін, Л. Г. Штика, В. Д. Бакуменко [та ін.]. – Київ : Вид-во НАДУ, 2007. – 148 с.

372. Снігова О. Ю. Механізм державного та регіонального управління соціальною безпекою / О. Ю. Снігова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 2(3). – С. 87 – 92.

373. Солдатенко О. В. Правове регулювання видатків на охорону здоров'я в Україні та державах Центральної Європи : монографія / О. В. Солдатенко. – Київ : Алерта, 2010. – 278 с.

374. Солодкий В. Д. Екосистемний підхід у лісокористуванні / В. Д. Солодкий. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 56 с.

375. Сотник І. М. Управління ресурсозбереженням: соціо- еколого-економічні аспекти : монографія / І. М. Сотник. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 499 с.

376. Социальная энциклопедия / ред.: А. П. Горкин, Г. Н. Карелова, Е. Д. Каткульский. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 436 с.

377. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новикова ; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – Київ : КНЕУ, 2006. – 292 с.

378. Сравнительный анализ налоговых систем и его значение для совершенствования и реформирования налогового законодательства // Налоговый вестник. – 2001. – № 2. – С. 135 – 137 ; № 3. – С. 93 – 97.

379. Стадницький Ю. Сталий соціально-економічний розвиток гірських регіонів / Ю. Стадницький // Регіон. економіка. – 2004. – № 3 (33). – С. 78 – 88.

380. Стадницький Ю. І. Еколого-економічні аспекти гірської політики Європейського Союзу / Ю. І. Стадницький // Наук. вісн. НЛТУ. – Львів, 2005. – Вип. 15.6. – С. 59 – 64.

381. Стадницький Ю. І. Просторова організація соціально-економічних систем : словник-довідник / Ю. І. Стадницький, І. М. Комарницький. – Львів : Апріорі, 2010. – 464 с.

382. Сталий розвиток гірських регіонів і досвід Карпатських гір : резолюція Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи від 28 жовтня 2010 р. № 315 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.europa.eu.int/eur-lex/en.

383. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2015 рік / за ред. О. В. Бліннікова. – Івано-Франківськ : Головне упр. статистики, 2016. – 482 с.

384. Статистичний щорічник Львівської області за 2015 рік / за ред. І. Зимовіної. – Львів : [б. в.], 2016. – Ч. 1 – 362 с.

385. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку / Д. М. Стеченко. – Київ : Вища школа, 2002. – 254 с.

386. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна : навч. посіб. / ред. М. І. Дробноход. – Київ : МАУП, 2002. – 104 с.

387. Стратегія виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2007 р. № 11-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 3. – С. 105.

388. Стратегія розвитку Закарпатської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf

389. Стратегія розвитку Івано-Франківської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/STRATEGIYa-2020-04.pdf

390. Стратегія розвитку Львівської області до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/05/146_dod_Strategiya_2020.pdf

391. Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bukoda.gov.ua/sites/default/files/doc/PDF/proekt_strategiyi_rozvitku_oblasti_2020.pdf

392. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року : рішення Івано-Франківської обласної ради від 20.02.2007 р. № 215-9/2007. – Івано-Франківськ, 2007. – 222 с.

393. Структурні фонди та Фонд гуртування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europa.dovidka.com.ua/s.html> -Structural_Funds.

394. Суразакова С. П. К вопросу о модели социально-экономического развития горных территорий / С. П. Суразакова // Региональные проблемы перехода к устойчивому развитию ресурсный потенциал и его рациональное использование в целях устойчивого развития. – Кемерово : [б. и.], 2003 – С 157–164.

395. Сус Т. Й. Безробіття сільського населення в Івано-Франківській області / Т. Й. Сус // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 129 – 135.

396. Сучасний стан та перспективи розвитку оподаткування в країнах ЄС : зб. матеріалів наук.-методол. семінару. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2009. – 153 с.

397. Теоретико-методологічні засади державного управління: формування понятійного апарату : метод. рек. / за заг. ред. В. В. Корженка. – Київ : НАДУ, 2009. – 54 с.

398. Теорія і практика прийняття управлінських рішень : навч. посіб. / А. С. Крупник, К. О. Линьов, Є. М. Нужний, О. М. Рудик. – Київ : Простір, 2007. – 156 с.

399. Теорія та історія державного управління / за заг. ред. Г. С. Одінцової, О. Ю. Амосова. – Київ : Професіонал, 2008. – 228 с.

400. Терешина М. Экологический имидж территории как элемент ее инвестиционной привлекательности и инструмент территориального маркетинга / М. Терешина, А. Ждановский // 50 Th International Scientific Conference Of Riga Technical University. – Riga : RTU Izdevniciba, 2010. – 128 p.

401. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка. – Київ : Основи, 2002. – 750 с.

402. Тищенко О. М. Кластери як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції / О. М. Тищенко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – Київ : Київський університет, 2010. – Вип. 21. – С. 74 – 81.

403. Угода щодо регіонального розвитку Івано-Франківської області між Кабінетом Міністрів України та Івано-Франківською обласною радою від 6 жовтня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.>

if.gov.ua/files/Ugoda.pdf

404. Угода щодо соціально-економічного розвитку Львівської області між Кабінетом Міністрів України та Львівською обласною радою від 26 лютого 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

405. Угрин М. В. Розвиток малих підприємств регіону: сучасний стан та тенденції / М. В. Угрин // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія : Економіка. / гол. ред. М. Д. Романюк. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – Вип. 6. – С. 113 – 117.

406. Украинские Карпаты. Экономика / отв. ред. М. И. Долишний. – Київ : Наукова думка, 1988. – 224 с.

407. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – Київ : НІСД, 2010. – 528 с.

408. Умови та чинники модернізації державної політики у сфері соціального захисту населення України [Електронний ресурс] / М. В. Кравченко // Демократичне врядування: – 2014. – 13. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik13/fail/Kravchenko.pdf>

409. Управління розвитком гірських територій: зарубіжний досвід / В. С. Кравців, Ю. І. Стадницький, П. В. Самольотов [та ін.] – Львів : ІРД НАН України, 2001. – 69 с.

410. Федоренко В. Г. Організаційно-економічні засади забезпечення розвитку депресивних регіонів / В. Г. Федоренко, Л. Л. Кравчук // Економіка та держава. – 2007. – № 2. – С. 6 – 11.

411. Федюк В. Регіональний розвиток у Швеції та України / В. Федюк, А. Биченко // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 47 – 51.

412. Фермерські господарства Львівщини : стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2007. – 106 с.

413. Халецька А. А. Формування державної політики соціального захисту населення в умовах макроекономічної нерівноваги : монографія / А. А. Халецька. – Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2010. – 478 с.

414. Холлис Г. На пути к демократической децентрализации: перестройка региональных и местных органов власти в Новой Европе / Г. Холлис, К. Плоккер. – TACIS. Service DGIA, European Commission, 1995. – 84 с.

415. Хрущ В. Розвиток освіти в Карпатському регіоні – запорука його академічної безпеки та сталого розвитку / В. Хрущ // Гірська школа Українських Карпат. – 2007. – № 2/3. – С. 76 – 80.

416. Цибух В. Державне регулювання у сфері туризму в Україні / В. Цибух // Статистика України. – 2005. – № 1. – С. 80 – 84.

417. Чемерис А. Системний підхід до проблеми організації державного управління та місцевого самоврядування / А. Чемерис, М. Лесечко, Р. Рудніцька. – Львів : ЛФ УАДУ. – 2005. – 32 с.

418. Черевко О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія / О. В. Черевко. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 424 с.

419. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк, 2006. – 356 с.

420. Шамхалов Ф. Теория государственного управления / Ф. Шамхалов. – Москва : Экономика, 2002. – 638 с.

421. Шафран М. В. Розвиток управлінських відносин у сфері рекреаційного природокористування / М. В. Шафран / Держава та регіони. Серія: Державне управління. – Запоріжжя, 2010. – № 4. – С. 97 – 100.

422. Шевченко І. В. Соціально-економічні проблеми екологічної безпеки : монографія / Шевченко І. В. – Київ : Обрії, 2009. – 194 с.

423. Шевченко О. Нормативно-правове забезпечення регіонального розвитку в Україні / О. Шевченко // Аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.

424. Шевченко О. Щодо першочергових заходів підвищення ефективності стратегічного планування розвитку регіонів України: аналітична записка / О. Шевченко, В. Жук, М. Кушнір / Ін-ту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/382/.

425. Шевчук Л. Т. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону (методологія, методи, практика) / Л. Т. Шевчук. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 148 с.

426. Шевчук П. І. Соціальна політика: навч. посіб. / П. І. Шевчук. – Львів : Світ, 2005. – 400 с.

427. Шкіндюк І. Ю. Особливості здійснення політики зайнятості в умовах гірських територій / І. Ю. Шкіндюк // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. – Львів, 2009. – Вип.18/19. – С. 218 – 225.

428. Шмагіна В. В. Система механізмів мобілізації природно-ресурсного потенціалу об'єктів рекреації і туризму / В. В. Шмагіна // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Рекреаційна індустрія: досвід, проблеми та перспективи розвитку: зб. наук. пр. – Львів, 2000. – Вип. 21. – С. 36 – 39.

429. Шодоева Л. М. Социально-экономические проблемы развития горных территорий / Л. М. Шодоева // Управление регионом: тенденции,

закономерности, проблемы : сб. науч. статей. – Горно-Алтайск, 2003. – Ч. 1. – С. 76 – 80.

430. Яцків М. І. Соціально-економічний розвиток регіону та рівень життя населення / М. І. Яцків, Т. М. Степура // Науковий вісн. НЛТУ України. – Львів, 2009. – Вип. 19.8. – С. 139 – 145.

431. Baker S. Dilemmas of transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe- An Introduction / S. Baker, P. Jehlicka // Environmental Politics. – 1998. – Vol. 7, N 1. – P. 1 – 26.

432. Boruszcak M. Srodowisko jako czynnik rozwoju turystyki / M. Boruszcak // Polityka samorządu terytorialnego w dziedzinie turystyki : zbir materialow pokonferencyjnych / pod red. M. Boruszcaka. – Gdansk : WSTiH, 2000. – S. 187 – 192.

433. Boruszcak M. Uwarunkowania i bariery rozwoju agroturystyki / M. Boruszcak // Agroturystyka szansa wsi: stan i perspektywy: materialy z konferencji / pod red. M. Boruszcaka. – Gdansk : Zakl. Poligr. Fundacji Rozwoju UG, 1998. – S. 16 – 21.

434. Bromley D.W. Reconstituting Economic Systems Institutions in National Economic Development / D.W. Bromley // Development Policy Review. – 1993. – Vol. 11. – N1. – P. 131–151.

435. Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living. – Gland. IUCN / UNEP/ WWF, 1991. – 239 p.

436. Declaration of the Assembly of European Regions on Regionalism in Europe. – Strasbourg : [s. n.], 1996. – 84 p.

437. Department of Environment, UK, Circular 2/95(2), Article 2(b). [Electronic resource]. – Access mode: www.products.ihf.com/Ohis-SEO/departementoftheenvironmenttran.html.

438. Doing business in 2012: Comparing regulations in 183 economies // The International Bank of Reconstruction and Development, 2012. – 58 p.

439. Economic, Social and Cultural Rights: a Textbook / dit. Eide A., Krause C., Rosas A. – Dordrecht : Martinus Nijhoff Publishers, 1995. – 534 p.

440. European Charter of Mountain Region, Council of Europe [Electronic resource]. – Access mode: www.eurada.org/site.

441. Herrmann K. Multifunctional forestry as a means to rural development / K. Herrmann, K. Seeland, W. Zimmermann // Country report Switzerland. – Zurich [s. n.], 2002. – 28 p.

442. Hood C. Public Management, New [Electronic resource] / C. Hood // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. – Elsevier Science Ltd., 2001 – Mode of access: <http://www.christopherhood.net/pdfs/>

443. Jarosz A. Polityka regionalna / A. Jarosz, K. Lesniak-Moszczuk. – Rzeszów : Oficyna wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, 1996. – 86 s.
444. Krugman P. Ekonomia międzynarodowa. Teoria i polityka / P. Krugman, M. Obstfeld. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. – 142 s.
445. Morgan K. The learning region: institutions, innovations and regional renewal / K. Morgan // *Regional Studies*. – 1997. – N31 (5). – P. 491–503.
446. Morphet J. Local Government experience with the EC Eco-Management and Audit Scheme / J. Morphet // EM & EARN Seminar, Imperial College. – London [s. n.], 1993. – 324 p.
447. Mountains of the World . A Global Priority / Eds. B. Messerli, J. D. Ives L. – Parhenon Publishing , 1997. – 450 p.
448. Neuberger E. Comparative economic systems: a decision-making approach / Egon Neuberger // William I. Duffy. – Boston : Allyn and Bacon, 1976. – 378 p.
449. Pietrzyk I. Regionalna polityka UE / I. Pietrzyk. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2000. – 311 s.
450. Porter Michael. Clusters and the New Economies of Competition / Michael Porter // *Harvard Business Review*. – 1998. – N 11/12. – P. 77 – 90.
451. Regional gross domestic product per capita. – *Statistical Yearbook of Sweden*, 2008. – 435 p.
452. Schutter De O. Social Rights in Europe / De O. Schutter / Edited by Grainne de Burca and Bruno de Witte with the assistance of Larissa Ogertschnig. – Oxford University Press, 2005. – P. 111 – 152.
453. Sillence G. Gothenburg Symposium on Tourism and Travel in the Green Economy Final Report / G. Sillence. – ETC, 2009. – 14 p.
454. Sustainable development in Europe: concepts, evaluation and applications / ed. by U. Schubert, E. Stormer. – Edward Elgar Publishing, 2007. – 340 p.
455. The Determinants of Economic Growth in the Swedish Mountain Region. // *The Role of the Forest and Tourism Sector, and Protected Land* [Electronic resource]. – Access mode: www.mistra.org.
456. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2012. Beyond the Downturn. World Economic Forum / Ed. By J. Blanke and Th. Chiesa. – Geneva : [s. n.], 2012. – 531 p.

Наукове видання

КРИШТАНОВИЧ Світлана

ПУБЛІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Монографія

Редактори

Оксана БОРИС, Єлизавета ЛУПІНИС, Ірина ЛАЙТАРУК

Підписано до друку 29.06.2017. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 24,41. Обл. вид. арк. 9,67.
Наклад 300 прим. Зам. № 131.

Львівський державний університет фізичної культури

Редакційно-видавничий відділ
79007, м. Львів, вул. Костюшка, 11
тел. +38 (032) 261-59-90
<http://www.ldufk.edu.ua/>
e-mail: redaktor@ldufk.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
та книгорозповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3354 від 24.12.2008 р.

Друк
ТзОВ НВФ „Українські технології”
79037, м. Львів, вул. Мурована, 7 а
тел./факс: +38 (032) 244-20-08

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
та книгорозповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4732 від 12.06.2014 р.